

UNIVERSITY GOCE DELCEV – STIP
FACULTY OF LAW

STUDENT'S
SOCIAL
SCIENCE
JOURNAL

YEAR 2018, ISSUE NUMBER 4

**STUDENT'S SOCIAL SCIENCE JOURNAL
FACULTY OF LAW
UNIVERSITY GOCE DELCEV – STIP**

**Year 2017, Issue Number 4
ISSN 2545-4021**

Publisher:

prof. Jovan Ananiev, Ph.D

Editorial Board

prof. Blažo Boev, Ph.D

prof. Liljana Gudeva – Koleva, Ph.D

Risto Kostruranov, LL.M

prof. Jovan Ananiev, Ph.D

Ass. Prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph.D

International Editorial Board

Ivan Ilic

Faculty of Law, University in Nis, Serbia

Agim Nuhiu

Faculty of Law, State University of Tetovo, Macedonia

Dunja Duić

Faculty of Law in Osijek, Croatia

Olga Koshevaliska

Assistant professor at the Faculty of Law
Goce Delchev University in Shtip, Macedonia

Elena Maksimova

Teaching assistant at the Faculty of Law,
Goce Delchev University in Shtip, Macedonia

Ana Nikodinovska Krstevska

Assistant professor at Faculty of Law,
Goce Delchev University in Shtip, Macedonia

Olga Sidenko

Senior lecturer in political science at Voronezh state University,
Lecturer at Voronezh State University, Russia

Dimitar Apasiev

Assistant professor at the Faculty of Law,
University Goce Delchev – Shtip, Macedonia

Andon Majhoshev

Assistant professor at the Faculty of Law,
University Goce Delchev – Shtip, Macedonia

Darya Scheglova,

Senior lecturer in political science at Voronezh state University,
Lecturer at Voronezh State University, Russia

Boryana Aleksandrova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria;

Faculty of Law, Department for International Law and International Relations, Bulgaria
Giorgia Bevilacqua
National Research Council, Institute for Research on Innovation and Services for Development “, Italy
Nives Mazur Kumrić
Faculty of Law, University of Liège, Belgium

Editorial Staff
Ass. Prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph. D
Ass. Elena Maksimova, LL.M.
Elena Trajkovska, Student
Kire Ivanov, Student

Editor in chief
Ass. Prof. Ana Nikodinovska Krstevska, Ph. D

Language editor
Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian language)

Technical editor
Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Address of the Editorial office
University Goce Delcev – Stip
Faculty of Law
ul.”Krstev Misirkov” BB PO.BOX 201
PO. Box 201, 2000 Stip
Republic of Macedonia

СОДРЖИНА:

АТАНАСОВСКА Невенка, <i>ПРАВНАТА ИНФОРМАТИКА И НЕЈЗИНАТА ПРИМЕНА</i>	стр.5
БОГДАНОВА-СМИЛЕВСКА Билјана, <i>КРИВИЧНО-ПРАВНА ОДРЕДЕНОСТ НА ЗЛОУПОТРЕБАТА НА ДРОГА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА</i>	стр.11
БОЖИНОВСКА Елица, <i>АКРЕДИТИВОТ КАКО БАНКАРСКИ ИНСТРУМЕНТ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРОМЕТ НА СТОКИ И УСЛУГИ</i>	стр.23
ГОЦИРОВ Кирил, <i>ЕВРОПЕИЗАЦИЈАТА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН</i>	стр.31
ЗАХОВА Цветанка, <i>ОДГОВОРНОСТ НА ПРЕВОЗНИКОТ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРЕВОЗ НА СТОКА</i>	стр.37
ИЛИЕВА Ивана, <i>ПОИМОТ РЕОРГАНИЗАЦИЈА И ПЛАН ЗА РЕОРГАНИЗАЦИЈА ВО СТЕЧАЈНА ПОСТАПКА ВО ПРАВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА</i>	стр.47
МИЦЕВСКА Каролина, <i>ОДНОСИТЕ СО ЈАВНОСТА И ВЛИЈАНИЕТО ВРЗ ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ</i>	стр.55
МЛАДЕНОВА Ева, <i>АНАЛИЗА НА МАКЕДОНСКИТЕ БЕРЗАНСКИ ИНДЕКСИ МБИ10 И ОМБ СО ПОСЕБЕН ПРЕГЛЕД НА 2016 ГОДИНА</i>	стр.63
РИБАРЕВ Симеон, <i>ОБВРСКИТЕ НА ИЗВЕДУВАЧОТ КАЈ ДОГОВОР ЗА ГРАДЕЊЕ СПОРЕД МАКЕДОНСКОТО ПРАВО</i>	стр.73
СТОЈАНОВА Жаклина, <i>ПОЛОЖБА НА СТРАНСКИТЕ РАБОТНИЦИ, МИГРАНТИТЕ И ЛИЦАТА БЕЗ ДРЖАВЈАНСТВО СПОРЕД МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАВО</i>	стр.83
ХРИСТОВ Павле, <i>НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА КОН РЕПУБЛИКА ТУРЦИЈА</i>	стр.91
СЕКЦИЈА ПОСВЕТЕНА НА АНТИДИСКРИМИНАЦИЈА, ПРЕВЕНЦИЈА НА ГОВОР ОД ОМРАЗА И КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА	
стр.99	
АМЕДОВ Абдул, <i>ДИСКРИМИНАЦИЈА ВРЗ ОСНОВА НА НАЦИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ</i>	стр.101
БОЖИНОВСКА Елица, <i>ПРАВО НА АБОРТУС И ЗАКОНСКИТЕ ПРОЦЕДУРИ ПРИ ОСТВАРУВАЊЕ НА ОВА ПРАВО</i>	стр.105
ЗАХОВА Цветанка и КОСТУРАНОВА Ана, <i>ГОВОРОТ НА ОМРАЗА ВО ЈАВНИОТ ДИСКУРС И НИВОТО НА НЕГОВА ТОЛЕРАНЦИЈА ВО МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО</i>	стр.111

ЈОВАНОВА Душица, <i>ГОВОР НА ОМРАЗА И МЕДИУМИ</i>	стр.117
КАРОВА Марина, <i>ЗАБРАНАТА ЗА ТОРТУРА НА МЕЃУНАРОДНА И НАЦИОНАЛНА СЦЕНА</i>	стр.121
МАРИНКОВА Марија, <i>ГОВОР НА ОМРАЗА И МЕДИУМИ</i>	стр.129
МИТРОВИЌ Давид, <i>НЕЗАВИСНОСТ НА СУДСТВОТО КАКО ЗНАЧАЕН ПОСТУЛАТ ВРЗ КОЈ СЕ ЗАСНОВА ВЛАДЕЕЊЕ НА ПРАВОТО</i>	стр.153
НИКОЛОВ Иван и КАРОВА Марина, <i>СЛОБОДА НА ИЗРАЗУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА</i>	стр.159
НИКОЛОВ Иван, <i>КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА И МАРГИНАЛИЗИРАНИ ГРУПИ</i>	стр.163
РАЈЧИНОСКИ Ѓорѓи, <i>ПОЛИТИЧКА ДИСКРИМИНАЦИЈА СО ОСВРТ НА ПОЛИТИЧКАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА ВО РАБОТНИТЕ ОДНОСИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА</i>	стр.169
РИСТОВСКА Венета, <i>ПРИПАДНОСТА КОН ЕТНИЧКИТЕ ЗАЕДНИЦИ И ВЕРСКИТЕ УБЕДУВАЊА КАКО ОСНОВИ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈА ВО РАБОТНИТЕ ОДНОСИ</i>	стр.177
СТЕПАНОВСКА Моника, <i>РАСА, БОЈА НА КОЖА И ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ – ДОМИНАНТНИ ОСНОВИ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈА</i>	стр.183
ТОМЧЕВСКА Симона, <i>ДИСКРИМИНАЦИЈА БАЗИРАНА ВРЗ ПОЛ</i>	стр.189
ТРАЈКОВА Александра, <i>РОДОВА РАМНОПРАВНОСТ И ДИСКРИМИНАЦИЈА НА ЖЕНАТА</i>	стр.195
ЧЕСТОЈНОВА Пепица, <i>ДИСКРИМИНАЦИЈА ВРЗ ОСНОВА НА ЕТНИЧКО ПОТЕКЛО</i>	стр.199

ПРАВНАТА ИНФОРМАТИКА И НЕЈЗИНАТА ПРИМЕНА

Апстракт: Овој труд го обработува концептот на правната информатика и нејзиниот развој во услови каде што информатичката технологија се применува во донесувањето на одлуки, посебно кога станува збор за одлуките и официјалните извештаи донесени од страна на административните и правните органи во државата. Овој труд исто така го обработува и полето на примена на правната информатика. Правото зазема значајно место во обработката и чувањето податоци, па така се наметнува потребата поединците од областа на правото да изучуваат некои делови на информатиката. Заради динамичната активност на технологијата и промените во правните области, важно е поединците од областа на правото да бидат во тренд со новите правни и информатички достигнувања со цел правилна примена на правната информатика.

Клучни зборови: *правна информатика, развој на правната информатика, примена на правната информатика, право.*

ATANASOVSKA Nevena

LEGAL INFORMATICS AND ITS USAGE

Abstract: This paper addresses issues related to the concept of legal informatics, legal informatics development in conditions where information technology is applied in reaching legal decisions, especially when it comes to managing official records by administrative bodies. The paper also considers issues related to legal informatics utilization. Law plays a paramount role in the processing and storage of data making it inevitable for lawyers to study same. Due to the dynamic nature of technology with which legal informatics is concerned, it is important that lawyers keep in tune with both legal and technological advancements to ensure growth in the field of legal informatics.

Key words: *legal informatics, legal informatics development, legal informatics utilization, law.,*

Вовед

Правна информатика претставува термин кој не е лесно да се објасни, ниту да се обработи. Сепак доколку информатиката се дефинира како наука за структурата и карактеристиките на информациите, воведување на технологијата во организацијата, чување, обработка и пренесување на информациите, тогаш правната информатика упатува на имплементација на информатиката во контекст на правно опкружување и како таква ги вклучува правно ориентираните организации и корисници на информациите од областа на правото.

Во овој труд вниманието е насочено кон правната информатика, нејзиниот развој и примена во рамките на правното опкружување.

Развој на правната информатика

Теориските и правните истражувања кои довеле до развој на правната информатика поаѓаат од размислувањата на научникот Роберт Винер (Wiener, „The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society“, (1950):110) за „правото како комуникациски процес“, преку воведот на Ли Ловингер (Loevinger, „Jurimetrics: Science and prediction in the field of law“, (1961):255) за „јуриметрискиот метод во правото“, „односот помеѓу правникот и машината“ на Колин Тапер (Taper, „Lawyers and machines“, (1963):121), па сè до „правната информатика“ на Марио Лозано

(Losano, „Juricybernetics: Genesis and Structure of a Discipline“, (1971):93-114) и „cyberspace правата“ на Мајкл Фромкин (Froomkin, „Toward a critical theory of cyberspace“, (2003): 749-873).

Многумина на почетокот стравувале од можноста за компјутеризирање на правата сметајќи дека на тој начин ќе дојде до нивна роботизација. Но како што одминуваало времето дошле до заклучок дека со примена на информатиката во областа на правото се создава можност да се поедностави и олесни работата поврзана неговата примена. Еден дел од правната делатност се сведува на изработка, чување, преработка и споделување информации, каде што примената на компјутерите значајно ја забрзува и подобрува работата на оние кои делуваат во областа на правото.

Во својата книга „Кибернетика и општеството“, Роберт Винер (Wiener, „The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society“, (1950):110) посветува посебно поглавје на правото под наслов „Правото и комуникацијата“ што претставува илустрација на примената на информатиката во општествените процеси.

Задачата на правната наука е да даде недвосмислен израз кој еден експерт и еден „обичен“ граѓанин ќе го толкуваат на еден единствен начин. Па така, проблемите од правната област може да се сметаат како комуникациски проблем.

Примената на информатиката во областа на правото започнува, како што е претходно наведено, во делата на Роберт Винер (Wiener, „The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society“, 1950), по пат на воведување на јуриметрискиот метод во правото, Ли Ловингер (Loevinger, „Jurimetrics: Science and prediction in the field of law“, 1961), односот на правникот и машината на Колин Тапер (Taper, „Lawyers and machines“, 1963), правните информации по електронски пат – Џон Хорти (Horty, „An information retrieval language for legal studies, 1961“), па сè до примената на правната информатика (Losano, „Juricybernetics: Genesis and Structure of a Discipline“, 1971).

Како што наведува Марио Лозано (Losano, „Juricybernetics: Genesis and Structure of a Discipline“, 1971:93-114), правната информатика е составена од три основни гранки:

1. **Јуриметрија** – потекнува од англоамериканскиот правен систем, а се заоснова на претпоставката судијата кој решава некој проблем, истиот ќе го реши на ист начин на кој исти или слични случаи биле решавани во минатото. Со појавата на информатичките системи се актуализира и изрекувањето пресуда од страна на компјутер врз основа на предвидливост на судска одлука.
2. **Правно-информатичко моделирање** – се занимава со формализација на еден дел или цел правен поредок. Воочливи се два дела, и тоа: моделирање во апстрактна смисла и моделирање со конкретни цели. Овие два дела всушност го одразуваат развојот на правото во Европа, каде што првиот дел укажува на набљудување на правниот систем во непротивречна целина, а другиот дел укажува на целина поврзана со примената на правото.
3. **Правна информатика** – со помош на информатичките системи се занимава со прибирање на потребните правни податоци (пресуди, закони и др.) заради донесување на навремени и квалитетни одлуки, како и споредување на апстрактните норми со конкретни случаи.

Правото во информатичко опкружување

Поимот кој говори за правна информатика потекнува од Европа. Правната информатика се однесува на правните прописи кои во поширока смисла се уредуваат со помош на автоматска обработка на податоци.

Правната информатика ја нагласува улогата на технологијата во создавањето нови видови на правни проблеми, но присутно е и стојалиштето дека причината за ваквите проблеми не е поврзана со информатичката технологија, туку со начинот на употреба на информациите во електронски облик, а тоа претставува основа за концептот на правната информатика.

Тука се поставува прашањето: Зошто настануваат нови правни проблеми? Одговорот е во тоа што информатичката технологија не постапува традиционално со правните информации, а сепак правото во својата област е регулирано (досега) само со традиционалните појавни облици (материјални) информации.

Правни информации

Сите информации кои се поврзуваат со правните односи се нарекуваат правни информации. Како содржина на правните информации се јавува од право на информација и слобода на информирање до технички стандарди во рамките на информатичката технологија, од комуникација до позицијата на државните органи во процесот на информирање, од непосредна и случајна размена на извештаи до информации за состојбата на пазарот.

Предмет, извори и содржина на правната информатика

Предмет на проучување на правната информатика претставуваат правните односи поврзани со информацијата како објект на проучување, како и бројни субјекти кои се во различни правни односи со информацијата.

Како извори на правната информатика се јавуваат: уставот, меѓународните документи, законите и други прописи со кои се регулираат односите помеѓу субјектите поврзани со информацијата.

Квалитетот на правната информација претставува посебен предмет на правната информатика – правната информација треба да биде квалитетна без разлика дали е производ или е дефинирана во рамките на правото. Квалитетот на информацијата се утврдува врз основа на вистинитост, потполност, интегритет, објективност.

Содржината на правната информатика е широк поим кој опфаќа карактер на информациите, економска функција на информациите, просторен аспект за настанокот на информациите, намената на информациите.

Примена на правната информатика

Од една страна, примената на правната информатика треба да ги ослободи правниците од заморните рутински работни задачи, со цел тие да можат да ги развиваат своите креативни способности, а од друга страна треба да создаде неопходни претпоставки за подобрување на целокупниот процес на одлучување во сите структури и на сите нивоа.

Правниот систем на една држава има карактеристики на сложен систем составен од повеќе потсистеми. Елементи на правниот систем, поедноставно кажано, се правните норми (закони и други прописи) и одлуките на судските и управните органи. Правните норми ги регулираат правилата на однесување и даваат информации за дозволено, односно недозволено однесување, како и за тоа кои се санкциите во случај на непочитување на нормите и процедурите со кои тоа непочитување ќе биде утврдено. Според тоа, правните норми претставуваат средство за комуникација, а поединечните правни потсистеми претставуваат посебен вид на комуникациски потсистеми кои остваруваат динамичка интеракција со опкружувањето, со цел постигнување адаптација. Правниот систем мора да се адаптира во согласност со динамиката на правниот сообраќај, променливото опкружување и потребата од правна сигурност.

Подрачја на примена на информатиката во областа на правото

Поединечно може да се идентификуваат подрачјата на примена на информатика во областа на правото: информатичка функција на државата, информатиката во законодавството, примена на

информатиката во правосудството, јавната управа, е-управата, правните документи, базата на правни документи, правните информациски системи и др.

Информатиката во законодавниот процес

Активностите на правната регулација започнуваат со планирање, подготовка и донесување на закони од страна на парламентот, а завршуваат со примена на тие закони од страна на надлежните органи, управните органи, судовите, граѓаните, компаниите итн. Улогата на правната информатика се согледува во можноста да го забрза сложениот процес на извршување на правните регулативи. Со адекватна примена на правната информатика се овозможува законодавните органи брзо и целосно да располагаат со неопходните и релевантни информации. Со цел ефикасно функционирање на законодавните органи во многу земји, се пристапува кон изградба на законодавни информациски системи.

Ваквите системи треба да овозможат квалитетен проток на информации во сите фази на подготовка на законските текстови и текстовите поврзани со други законски прописи.

Во првата фаза од циклусот на усвојување на еден закон од особено значење е постоење на законодавен информациски систем кој треба да овозможи прибирање на сите релевантни информации поврзани за еден закон. Тоа се информации за слични закони усвоени во други земји, информации за причините за донесување на тие закони и искуството од нивната примена, информации за анализата и истражувањето спроведени со цел донесување или примена на одреден закон и сл. Кога ќе се утврди нацртот на законскиот текст од страна на владините органи или невладините организации, потребно е да се спроведе квалитетна јавна дебата за нацртот на законот. И во оваа фаза незаменлива е улогата на правната информатика и софврмените информациски технологии: интернет, е-пошта, веб сајтови итн. По добиеното мислење од стручната јавност и граѓаните изменетиот нацрт закон се испраќа до владината комисија, односно до владата со цел да се утврди предлог законот.

И во оваа фаза информациската технологија може да помогне во проверката на усогласеноста на понудените решенија во законот со други постоечки национални или меѓународни прописи. Следи фазата на усвојување на законот во парламентот во која, исто така, информатичката технологија има своја значајна улога во пренесувањето на текот на расправа и записниците до сите заинтересирани страни. Во последната фаза на извршување на законот и запознавање на граѓаните со резултатите од неговата примена исто така од големо значење е користењето на информатичката технологија со цел евентуално да се утврди потребата за измена на некои законски решенија.

Информатиката во правосудството

Примената на информатиката во правосудството има долга традиција. Остварените резултати во развојот на информатичките системи во правосудството овозможуваат прибирање на позитивни искуства и избегнување на грешки. Со воведување на ваквите системи во правосудството може да се зголеми ефикасноста на работата, ажурноста и квалитетот на работата на правосудството, унапредување и понатамошно развивање на правото и правосудните системи, зацврстување и понатамошно зајакнување на правната сигурност.

Јавната управа прибира, обработува и пренесува големи количини на информации. Донесувањето на соодветни одлуки во рамките на некој правен предмет претставува завршна фаза на која претходи низа на претходни работни задачи чија цел е некое прашање да се согледа од повеќе различни аспекти и да се подготви материјал за донесување на еден или повеќе алтернативни предлози за формулирање на конечни одлуки. Овие работни задачи вбројуваат прибирање информации, нивна селекција и обработка, нивно вреднување и користење. Автоматизацијата на овие работни задачи се врши со помош на информатичките системи.

Заклучок

Забрзаниот развој на технологијата предизвикува промени во областа на правото. Во овој научен труд предмет на истражување се токму ваквите промени. Преку ова истражување се дознаваат податоци за новите трендови и идни можности предизвикани од промените.

Во праксата постојат повеќе примери за информатички управувана правна трансформација. Судските случаи од документи во печатена форма се трансформираат во документи во затворени дигитални системи. Сè повеќе и повеќе правни статuti се достапни онлајн.

Примерите во овој научен труд посочуваат на развојот на правната информатика, нејзин предмет на проучување, извори и содржина, понатаму правните информации и нивните карактеристики, и примената на информатиката во законодавниот процес и судството, како и промените кои таа ги имплицира.

Како таква, правната информатика има голем импакт и влијание во општеството.

Користена литература

Allen, Laymen E., Link, David T.: *Legislative information Systems*, American Bar Association, Chicago, 1975

Drakulic Mirjana: *Osnovi racunarskog prava*, Beograd, 1996

Lilic Stevan, Prlja Dragan: *Pravna informatika – vestina*, Pravnici za demokratiju, Dosije, Beograd, 2008

Paliwala, Abdul: *A history of legal informatics*, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2010

Rossettin, Andrea: *Legal Informatics*, Moretti & Vitali, 2009

Sotirovic, Velimir, Egic, Branislav: *Informatika*, Ined d.o.o, Novi Sad, 2207

КРИВИЧНО-ПРАВНА ОДРЕДЕНОСТ НА ЗЛОУПОТРЕБАТА НА ДРОГА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во трудот „Кривично-правна одреденост на злоупотребата на дрога во Република Македонија” од Билјана Богданова-Смилевска е даден осврт на правната регулатива што ја третира злоупотребата на дрогата во Република Македонија. За да го заштити здравјето на луѓето и општеството во целост, законодавецот употребата на дрогата ја ставил во нормативни рамки со што пропишал точно определени услови за производство, увоз-извоз и употреба на дрога. Секоја несоодветна примена на дрога претставува злоупотреба, а законски е дозволено производството и прометот на опојни дроги да се врши само за медицински, лабораториски и научни цели. Преку анализата на статистичките податоци добиени од годишните публикации на Државниот завод за статистика кои се однесуваат на пријавени, обвинети и осудени сторители на кривични дела, ќе се прикажат сумарни табели за десетгодишниот истражуван временски период (2006-2015 година) за да се утврди филтрацијата на овие кривични дела низ органите за кривичен прогон. Целта на трудот е да го прикаже дали правната регулатива за злоупотребата на дрога во Република Македонија соодветствува со заканите на овој вид на криминалитет.

Клучни зборови: *дрога, злоупотреба на дрога, кривични дела, Кривичен законик на Република Македонија, закон, закани, Национална стратегија за дроги.*

Biljana BOGDANOVA-SMILEVSKA

CRIMINAL LEGAL DETERMINATION OF DRUG ABUSE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: In the article „Criminal legal determination of drug abuse in the Republic of Macedonia” by Biljana Bogdanova-Smilevska, a review of the legal regulation that treats drug abuse in the Republic of Macedonia. To protect human health and society at large, the legislator have put the use of drugs in normative borders with clearly defined conditions for producing, import-export and use of drugs. Any improper use of drugs is abuse, and is legally allowed production and trade of narcotic drugs to be performed only for medical, laboratory and scientific purposes. Through the analysis of statistical data obtained from annual publications of the State Statistical Office relating to reported, accused and convicted offenders, will be made summary tables for the ten years researched period of time (2006-2015) in order to be determined the filtration of these crimes through the criminal investigation process. The aim of the paper is to show whether the legal regulations on drug abuse in the Republic of Macedonia correspond to the threats of this type of criminality.

Key words: *drugs, drug abuse, criminal offenses, Criminal Code of the Republic of Macedonia, law, threats, The national drug strategy*

Вовед

Злоупотребата на дрога претставува комплексна социо-патолошка појава која денес доживува голема експанзија и претставува најголема закана за најмладите категории и за експониите на многу држави во светот. За да го заштити здравјето на луѓето и општеството во целост, законодавецот ја ставил употребата на дрогата во нормативни рамки со што пропишал

точно определени услови за производство, увоз-извоз и употреба на дрога. Секоја несоодветна примена на дрога претставува злоупотреба, а законски е дозволено производството и прометот на опојни дроги да се врши само за медицински, лабораториски и научни цели. Поимот „злоупотреба на дрога“ тешко се дефинира од повеќе причини затоа што: 1) опфаќа цел спектар од разни видови дроги кои различно се класифицираат; 2) дрогите се злоупотребуваат на различни начини со кои се постигнува периодична или хронична интоксикација, предизвикана со повремено или постојано внесување дрога во телото и 3) во различни земји во светот различно се третира.¹ Злоупотребата на дрога може да се дефинира од различни аспекти во зависност од предметот на интерес, но, во суштина, претставува употреба на дрога на недозволен начин, односно спротивно на нормативните акти кои ја регулираат оваа проблематика. Секојдневната битка со дрогата во Република Македонија преку примена на Законот за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции, Стратегијата за дроги на Република Македонија, одредбите од Кривичниот законик кои се однесуваат на злоупотреба на дрога и други акти кои ја регулираат оваа проблематика, резултира со санкционирање на прекршоците и кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога, но, за жал, повеќето содржини предвидени во законите, стратегиите и акционите планови за дрога остануваат само на хартија.

Најголема закана претставуваат организираниите облици на криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога, пред сè заради строго организираниите структури на криминалните групи, огромните профити, софистицирање на средствата и начините на извршување преку користење на најновите технички достигнувања и распространетоста низ целиот свет. Организираниот криминал претставува извршување на казни дела од страна на злосторничко здружение заради остварување профит и (или) моќ, со употреба на насилство, употреба на друга сила или притисок, користење на корупција, инволвирање во легалните економски, политички и други активности, влијание врз политиката, бизнисот, медиумите и судството и со однапред создаден систем на заштита од гонење.² За организиран криминал може да се зборува тогаш кога при извршувањето на сериозни кривични дела постои директна или индиректна поврзаност, односно инволвираност на моќни поединци од државно-политичките структури во група составена од повеќе од две лица, којашто делува одреден временски период, според формално или неформално утврден план/договор за посебно одредените улоги, со цел за стекнување на финансиска и/или материјална корист, како и заради стекнување или одржување на општествена и/или политичка моќ.³ Поради алармантниот одзив на негативните последици од криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога, а со посебен акцент на нарко-криминалитетот, сите држави во светот вложуваат напори за заедничка координирана борба против овој вид на криминалитет.

1. Кривично-правни карактеристики на криминалитетот поврзан со дрога

Со цел да се заштити животот и здравјето на луѓето од злоупотреба на дрога, а со тоа и целото општество и поредокот од оваа општествена болест во Кривичниот законик на Република Македонија се предвидени одредби со кои се инкриминира ваквото однесување како криминално, односно недозволиво, предвидувајќи соодветна кривична санкција за истото. Кога ги предвидел овие одредби, законодавецот ја сфатил тежината на овие дела и негативните последици по здравјето на луѓето и економијата на нашата земја, како и меѓународниот карактер на ова дело, па затоа и санкциите се соодветни на тежината на делото.

1.1. Кривични дела против здравјето на луѓето

¹Буцакоски, С., Превенција од злоупотреба на дрогата, Летра-Охрид, 2002, стр. 15-16

² Камбовски, В., Организиран криминал, Скопје, 2005, стр. 49

³Лабовиќ, М., Власта корумпира: на епистемолошко, глобално-политичко ниво: вистината за Македонија и неспроведувањето на кавалитативно новата предлог-национална стратегија против корупцијата и организираниот криминал, Де Гама, Скопје, 2006, стр.171

Ваквите кривични дела се пропишани во дваесет и првата глава со наслов Кривични дела против здравјето на луѓето од Кривичниот законик на Република Македонија⁴. Објектот на заштита кај овие кривични дела⁵, генерички е идентичен со кривичните дела против животот и телото, меѓутоа кај овие кривични дела се работи за заштита на овие добра од поинаков аспект, затоа што државата во однос на нејзината социјална функција настојува да го заштити здравјето на населението од разните ризични услови кои постојат во современото општество. Притоа, овие кривични дела се општоопасни дела, дела против здравјето на повеќемина, односно неопределен круг на лица, а не против здравјето на поединец.

Во рамките на оваа глава кривични дела за предметот на интерес на докторскиот труд карактеристични се две кривични дела кои се инкриминации во сферата на наркоманијата и тоа: чл. 215 Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори и чл. 216 Овозможување на употреба на наркотични дроги. Станува збор за деликти на апстрактно загрозување. Тоа значи дека со овие кривични дела не секогаш се нанесува директна и конкретна штета врз здравјето на луѓето, туку со самото нивно постоење и сторување, здравјето на луѓето е доведено во опасност, односно е загрозено. Бидејќи последиците од сторувањето на овие кривични дела се особено штетни и негативни по здравјето и животот на луѓето (оние кои ќе посегнат по конзумирање на дрога), токму затоа законодавецот и ги инкриминира во кривичното законодавство. Загрозеноста тука е апстрактна, генерална, и се однесува општо на сите луѓе, а не е конкретна и не се однесува само на конкретни лица со посебни својства и карактеристики.

Проблемите и дилемите кои се исправаат пред кривично-правната теорија во однос на проширувањето на интервенцијата во оваа област, како резултат на зголемувањето на бројот и видот на изворите на опасност и загрозување на здравјето на луѓето, влегуваат во т.н. социјално-патолошка област, т.е. „болестите“ во социјално-патолошка смисла. Тука се мисли, пред сè, на наркоманијата, за чие искоренување тешко да се преземат определени превентивни мерки кои ќе бидат ефикасни, а кои произлегуваат од сферата на кривичното право. Па така, на пример, со кривичното право не може да се санкционира уживањето на опојни дроги, туку може само да се ограничат определени придружни појави, како што е производството и пуштањето во промет наркотични дроги и овозможувањето на уживање дроги.

Карактеристично е тоа што во теоријата на кривичното право постојат отворени прашања во врска со тоа кои дејности од наркоманијата (производството, прометот, овозможувањето и самото уживање) да се санкционираат. Од сите нив, особено е проблематично инкриминирањето на уживањето на опојните дроги, причините што би го оправдувале и ефектите од него. Според кривичните дела кои се нормирани во Кривичниот законик на Република Македонија може да се констатира дека законодавецот кај нас се определил за решение да не се инкриминира уживањето на опојните дроги, со оглед на социјалната и индивидуално-психолошката детерминираност на оваа појава.

1.2. Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори (член 215 од Кривичен законик на Република Македонија)

Со чл. 215 Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори законодавецот го инкриминира неовластеното произведување, преработување, продавање или нудење на продажба или заради продажба

⁴Кривичен законик на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр. 37/96, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11 – две измени и дополнувања, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13 и Одлуки на УСРМ бр. 220/2000, 210/2001, 206/2003, 228/2005

⁵Повеќе за кривично-правните карактеристики на овие кривични дела кај: Камбовски, В., Казнено право, посебен дел, четврто дополнето издание, Просветно дело, АД, Скопје, 2003, стр. 247-271

купување, држње или пренесување или посредување во продажба или купување или на друг начин неовластено пуштање во промет наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори. Сторител на основниот облик на ова дело може да биде секое физичко лице, со оглед на тоа што на почетокот на членот, законодавецот го користи терминот „тој што“. Првичната кривична санкција предвидена за сторителот доколку е исполнето законското битие на делото беше казна затвор од 1 до 10 години. Меѓутоа законодавецот сфаќајќи ја тежината на ова кривично дело со измените од септември 2009 година⁶ казната затвор од 1 до 10 години ја заменува со казна затвор во траење од 3 до 10 години, подигнувајќи ја минималната граница во изрекувањето на оваа казна.

Оваа инкриминација опфаќа дејствија со кои се овозможува ширење на наркоманијата: неовластеното производство и неовластената трговија, што значи дека се појавува во два облици. Првиот облик за свој материјален супстрат го има неовластеното произведување или преработување на супстанции или препарати што се прогласени за наркотични дроги, психотропни супстанции или прекурзори. Од самата суштина на делото произлегува дека производството и преработувањето треба да се вршат заради продажба, односно пуштање во промет, а не и заради задоволување на сопствените потреби. Вториот облик на дејствието на извршување е неовластеното пуштање во промет наркотични дроги, психотропни супстанции или прекурзори по пат на: продавање, нудење на продажба или заради продажба купување, држење или пренесување, или посредување во продажбата или купувањето, или на друг начин. За да постои делото не е важно времето поминато помеѓу производството и пуштањето во промет на дрогата. Притоа, тука не се казнува купувањето, држењето и сл. без намера за продажба, посредување во трговијата, односно пуштање во промет, туку за свои сопствени потреби.

Во однос на субјективната страна, ова дело е умислено, што значи дека сторителот треба да биде свесен дека произведува или преработува, без овластување за тоа, супстанции или препарати што се прогласени за наркотични дроги, психотропни супстанции или прекурзори, односно дека на кој и да е начин учествува во трговијата со такви предмети.

Доколку делото е сторено со наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори од помало количество, во тој случај за сторителот е предвидена полесна кривична санкција – казна затвор од 6 месеци до 3 години.

Од друга страна, карактеристично е што како сторител на ова дело, покрај физичко, може да се појави и правно лице, па така предвидената кривична санкција е парична казна.

Потешок облик постои во случај на организираност, односно соучесништво и соизвршителство, поточно ако делото е извршено од страна на повеќе лица или сторителот на ова дело организирал мрежа на препродавачи или посредници, при што сторителот ќе се казни со затвор најмалку 5 години. Значи, притоа, потешко се казнува организаторот на мрежа на препродавачи или посредници (злосторничко здружение што се одликува со посебно разработена стратегија на постапување на одделните членови на здружението). Кај овој потешок облик сторителот (со исклучок на организаторот) кој ќе го открие делото или ќе придонесе за негово откривање ќе се ослободи од казна, што претставува своевидна награда за помошта која им ја понудил на органите за кривичен прогон во откривањето и справувањето со овој вид на криминалитет.

Законодавецот предвидел и затвор во траење од 1 до 5 години за оној кој што неовластено прави, набавува, посредува или дава на употреба опрема, материјал или супстанции за кои знае дека се наменети за производство на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори. Всушност, станува збор за помошни дејствија и активности со кои се потпомага исполнувањето на законското битие на основниот вид на ова дело.

Наркотичните дроги, психотропните супстанции и прекурзорите, како и подвижните или недвижните предмети употребени за нивно правење, пренесување или растурање предвидени во

⁶ Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр. 114/09

ова кривично дело, во фазата на откривање од страна на органите за кривичен прогон се одземаат со цел да послужат како докази за понатамошниот тек на кривичната постапка.

Табела 1. Преглед на пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица за кривичното дело Неовластено производство и пуштање во промет наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори (чл. 215 КЗ на РМ) во Република Македонија во периодот 2006-2015 година

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	просек	ВКУПНО	
													СЕ	%
пријавени		258	354	317	378	522	486	437	465	443	463	412	4.123	39,87
обвинети		203	198	250	266	313	464	348	399	419	356	322	3.216	31,10
осудени		184	191	234	246	293	420	322	364	391	356	300	3.001	29,02
ВКУПНО	СЕ	645	743	801	890	1.128	1.370	1.107	1.228	1.253	1.175	1.034	10.340	
	%	6,24	7,19	7,75	8,61	10,91	13,25	10,71	11,88	12,12	11,36			100

(извор: Државен завод за статистика на Република Македонија)

Компаративниот преглед на пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица за кривично дело Неовластено производство и пуштање во промет наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори (чл. 215 КЗ на РМ) во Република Македонија во периодот 2006-2015 година е прикажан на табела 1. Според овие податоци се забележува дека просечно годишно во текот на анализираниот десетгодишен временски период биле пријавувани по 412 лица, од нив биле обвинети по 322 лица, а осудени по 300 лица. Процентуално, таа филтрација низ органите за кривичен прогон означува дека 78,2 % од пријавените лица биле обвинети, а 93,2 % од обвинетите лица биле осудени. Оваа филтрација е резултат на квалитетот на работата на органите за кривичен прогон во однос на квалитетот на собраниот доказан материјал во различни фази од кривичната постапка.

1.3. Овозможување на употреба на наркотични дроги (член 216 од Кривичен законик на Република Македонија)

Законското битие во чл. 216 Овозможување на употреба на наркотични дроги се состои од повеќе дејствија на извршување: наведување друг на уживање наркотични дроги и прекурзори или давање наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори за уживање или ставање на располагање простории заради уживање на наркотични дроги, психотропни супстанции или на друг начин овозможување на друг да ужива наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори.

Како сторител на основниот облик на ова кривично дело може да биде секое физичко лице, што се потврдува и од терминот „тој што“ употребен на почетокот во овој член.

За овој облик на кривичното дело е предвидена кривична санкција казна затвор во траење од 1 до 5 години.

Наведувањето кое е едно од дејствијата со кое може да се исполни законското битие на ова кривично дело значи поттикнување на едно или повеќе лица. Со оглед на тоа што законодавецот го предвидел терминот „наведува“, а не „ќе наведе“ или „наведе“, значи дека инкриминирано е и неуспешното поттикнување. За постоење на делото е доволно сторителот да презел дејствија со кои кај друг сака да создаде или зацврсти одлука за уживање на дрога (со наговарање, опишување на ефектите и сл.), при што не е нужно другото лице да започнало да ужива опојна дрога или психотропна супстанција.

Давањето на друг опојна дрога или психотропна супстанција значи дејствие на овозможување на друг за нивно уживање. За разлика од претходното дело на пуштање во промет, тука се работи не за трговска операција, туку за непосредно продавање заради уживање на дрогата

на друго лице (давањето на друг „да проба“, делењето со друг и сл.). И тука не е неопходно другото лице да започнало со уживање на дрогата.

Ставањето на располагање простории е исто така дејствие на создавање услови за уживање на дрогата (давање простории во кои ќе се одржи некоја средба на која ќе се уживаат дроги и сл.). Делото е довршено со самото ставање на просториите на располагање.

Овозможувањето на друг начин е секое друго дејствие на создавање услови, помагање на друг да ужива дрога (така, на пример, давање средства за инјектирање на дрогата, пари за купување дрога и сл.).

Пасивен субјект на ова кривично дело е хроничен наркоман или лице што за првпат доаѓа во средба со дрогата.

Во однос на субјективниот елемент на делото, тоа е умислено, а умислата на сторителот посебно треба да ја опфати релацијата на овие дејствија со уживањето на опојни дроги (така на пример, не постои одговорност ако некој му го отстапи станот на својот пријател, без да знае дека тој таму ќе ужива опојни дроги).

Потешок облик постои ако делото е сторено спрема малолетник или спрема повеќе лица или доколку предизвикало особено тешки последици, при што за сторителот во овој случај е предвидена казна затвор од 1 до 10 години.

Со измените направени во 2009 година⁷ законодавецот предвидел и парична казна за правно лице доколку се јави како сторител на ова дело. Тоа значи дека кривичната одговорност се проширува и врз правните лица, а не само на физичките лица, како што беше предвидено претходно.

Наркотичните дроги, како и подвижните или недвижните предмети употребени за нивно пренесување или растурање, или посебно наменети или ставени за употреба предвидени со ова кривично дело, во текот на откривањето на ова кривично дело и неговиот сторител, од страна на органите за кривичен прогон се одземат со цел да послужат како докази во понатамошниот тек на кривичната постапка.

Табела 2. Преглед на пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица за кривичното дело Овозможување на употреба наркотични дроги и психотропни супстанции (чл. 216 КЗ на РМ) во Република Македонија во периодот 2006-2015 година

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	просек	ВКУПНО	
														СЕ
пријавени		45	46	50	57	78	65	74	97	87	60	66	659	42,85
обвинети		43	39	38	46	44	59	53	88	81	66	56	557	36,22
осудени		24	22	21	25	20	32	28	56	53	41	32	322	20,94
ВКУПНО	СЕ	112	107	109	128	142	156	155	241	221	167	154	1.538	
	%	7,28	6,96	7,09	8,32	9,23	10,14	10,08	15,67	14,37	10,86			100

(извор: Државен завод за статистика на Република Македонија)

Табела 2 дава преглед на пријавени, обвинети и осудени полнолетни лица за кривичното дело Овозможување на употреба наркотични дроги и психотропни супстанции (чл. 216 КЗ на РМ) во Република Македонија во периодот 2006-2015 година. Притоа, се забележува дека за ова кривично дело, просечно, секоја година биле пријавувани по 66 лица, обвинувани по 56, а осудувани по 32 лица. Тоа значи дека 85 % од пријавуваните лица биле обвинувани, а 48 % од нив биле осудувани, при што се согледува филтрацијата на овие кривични дела низ органите за кривичен прогон.

2. Правна одреденост на злоупотребата на дрога во другите закони

⁷ Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр. 114/09

Бидејќи злоупотребата на дрога е широко распространета низ целиот свет и предизвикува трајни негативни последици по здравјето на луѓето и економиите на многу земји, властите настојувајќи да ја искоренат оваа појава или во најмала мерка да ја контролираат донесуваат акти кои ја квалификуваат како општествено опасна појава и ја инкриминираат во кривичните законодавства како кривично дело. Поради алармантниот замав кој го зазема оваа појава на меѓународно ниво се донесуваат конвенции и се креираат стратегии за борба против криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога со цел да се сузбие нарко-криминалитетот.

Како што беше укажано претходно, кривично-правната одреденост на злоупотребата на дрога, првенствено во нашата земја се манифестира преку две кривични дела: чл. 215 и чл. 216 предвидени во Кривичниот законик на Република Македонија како појавни облици на кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога. Оваа проблематика ја регулира и *Законот за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции* кој го замени Законот за производство и промет со опојни дроги. Исто така, во врска со злоупотреба на дрога се предвидени прекршоци во Законот за прекршоците против јавниот ред и мир, Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата и Законот за производство и промет со опојни дроги. Од големо значење за решавање на проблемот со злоупотреба на дрога се и следниве акти: Закон за прекурзори, Закон за одредување институции одговорни за спроведување активности во областа на производството и прометот со опојни дроги, Закон за лекови, дополнителни лековити средства и медицински помагала, Одлука за утврдување на списокот за опојни дроги, Одлука за прифаќање на листа на опојни дроги дозволени за промет за медицински и ветеринарни цели, Закон за извршување санкции, Закон за кривична постапка, Царински закон, Одлука за распоредување на стоките во форма на увоз/извоз, Закон за спречување на корупција, Закон за здравствена заштита, Закон за социјална заштита, Закон за здравствено осигурување, Правилник за поблиските просторни услови, опремата и кадрите за основање и работење на здравствените установи и др. Во 2007 година е донесена и Националната стратегија за дрога на Република Македонија и Акциониот план за контрола на дроги во два дела: предимплементационен (за една година) и имплементационен за периодот 2008-2012 година. Моментално во сила е Националната стратегија за дрога на Република Македонија за периодот 2014-2020 година, која ќе биде анализирана во понатамошниот дел од трудот.

Во *Законот за прекршоците против јавниот ред и мир*⁸ е предвидена прекршочна одредба по член 20 која се однесува на уживање на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурзори за што следува глоба во износ од 200 до 500 евра во денарска противвредност.

Во *Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата*⁹ е предвидена прекршочна одредба по член 233 според која, возачот не смее да управува со возило во сообраќајот на патот, ниту да започне да управува со возило ако е под дејство на опојни дроги или психотропни супстанции. Возачот се смета дека е под дејство на опојни дроги или психотропни супстанции доколку со анализа на крвта или урината или со друг метод за мерење ќе се утврди присуство на овие средства во неговиот организам. Со оваа одредба покрај возачот парично се казнува и правното лице и одговорното лице во правното лице кое ќе нареди или ќе дозволи управување со возило под дејство на опојни дроги и психотропни супстанции. На возачот покрај паричната казна му се изрекува и прекршочна санкција забрана за управување со моторно возило. Член 170 од Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата забранува во патнички автомобил на предното седиште да се превезува лице кое очигледно е под дејство на дрога или други психотропни супстанции.

⁸ Закон за прекршоците против јавниот ред и мир, Сл. весник на РМ бр. 66/07, 152/15

⁹ Закон за безбедност на сообраќајот на патиштата, Сл. весник на РМ бр. 54/07, 86/08, 98/08, 64/09, 161/09, 36/11, 51/11, 114/12, 27/14 и Одлуки на УСРМ 114/07, 144/07, 41/08

Во *Законот за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции*¹⁰ е предвидена прекршочна одредба по чл. 92 според која со парична казна ќе се казни за прекршок физичко и правно лице за непочитување на одредбите на овој закон и тоа по разни основи: ако поседува опојни дроги без одобрение, односно дозвола од надлежен орган и ако произведува опиум со засечување на афионовите чушки, одгледува кока-растение, изработува препарати со психоактивно дејствување од растението канабис и произведува и увезува други забранети опојни дроги и сл.

3. Критички осврт на Националната стратегија за дрога на Република Македонија

Како резултат на координираните активности на органите задолжени за борба против дрогата и криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрогата, на секои четири години се изработува Национална стратегија за дрога во Република Македонија.

Во моментот во важност е Националната стратегија за дрога во Република Македонија за периодот 2014-2020 година. Во првата стратегија за дроги на Република Македонија, која го опфати периодот 2006-2012 година, се потенцираа заложбите кои се реафирмираат и со новата стратегија за периодот 2014-2020, за балансиран пристап во имплементирањето на сите делови на стратегијата и сите елементи поврзани со проблемот со дрогата, базиран на евидентирани сознанија од праксата, но исто така и со спроведување на научни истражувања и проценката состојбите, со цел одредување на мерки како да се надминат истите.

Заложбите на Стратегијата за дроги на Република Македонија 2014-2020 се темелат на основните принципи: балансиран пристап помеѓу намалување на побарувачката и намалување на снабдувањето со дрога со зајакнување на основните вредности на Европската Унија: почитување на човековото достоинство, слобода, демократија, еднаквост, солидарност, владеењето на правото и човековите права.

Уште на нејзиниот почеток се дадени главните концепти на стратегијата, а тоа се заштитата на јавното здравје и заштитата на безбедноста.

Заштитата на јавното здравје е концепт дефиниран од страна на Светската Здравствена организација и се базира на сеопфатни мерки: превентивни, образовни, терапевтски, социјални, регулаторни и мерки за контрола, вклучувајќи ги и мерките за спроведување на законот (со фокус на намалување на понудата и побарувачката на дрога и спроведување на законот). Тие се насочени кон подобрување на здравствените, социјалните, економските, безбедносните и правните услови кои имаат влијание врз здравиот развој на поединецот и општеството. Идејата за заштита на јавното здравје и поддршка во спроведувањето на активностите во тоа поле исто така е поддржано од страна на Европската Унија во Договорот од Лисабон.

Заштитата на безбедноста на поединците и општеството, од производство, снабдување и неовластено ракување со дроги, криминално однесување, организирани форми на криминал во врска со производство и дистрибуција на дрога или перење на пари кои потекнуваат од трговија со дрога, особено на меѓународно ниво, се од особен интерес за справувањето со овие состојби потребни се координирани и постојани напори со цел да се постигне безбедноста на поединците и општеството до максимален степен. Националната стратегија за дроги на Република Македонија 2014-2020 година е во координација со стратегијата за дроги на ЕУ 2013-2020 и акцискиот план и ја нагласува потребата од интегриран, мултидисциплинарен и врамнотежен пристап. Стратегијата е исто така заснована врз основа на меѓународното право, релевантните конвенции на ООН и на Универзалната декларација за човекови права. Оваа Стратегија на ЕУ за дроги ги зема предвид релевантните политички документи на ООН, вклучувајќи ги Политичката декларација на ООН и Акциониот план за меѓународна соработка кон интегрирана и балансирана стратегија да се спротивстави на дрогата во светот донесена во 2009 година и Политичката декларација на ООН за

¹⁰ Закон за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции, Сл. весник на РМ бр. 103/08, 124/10, 164/13, 149/15, 37/16

ХИВ/СИДА. Стратегијата е изготвена врз основа на принципите утврдени во Лисабонскиот договор и Повелбата за фундаменталните права на Европската Унија.

Во воведот на стратегијата се дадени предизвиците кои се идентификувани во последните години, како и очекуваните резултати од неа. За проценка на актуелната состојба со злоупотребата на дрогата во Република Македонија, а со цел да се увиди дали има значителни промени пред и подонесувањето на Национална стратегија за дроги и тоа во основните пет столба на стратегијата: координација на политиките за дрога; намалување на побарувачката; намалување на снабдувањето со дрога, соработка со меѓународни организации и истражување и евалуација. Центарот за следење на дрога и зависности од дрога при Секторот за контролирани супстанции во рамките на Министерството за здравство спроведе три истражувања кои претставуваат квалитативно-квантитативна аналитичка студија на пресек, а потоа се пристапи и кон анализа на извршени истражувања во областа на дрогите од страна на други институции и/или стручни лица во Република Македонија. Дополнителна цел беше да се идентификуваат местата каде што е потребно да се предвидат мерки и активности, во новата стратегија за дроги, за зајакнување на капацитетите. Истражувањето е спроведено во период мај - ноември 2012 година, при соработка на Министерство за здравство со Министерството за внатрешни работи на Република Македонија.

На ниво на Република Македонија се преземаат низа мерки за борба против дрогата и криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога. За тоа говори и Националната стратегија за дрога на Република Македонија (2014-2020). Во неа се опфатени низа мерки и активности кои се преземаат со цел намалување на бројот на лица кои консумираат дрога, како и намалување на штетните последици кои ги носи консумирањето на дрога. За остварување на таа цел вклучени се повеќе институции во државата, како што се: Министерството за здравство, Министерството за труд и социјална политика, центрите за социјална работа, локалната заедница и невладините организации. Најпрво, зависниците од дрога го имаат на располагање само метадонскиот супституционен третман за одржување во само неколку поголеми градови во Република Македонија. Денес, освен во Скопје (каде се отворени и два дополнителни центри), мрежата за метадонска терапија е раширена во повеќе градови: Струмица, Куманово, Штип, Охрид, Гевгелија, Битола, Велес, Кавадарци, Тетово, како и во главниот затвор во Скопје, затворот во Битола и истражниот затвор во Скопје. И покрај тоа што се вложуваат напори за зголемување на центрите од ваков вид, кога ќе се направи компарација со бројката на зависници во Република Македонија (што секако треба да се земе предвид и темната бројка), може да се констатира дека бројката на центри во Република Македонија е недоволна за да одговори на реалните потреби. Секојдневните реални случки се доказ дека во градови каде што има регистрирано голем број на зависници сè уште нема центар, а во некои од градовите каде што постојат центри количината на метадон е недоволна и несразмерна со бројката на зависници во тој град. Од друга страна пак, се избегна сконцентрираноста на метадонската терапија само во Скопје, а тоа пак доведе до зголемување на дејствувањето на локално ниво и зајакнување на институционалните капацитети.

Од 2009 година во Република Македонија е воведен и друг модел за лекување на зависните корисници на дрога. Станува збор за бупренорфинот, кој се користи за детоксикација и супституциона терапија.

На национално ниво, третманот од дроги се обезбедува во различни системи на здравствени, социјални и граѓански организации (НВО). Третманот од дроги е достапен во рамките на националната мрежа на јавно-здравствени служби, правејќи го јавниот сектор водечки актер во лекувањето од дроги со медицинска помош. Исто така, четири приватни психијатриски служби нудат третман на зависност од дрога. Националниот систем за третман опфаќа амбулантско и болничко лекување, детоксикација и супститутивна терапија. Поголемиот број лекувани корисници на дрога добиваат амбулантски третман, при што се нудат опиоидна супституциона терапија, психијатриски интервенции, индивидуално или групно советување и социјална и психо-терапија. Болничкиот третман од дроги се состои од психо-социјални

интервенции со фармаколошка помош во смисла на третман за повлекување на зависноста. Детоксикацијата може да се одвива во амбулантски или во болнички услови.¹¹

Од мерките кои се преземаат за намалување на ризиците од употреба на дрога се програмите против ХИВ/СИДА, кои во Република Македонија се главно водени од невладините организации. Тестирањето за ХИВ/СИДА е достапно во Република Македонија во сите клиници и центри за јавно здравје, а освен тоа кај некои невладини организации постојат програми за бесплатно испитување на ХИВ/СИДА, како и бесплатни советување за начинот на пренесување и последиците.

Во Република Македонија, од 2003 година постои и бесплатна телефонска линија за помош од дрога како постојан сервис на сите граѓани на Република Македонија. На оваа СОС линија може да се добијат информации за видови дрога, последиците од користење на дрога, институции за лекување, податоци и корисни информации за ХИВ/СИДА, за сексуално преносливи болести, како и за закажување на бесплатно советувањето со стручно лице од соодветна област.

Борбата со дрога и нејзината злоупотреба е долга и макотрпна работа. Вклучувањето на сите веќе споменати субјекти е од особено значење ако сакаме да започнат да се движат настаните во позитивен правец. Моделот кој јас го предлагам, а во врска со злоупотреба на дрогата, вклучува отворање на повеќе центри за терапија низ државата, во кои освен класичното давање терапија на зависниците ќе биде вклучена и работата на психолозите и социјалните работници. Тоа значи дека освен земање терапија зависниците ќе бидат во постојани контакти и разговори со психолози и доктори, со што стручните лица ќе можат да утврдат дали лицето зависник од дрога правилно ја зема терапијата, ќе може да направат проценка во кој правец се движи лечењето и врз основа на тоа да дадат правилни насоки за идно лечење на зависникот. Значи, работата на центрите не би било само „грубо“ делење на терапија, туку детално запознавање со секој случај поединечно и вложување напори за искоренување на потребата од користење дрога кај зависниците. Овој дел од моделот повеќе се однесува на репресивното делување на органите, односно спречување на рецидивизам.

Превентивниот модел за злоупотреба на дрогата сметам дека треба да започне на локално ниво, па постепено да се шири кон сеопфатно национално ниво. На ниво на секоја општина треба да постои тело или орган за спречување на злоупотреба на дрога. Тој орган треба да е во постојана соработка со центрите за социјална работа, центрите за лекување и полицијата (во општините близу до граничните премини соработката треба да се прошири и со царината и граничната полиција). Ова тело заедно со сите субјекти вклучени во борбата со злоупотребата на дрога треба да се среќава барем еднаш во месецот за да ги споделат искуствата (секој во својата област). По секој состанок на ова тело треба да се направи записник со сите корисни информации кои се добиени за време на состанокот за да може во иднина тој записник да послужи во креирање на политиката на борба со дрога на ниво на држава. Особено важно е ваквите тела во секоја општина да водат регистар на лица кои консумираат дрога. На тој начин секоја општина ќе има податоци за тоа колку зависници има, кој вид на дрога најмногу се користи и сл., а со тоа ќе може да направи единствен регистар на ниво на Република Македонија каде што ќе бидат регистрирани корисниците на дрога. Овие податоци се неопходни во креирањето на политиката на превенција од злоупотреба на дрога. Кога би имале вакви податоци ќе може да се направи проценка за финансиските средства, за потребните резерви од терапија (на месечно и на годишно ниво), а од друга страна тоа би значело избегнување на ситуации со немање доволно ресурси за справување со овој проблем. При водење на ваков регистар и при земање на податоците од него секогаш треба да се земе предвид дека темната бројка не е исклучена и поради тоа при планирање на средствата треба да се земе предвид можноста од зголемување на бројот на зависници.

Активностите на ова тело, за да доживее успех, треба да излезе од локална рамка и да добие карактер на национално тело. Тоа значи дека локалните тела од сите општини треба да се

¹¹ Национална стратегија за дрога на Република Македонија 2014-2020, Влада на Република Македонија, стр. 27

среќаваат барем двапати во годината на национално ниво. Тоа да биде како еден вид координативна средба која ќе овозможи соединување на целокупната работа која ја завршиле локалните тела. Со точно утврдени точки на дискусија на секое локално тело треба да му се испрати планот за работа на централното тело, а со цел претставниците на локалните тела да дојдат подготвени со сите потребни податоци. Само на тој начин ќе може да се постигне успех во борбата со злоупотреба на дрогата и превенција од истата. Сериозниот пристап на субјектите вклучени во работата на овие тела е клуч до успехот за борба со ова зло.

Целта на оваа стратегија е да придонесе за намалување на побарувачката и снабдувањето со дрога, намалување на здравствените, социјалните ризици и штети предизвикани од дрога, со почитувањето на човековите права и човековото достоинство, базирано на принципите на споделена одговорност, мултилатерализам, интегриран, урамнотежен пристап, базиран на докази, насочен кон развојот и почитување на меѓународните конвенции.

Стратегијата е изградена од два столба: намалување на побарувачката на дрога и намалување на снабдувањето со дрога. Овие се дополнети со три заеднички вкрстени теми кои ја претставуваат хоризонтална природа на проблемот со дрога: координација, меѓународна соработка, информации, истражувања, мониторинг и евалуација.

Заклучок

Во светот во последните децении континуирано се води активна борба против овој криминалитет на нормативно-правна основа, преку донесување на конвенции, стратегии, одржување на меѓународни форуми и конференции и многу други алатки кои се неопходни за успешна борба и контрола на криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога. Сите овие механизми за борба против овој вид криминалитет овозможуваат хармонизација на законодавствата во однос на кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога, со цел да се олесни меѓусебната соработка и да се овозможи брза размена на информации и заедничко дејствување на полето на откривање и сузбивање на криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога. Борбата мора да биде насочена и на меѓународно поле, бидејќи овој криминалитет во најголем дел е меѓународен, односно транснационален.

Правната регулатива за злоупотребата на дрога во Република Македонија не соодветствува со законите на кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога, при што ни е потребна заострена казнена и криминална политика, со цел извршувањето на овие кривични дела да се намали. Заострената казнена политика со зголемување на казната затвор за кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога ќе доведе и кон намалување на рецидивизмот, што е доста честа појава кај овој вид на криминалитет.

Заради поефикасно и поефективно спречување, откривање и докажување на кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога предлагам измени во однос на правната регулатива за злоупотребата на дрогата. Неопходно е да се направи дополнување на чл. 215 од Кривичниот законик на Република Македонија во однос на став 2, односно да се објасни поимот „помала количина“ која Основното јавно обвинителство на Република Македонија ја има дефинирано со правен акт како „секоја количина до пет грама за тревкаста материја и до два грама прашкаста материја се смета за помала количина“ не земајќи го тука фактот дека екстазите или МДМА (таблети), метадонот (како течна супстанца) влегуваат во листите на дроги, психотропни супстанции и прекурзори дефинирани од Министерството за здравство и истите се казниви по закон. Во пракса, најчесто од страна на Основното јавно обвинителство се отфрлуваат кривични пријави поднесени од страна на МВР за постоење на основано сомнение за сторено кривично дело по чл. 215 од Кривичниот Законик на Република Македонија со констатација дека опојната дрога е за лична употреба на сторителот (најчесто станува збор за кривично дело по чл. 215 став 2 од КЗ) иако употребата на опојни дроги е казнива по сите закони во кои е регулирана оваа материја (Кривичен законик на Република Македонија, Закон за контрола на опојни дроги и психотропни

супстанции). Од горенаведените причини неопходно е да се направи дополнување на чл. 215 со што ќе се дефинира поимот „лична употреба“.

Во однос на Законот за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции за чл. 24 од истиот закон иако се однесува и за физичко лице сепак во истиот закон не е пропишана казнена санкција за тој член за физичко лице како сторител, при што во пракса судот се повикува на тоа дека не постои казнена санкција за чл. 24 и донесува само решение за одземање на предметната материја. За да се исклучи контрадикторноста во однос на чл. 24 од овој закон е неопходно дополнување со соодветна казнена санкција.

Република Македонија е активен учесник во борбата против овој криминалитет и вложува напори позитивните искуства и добрите практики на развиените земји да ги пренесе во национални рамки и на тој начин да биде во чекор со современите тенденции и достигнувања, алатките, инструментите и другите средства кои се нудат и кои стојат на располагање за зајакнување на борбата против криминалитетот поврзан со злоупотреба на дрога. Секојдневната битка со дрогата во Република Македонија преку примена на Законот за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции, Стратегијата за дроги на Република Македонија, одредбите од Кривичниот законик на Република Македонија кои се однесуваат на злоупотреба на дрога и други акти кои ја регулираат оваа проблематика резултира со санкционирање на прекршоците и кривичните дела поврзани со злоупотреба на дрога, но, за жал, повеќето содржини предвидени со законските акти, стратегиите и акционите планови за дрога остануваат само на хартија.

Користена литература

Буцакоски, С., Превенција од злоупотреба на дрогата, Летра-Охрид, 2002

Закон за безбедност на сообраќајот на патиштата, Сл. Весник на РМ бр. 54/07, 86/08, 98/08, 64/09, 161/09, 36/11, 51/11, 114/12, 27/14 и Одлуки на УСРМ 114/07, 144/07, 41/08

Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр. 114/09

Закон за контрола на опојни дроги и психотропни супстанции, Сл. весник на РМ бр. 103/08, 124/10, 164/13, 149/15, 37/16

Закон за прекршоците против јавниот ред и мир, Сл. весник на РМ бр. 66/07, 152/15

Камбовски, В., Организиран криминал, Скопје, 2005

Камбовски, В., Казнено право, посебен дел, четврто дополнето издание, Просветно дело, АД, Скопје, 2003

Кривичен законик на Република Македонија, Сл. весник на РМ бр. 37/96, 80/99, 04/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 07/08, 139/08, 114/09, 51/11 – две измени и дополнувања, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13 и Одлуки на УСРМ бр. 220/2000, 210/2001, 206/2003, 228/2005

Лабовиќ, М., Власта корумпира: на епистемолошко, глобално-политичко ниво: вистината за Македонија и неспроведувањето на квалитативно новата предлог-национална стратегија против корупцијата и организираниот криминал, Де Гама, Скопје, 2006, стр.171

АКРЕДИТИВОТ КАКО БАНКАРСКИ ИНСТРУМЕНТ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРОМЕТ НА СТОКИ И УСЛУГИ

Апстракт: Надворешната трговија во денешницата, а и во минатото, доживува експанзија како резултат на аспирациите на човекот за подобрување на работните услови и животниот стандард, независно од општествено економското уредување на системот на којшто припаѓа и се реализира. Во ова смисла, надворешната трговија претставува суштинска алка во целокупниот процес на раст и развој, и има квалитативен на неопходен сегмент за развој на економијата во најширок општествен контекст.

Во меѓународната трговија којашто се карактеризира со просторна оддалеченост помеѓу деловните партнери, несигурност и недоверба, од големо значење е постоењето на инструмент за плаќање што ќе го намали ризикот од неплаќање на испорачаната стока или пак неиспорачување на веќе платена стока и подеднакво ќе ги заштитува и интересите на увозникот и интересите на извозникот на стоки и на деловните субјекти во бизнис заедницата. Намерата на авторот во овој труд е да го елаборира акредитивот како еден од најсигурните и најчесто користени банкарски инструменти за меѓународно плаќање во промет на стоки и услуги. Широката примена на акредитивот во меѓународната трговија ја наметнала потребата од пропишување на правила кои детално ќе го објаснат неговото функционирање. Затоа во 1933 година од страна на Меѓународната трговска комора¹² биле усвоени сет прописи познати како Еднообразните правила и обичаи за документарен акредитив.

Клучни зборови: *документарен акредитив, средство за плаќање, акредитивна банка, увозник, извозник.*

BOZINOVSKA Elica

THE LETTER OF CREDIT AS A BANKING INSTRUMENT IN THE INTERNATIONAL TRADE OF GOODS AND SERVICES

Abstract: Foreign trade today, and in the past, is experiencing expansion as a result of human aspirations to improve working conditions and living standards, regardless of the socio-economic arrangement of the system to which it belongs and is being realized. In this sense, foreign trade is an essential link in the overall process of growth and development, and has a qualifier of the necessary segment for the development of the economy in the broadest social context.

In international trade characterized by spatial distance between business partners, uncertainty and distrust, the existence of a payment instrument is of great importance, which will reduce the risk of non-payment of the delivered goods or the delivery of already paid goods and equally protects both the interests of the importer and the exporter and the interests of the exporter of goods and business entities in the business community. The intention of the author in this paper is to elaborate the letter of credit as one of the most reliable and commonly used banking instruments for international payment in the supply of goods and services. The widespread application of the letter of credit in international trade has imposed the need to prescribe rules that will explain in detail its function. Therefore, in 1933, the International Chamber of Commerce adopted a set of regulations known as Uniform Customs and Practice for Documentary Credits.

Key words: *documentary credit, means of payment, issuing bank, importer, exporter.*

¹² Меѓународната трговска комора е светска деловна организација која им помага на бизнисите од сите големина и во сите земји да работат и на меѓународно ниво и одговорно. Види повеќе: <https://iccwbo.org/> (пристапено на 23 август 2017 г.).

Вовед

Акредитивот како инструмент за меѓународно плаќање се појавил во втората половина на XIX век, но неговата масовна употреба била создадена помеѓу двете светски војни, особено по големата економска криза од 1929-1933 година и по Втората светска војна.¹³ Појавата на масовна примена на акредитивот била под влијание на три важни причини: првата причина е ненадејниот развој на меѓународната економска соработка во сите области, втората причина е елиминација на златната валидност на националните валути, а третата причина е брзиот пораст на бројот на независни и суверени држави.¹⁴ Во вакви услови доаѓа до зголемување на ризикот во работите на меѓународниот сообраќај, како резултат на променливи, неизвесни и нестабилни политички и економски можности.

1. Поим и значење на акредитивот како инструмент за плаќање во меѓународниот промет

Терминот акредитив потекнува од латинскиот збор *accreditivum* што означува полномошно/овластување, што значи дека во акредитивната работа банката врши плаќање по налог на налогодавецот. Суштината на меѓународниот акредитив се состои во изјавата на една банка дека по налог и за сметка на својот налогодавач ќе му исплати на корисникот определен износ, под услов овој до определен рок да и ги предаде документите што се наведени во акредитивниот налог, како и да исполни други услови наведени во тој налог.¹⁵

На меѓународно ниво не е донесена ниту една меѓународна конвенција за регулирање на акредитивот. Меѓународен извор на прописи што го регулира акредитивот претставуваат Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив. Во општите одредби на овие правила е наведено дека тие се однесуваат на секој документарен акредитив, кога во акредитивот изрично е нагласено дека се применуваат овие правила.¹⁶ Во повеќето земји акредитивот не е регулиран со посебен закон и затоа се користат Еднообразните правила и обичаи за документарен акредитив. Во македонскиот Закон за облигациони односи (во понатамошниот текст ЗОО)¹⁷ во посебна глава е регулиран акредитивот. Одредбите од ЗОО се однесуваат на обичниот и на документарниот акредитив. Кога е во прашање документарниот акредитив предвидено е дека постои кога банката е должна да му исплати на корисникот на акредитивот определна парична сума под услов да и бидат поднесени документите според условите утврдени во акредитивот (ЗОО, чл. 1114). Акредитивот претставува сложена банкарска работа во која учествуваат најмалку тројца учесници: налогодавецот, кој го издава налогот за отворање на акредитивот на банката, акредитивната банка, која го прифаќа налогот и ја исплаќа акредитивната сума и корисник на акредитивот, на кој му се исплаќа акредитивната сума.

2. Предности и слабости на акредитивот како инструмент за плаќање

Еден од најдобрите методи на однапред договорен начин на плаќање за која било деловна трансакција е методот на акредитив, бидејќи банката на купувачот гарантира плаќање на продавачот преку банката на продавачот при презентирање на потребните документи според акредитивот. Главната предност на акредитивот кај корисникот е минимизирањето на

¹³ Milenkovic I., Instrumenti međunarodnog platnog prometa, Subotica 2010, str. 22.

¹⁴ Види повеќе: Pavlovic M., Sredstva obezbeđenja u međunarodnom platnom prometu sa posebnim osvrtu na dokumentarni akreditiv, Maribor 2014.

¹⁵ Николовски А., Меѓународни трговски договори, Скопје 2006, стр.151.

¹⁶ Види повеќе: Еднообразните правила и обичаи за документарен акредитив (оригинален назив: ICC Uniform Customs and Practice for Documentary Credits - UCP 600. Преземено од: (<http://store.iccwbo.org/icc-uniform-customs-and-practice-for-documentary-credits>) [пристапено на 23 август 2017 г.].

¹⁷ (Сл. весник 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08).

кредитниот ризик. Во трговијата со увоз и извоз, географското растојание помеѓу увозникот и извозникот е многу далеку. Оттука утврдувањето на кредитната способност на купувачот е голема закана. Во режим на акредитив, ваквиот ризик може да се избегне.

Купувачот не може да го одбие плаќањето со покренување на спор околу квалитетот на стоката, бидејќи условите за акредитив се базираат на документација. Ова е голема предност на акредитивот во поглед на гледна точка на продавачот. Во услови на акредитив на деловни трансакции, одбивањето на плаќање на извозот со подигнување на жалба на квалитетот на стоката не може да се изврши. Акредитивот обезбедува гаранција за извозникот што е уште една предност на акредитивот. Врз основа на ваквата безбедност, извозникот може да ги претстави своите понатамошни деловни активности за да го зајакне својот деловен свет. Во акредитивната трансакција секој спор може лесно да се реши, бидејќи условите на акредитивот се во согласност со насоките на Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив.

Со помош на акредитивот, продавачот може да искористи финансирање од банки или од други финансиски институции пред испораката на стоката. Ова е предност за продавачот затоа што многу банки даваат финансиска помош со минимална банкарска камата, бидејќи го третираат акредитивот како „безбеден извозен налог“.

Отворањето на неотповиклив акредитив од страна на купувачот претставува „потврдена наредба“ за кој било продавач. Тоа значи дека продавачот не треба да се грижи за откажувањето на неговата извозна нарачка или за промените во наведениот редослед. Ова многу му помага на продавачот за своите бизнис планови на различни нивоа, вклучувајќи финансиски планови, минимизирање на производствениот ризик, заштеда на време итн.

Со прифаќањето на акредитивот, продавачот гарантира дека ќе ги исполни условите кои се наведени во самиот акредитив. Оваа гаранција обезбедува сигурност за купувачот за неговиот иден бизнис план. Доколку при презентација на документите од страна на продавачот, банката утврди одредени несогласувања во самите документи, банката нема да го изврши плаќањето.

Продавачот мора да ја потврди автентичноста на акредитивната банка. Бројни се случаите каде што акредитивната банка немала правилен став за следење на Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив. Ова претставува недостаток на акредитивот. Политиката на една земја може да влијае на деловната трансакција меѓу земјите. Ако се продолжи со студена војна меѓу две држави поради политички причини, трговскиот билатерален договор помеѓу таквите земји може да стане неважечки, што ќе резултира со не применување на Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив. Валутните флуктации може да влијаат врз варијациите на цените за набавка на сировини за купувачот, што резултира со зголемување на трошоците за производство. Но, продавачот не може да ја зголеми продажната цена, бидејќи договорот за нарачка веќе е потпишан со прифаќање на акредитивот. Еден од најголемите недостатоци на акредитивот е тоа што акредитивот се раководи врз основа на документација, а не врз основа на физичка верификација на стоката според нејзиниот квалитет, количина и други параметри. Акредитивната банка ќе го изврши акредитивот врз основа на документацијата која е приложена, но странките немаат право физички да ја проверат содржината на стоката. Ако купувачот сака да го потврди квалитетот на стоката што ја купува, може да ангажира агенција за контрола на квалитетот и кванитетот на стоката и да му наложи на продавачот да приложи уверение за контрола на стоката со споменување на состојбата во акредитивот.¹⁸

¹⁸Види повеќе: Advantages and disadvantages of letter of credit. Преземено од: <https://www.slideshare.net/twinkle09101996/advantages-and-disadvantages-of-letter-of-credit> (пристапено на 24 август 2017 г.).

3. Видови на акредитиви

Акредитивот е инструмент од суштинско значење за продавачите дека тие ќе бидат платени за извршената трансакција, особено со меѓународни размени. Првите акредитиви кои често биле применувани во 18 век биле познати како патни акредитиви.¹⁹ Овие акредитиви помогнале да се постават темелите на денешните видови на акредитиви. Во правната теорија генерално прифатена е поделбата на *обични* и *документарни* акредитиви.

3.1. Обични акредитиви

Суштината на обичниот акредитив се состои од не поднесувањето на какви било документи (пр. транспортни документи)²⁰ за спроведената договорена обврска. Ги разликуваме следниве видови на обичен акредитив: *лични акредитиви*, *кредитно писмо*, *перманентни акредитиви* и *буџетски акредитиви*.²¹

3.1.1. Лични акредитиви

Личните акредитиви претставуваат банкарски инструмент врз основа на што акредитивната банка на барање на својот клиент (кој има расположливи средства на сметка кај акредитивната банка) дава налог на друга банка (најчесто банка во друго место) да му стави на располагање (налогодавецот) одредена сума пари на корисникот за одредено време. Акредитивната банка го известува корисникот за депонираните средства што му стојат на располагање преку доставување копија од акредитивот. Корисникот може да ги користи расположливите средства до истекот на времето на важење на акредитивот. По истекот на утврдениот рок, остатокот од средствата се враќаат на сметка на налогодавецот.²²

3.1.2. Кредитно писмо

Во основата на кредитното писмо лежи овластувањето кое банката го дава на својот клиент (корисник на писмото) за да подигне определена сум на пари утврдени во исправата кај банката која ја издала исправата или некоја друга банка (обично се работи за банка во друго место).

Како посебен вид на акредитив, кредитното писмо создава два самостојни правни односи – однос помеѓу акредитивната банка и банката на исплата, и однос помеѓу банката на издавачот и корисникот. Во деловната практика, во употреба се два вида на кредитни писма: обични и циркуларни писма. Критериумот врз основа на кој се прави дистинкцијата помеѓу овие два вида кредитни писма е бројот на банките во кој може да се наплатат средствата. Оттука, обичното писмо може да се наплати само во банката која е назначена во писмото и нејзините филијали.

¹⁹The circular letter of credit. Преземено од: <http://library.law.columbia.edu/CircularLetterOfCredit/> (пристапено на 24 август 2017 г.).

²⁰ Транспортните документи играат суштинска улога во остварувањето на функциите на акредитивот како инструмент за плаќање. Имено, транспортните документи и тоа, пред сè, товарните листови, односно коносанот како транспортен документ во бродскиот превоз на стока, е во тесна врска со отелотворувањето на функциите на акредитивот во бизнис секторот, т.е. банкарскиот сектор. Темелното истражување на проблематиката за акредитивот спонтано и логично ја наметнува потребата од проучување на транспортните документи, особено документите кои се прифатени од страна на банкарскиот сектор. Како што е нагласено во главниот текст, тоа не се однесува на обичните акредитиви, туку на другите видови каде што токму транспортните документи се суштински сегмент во реализацијата на акредитивот, оттука и на целокупната трансакција во меѓународниот промет на стока.

²¹ Преземено од: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Akreditiv> (пристапено на 25 август 2017 г.).

²² Тушевска Б., Акредитивот како средство за плаќање во меѓународниот промет, стр. 6.

Наспроти обичното писмо, средствата од циркуларното кредитно писмо може да се наплатат кај повеќе различни банки во исправата.²³

3.1.3. Буџетски акредитив

Буџетските акредитиви претставуваат вид на акредитиви што се користат за извршување на буџетот на одредени државни органи и единици кои се финансираат од буџетот. Оперирањето со овие акредитиви се врши преку буџетски чекови. Буџетските акредитиви се користат во границите на одобрените буџетски средства.²⁴

3.2. Документарен акредитив

Документарен акредитив е банкарска работа со што банката (акредитивната банка) се обврзува дека по барање на својот комитент или самата преку некоја друга банка (банка коресподент), ќе изврши со предавање на договорените документи и исплата на определена сума во полза или по налог на трето лице (корисник на акредитивот) или да плати, да акцептира или да негоцира меници влечени од страна на корисникот во одреден износ.

Значењето на документарниот акредитив се рефлектира во неговата двојна улога: прво, документарниот акредитив има улога на инструмент за плаќање, а второ, улога на инструмент за обезбедување на побарувања спрема странскиот партнер. Што се однесува до улогата на инструмент за обезбедување на побарувањата, документарниот акредитив ги штити интересите на купувачот – увозникот и продавачот – извозникот. Купувачот е заштитен од ризикот да не ја добие платената стока (бидејќи за да му плати на продавачот, продавачот мора да го поднесе бараниот документ како доказ дека стоката е испратена), а продавачот е заштитен од ризикот од испорака на стока која нема да биде платена (му се гарантира на продавачот дека по испраќањето на стоката, тој ќе може да си ги наплати своето побарување од акредитивната банка).

Документите од чијашто испорака зависи извршувањето на акредитивниот налог може да се поделат во три групи:

- шпедитерски (транспортни) документи со кои се докажува испорачувањето на стоката, овде спаѓаат коносманот, товарните листови, складишницата итн.;
- документи кои се однесуваат на самата стока: фактура за испорачаната стока, конзуларна фактура, уверение за потеклото на стоката, ветеринарска потврда итн.;
- документи кои се однесуваат на осигурување на стоката: осигурителна полиса, сертификат за осигурување.²⁵

3.2.1. Отповликливи и неотповликливи акредитиви

Според цврстината на обврската која ја презема акредитивната банка во однос на продавачот – корисник акредитивот може да биде отповиклив и неотповиклив. Карактеристика на неотповикливиот акредитив се состои од цврстата и неотповиклива обврска на акредитивната банка спрема корисникот на акредитивот, која му гарантира исплата на акредитивната сума доколку се исполнети предвидените услови. Ова обврска на банката е строга и не може да биде отповикана без изречна согласност од страна на сите заинтересирани лица.

Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив подетално го детерминираат поимот на неотповиклив акредитив. Според решението на (ЕПОДА, чл. 3/1)

²³ Види повеќе: Mugasha A., The law of letters of credit and bank guarantees, Sydney 2003.

²⁴ Тушевска Б., оп.цит. стр. 6.

²⁵ Види повеќе: Documentary credits. Преземено од: <https://www.danskebank.com/en-uk/ci/Products-Services/Transaction-Services/trade-finance/documentary-credits/Pages/documentary-credits.aspx> (пристапено на 25 август 2017 г.).

неотповикливиот акредитив цврсто ја врзува банката која го отвора акредитивот, па оттука обврската на банката спрема корисникот на средствата или сопственикот на меницата влечена врз основа на издадениот акредитив. Акредитивната банка има обврска да го гарантира исполнувањето на одредбите во поглед на плаќањето, акцептирањето или негоцирањето под условите утврдени во акредитивот.²⁶ За разлика од неотповикливиот акредитив, отповикливиот акредитив банката може во секој момент да ги измени условите за негово користење или пак да го отповика, а корисникот на акредитивот не мора да биде запознат. Поради дозата на ризик кој го носи отповикливиот акредитив тој ретко се користи, евентуално во ситуации кога деловните партнери се познаваат добро и помеѓу нив постои високо ниво на доверба.

Според решението на Еднообразните правила и обичаи за документарен акредитив на акредитивот мора да биде назначено дали се работи за отповиклив или неотповиклив акредитив. Во недостаток на таква ознака акредитивот ќе се смета за отповиклив, дури кога е назначен рокот на важење.²⁷

3.2.2. Потврдени и непотврдени акредитиви

Поделбата на потврдени и непотврдени акредитиви ја одредува улогата на кореспондентната банка во земјата на корисникот на акредитивот и во зависност од тоа дали акредитивот е потврден или непотврден, кореспондентната банка може да има улога на конформирани или аквизирачка банка. Имено, доколку банката го потврди (конформира) акредитивот тогаш кореспондентната банка станува солидарен должник заедно со акредитивната банка. Тоа значи дека корисникот на акредитивот може да избере од која банка ќе го наплати своето побарување, бидејќи и двете банки ја гарантираат исплатата на акредитивот, односно дека меницата ќе биде акцептирана или негоцирана под точно утврдени услови во акредитивот. Потврдениот акредитив истовремено е и неотповиклив. Кај непотврдениот акредитив, кореспондентната банка има техничка обврска да го извести корисникот на акредитивот дека во негова корист е отворен акредитив под одредени услови. Во овој случај кореспондентната има улога само на аквизирачка банка.²⁸

3.2.3. Преносливи и непреносливи акредитиви

Пренослив акредитив е таков акредитив каде што корисникот има право да издаде налог на акредитивната банка, да го стави на располагање издадениот акредитив во корист на едно или повеќе трети лица. Услов за исполнување на оваа трансакција е да акредитивната банка изречно нагласила дека акредитивот е пренослив (“transferable”). Во недостаток на ознака дека акредитивот е пренослив, се смета дека акредитивот е непренослив. Доколку не е поинаку договорено, трошоците за исплата на банката ги плаќа првиот корисник на акредитивот. Акредитивот може да се пренесе само еднаш, односно може да го пренесе само банката која го отворила и тоа само врз основа на изречни упатства. При преносот на акредитивот, името на налогодавецот може да биде заменето со името на првиот корисник, што овозможува првиот корисник да го сокрие идентитетот на својот купувач од вториот корисник во трансакцијата.

Непреносливиот акредитив е таков акредитив кој не може да биде пренесе на друг корисник.²⁹

²⁶ Тушевска Б., оп. цит. стр. 9

²⁷ Тушевска Б., оп.цит. стр. 8.

²⁸What is a confirmed letter of credit. Преземено од: <https://www.mjhayward.co.uk/2016/03/05/what-is-a-confirmed-letter-of-credit/> (пристапено на 26 август 2017 г.).

²⁹ Види повеќе: Transferable letter of credit. Преземено од: <http://www.investopedia.com/terms/t/transferable-letter-of-credit.asp> (пристапено на 26 август 2017 г.).

3.2.4. Stand-by акредитиви

Stand-by акредитивот како посебен вид на финансиска гаранција претставува нов правен институт кој се создал во САД, првенствено од причина што во деловната практика на оваа држава постоела забрана банките да издаваат самостојни банкарски гаранции за трети лица. Stand-by акредитивот е регулиран со Еднообразните правила и обичаи за документарниот акредитив.

Под stand-by акредитив подразбираме обврска на банката спрема корисникот на акредитивот дека по налог на својот комитент (налогодавец), ќе исплати одредена сума на пари во одредена валута, ако корисникот на акредитивот во одреден временски период поднесе изјава за тоа дека должникот (налогодавецот) во целост не ја извршил својата обврска утврдена во основниот договор. Ова имплицира заклучок дека stand-by акредитивот содржи три основни елементи: прво, обврска на издавачот на акредитивот (најчесто банка или осигурително друштво), второ, обврска на комитентот (налогодавецот) и трето, обврска на корисникот на акредитивот.

За разлика од другите видови на акредитиви, кај stand-by акредитивот условот од кој зависи исполнувањето на обврската од страна на банката се состои од фактот дека должникот не ја исполнил својата основна обврска. Овој услов е можен и од неговото настанување зависи исплатата на акредитивот. Банката треба да ја исполни обврската во оној момент кога корисникот ќе го презентира своето барање за исплата, во кое е наведено дека должникот не ја исполнил својата парична обврска. Кај овој облик на акредитив, условот за исплата не се поврзува со приложување на одредени документи. Тоа значи дека stand-by акредитивот не се користи како средство за обезбедување на побарување кое произлегло од основниот договор, туку како средство за покиравање на ризикот од неизвршување на основниот договор.

Од една страна, stand-by акредитивот според своите функции се приближува до банкарската гаранција, додека од друга страна не претставува “класичен” документарен акредитив, бидејќи кај него како услов за исплата не претставуваат приложувањето на транспортните и други документи.³⁰

3.2.5. Ностро и лоро акредитиви

Акредитивот што се отвора по налог на домашниот купувач во корист на странскиот продавач се нарекува ностро акредитив, а ако акредитивот го отвори странски купувач во корист на домашниот продавач, тогаш се работи за лоро акредитив.

3.2.6. Ротациони акредитиви

Кај деловните партнери кои се во константна деловна врска се користат ротациони акредитиви. Кај ротационите акредитиви акредитивната сума се обновува после одреден временски период се додека збирот на сите извршени исплати не го достигне одредениот максимум. Максимумот се утврдува со одредена сума или со бројот на обновувања на првобитниот износ. Ротационите акредитиви можат да бидат кумулативни и некумулативни. Кумулативниот акредитив дава можност кој било дел од акредитивната вредност кој не е искористен да додаде на наредниот износ кај обновениот акредитив, додека некумулативниот акредитив не ја дава оваа можност.

Заклучок

Од досега изнесеното може да заклучиме дека акредитивот зазема посебно место во платниот промет. Акредитивот како банкарски инструмент претставува средство за плаќање, но и средство за кредитирање. Исто така, акредитивот се користи и како средство за обезбедување на побарувањата. Од големо значење за подобро совладување на поимот акредитив како банкарски

³⁰ Види повеќе на: Standby Letter of Credit. Преземено од: <https://www.thebalance.com/standby-letter-of-credit-315039> (пристапено на 26 август 2017)

инструмент е да се направи разлика од банкарската гаранција која претставува инструмент за обезбедување на побарувањата и од меницата како средство за плаќање, но и средство за обезбедување на побарувањата. На отворањето на акредитив му претходи некој економски договор кој содржи клауза плаќањето да биде извршено преку акредитив. Акредитивот има големи економски значења како за стопанските субјекти кои учествуваат во оваа трансакција, така и за економијата воопшто. Најсигурен е инструмент за плаќање, бидејќи истовремено ги штити интересите и на налогодавецот и на корисникот на акредитиви. Со донесувањето на Еднообразните правила и обичаи од страна на Меѓународната трговска комора се придонело во развојот и унапредувањето на акредитивот. Во македонското национално право акредитивот е регулиран во Законот за облигациони односи. Одредбите во законот се усогласени со одредбите на Еднообразните правила и обичаи.

Користена литература

- Николовски А., Меѓународни трговски договори, Скопје 2006.
- Тушевска Б., Акредитивот како средство за плаќање во меѓународниот промет.
- Milenkovic I., Instrumenti međunarodnog platnog prometa, Subotica 2010 .
- Pavlovic M., Sredstva obezbeđenja u međunarodnom platnom prometu sa posebnim osvrtu na dokumentarni akreditiv, Maribor 2014.
- Advantages and disadvantages of letter of credit. Преземено од:
<https://www.slideshare.net/twinkle09101996/advantages-and-disadvantages-of-letter-of-credit> (пристапено на 24 август 2017 г.)
- Documentary credits. Преземено од:<https://www.danskebank.com/en-uk/ci/Products-Services/Transaction-Services/trade-finance/documentary-credits/Pages/documentary-credits.aspx> (пристапено на 25 август 2017 г.)
- International chamber of commerce. Преземено од:<https://iccwbo.org/> (пристапено на 23 август 2017)
- Letter of Credit/ free financial law essay. Преземено од: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/finance-law/letter-of-credit.php> (пристапено на 23 август 2017 г.)
- Mugasha A., The law of letters of credit and bank guarantees, Sydney 2003.
- Standby Letter of Credit. Преземено од: <https://www.thebalance.com/standby-letter-of-credit-315039> (пристапено на 26 август 2017)
- The circular letter of credit. Преземено од: <http://library.law.columbia.edu/CircularLetterOfCredit/> (пристапено на 24 август 2017)
- Transferable letter of credit. Преземено од:
<http://www.investopedia.com/terms/t/transferable-letter-of-credit.asp> (пристапено на 26 август 2017 г.).
- What is a confirmed letter of credit. Преземено од: <https://www.mjhayward.co.uk/2016/03/05/what-is-a-confirmed-letter-of-credit/> (пристапено на 26 август 2017 г.)
- Закон за облигациони односи (Сл. Весник 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08) Uniform Customs and Practice for Documentary Credit, UCP (1933, 1951, 1962, 1974, 1983 и 1993). Преземено од: <http://store.iccwbo.org/icc-uniform-customs-and-practice-for-documentary-credits> (пристапено на 23 август 2017 г.)

ЕВРОПЕИЗАЦИЈАТА НА ЗАПАДЕН БАЛКАН

Апстракт: Оригиналната општествено-политичка формација, Европската Унија преку својата Заедничка надворешна и безбедносна политика од почетничка и не кредибилна, развива стратегија и инструменти кои ја воведуваат во круговите на меѓународна моќ. Историската и современа деликатност на Балканот (Западен Балкан) се покажале како најсложен дипломатски тест за нејзината кредибилност во надворешно-политичкото и безбедносно влијание, односно инсталирање и имплементација на европските вредности.

Клучни зборови: *оригинална, Европска Унија, не кредибилна, дипломатски тест – Западен Балкан.*

GODZIROV Kiril

EUROPEANIZATION OF THE WESTERN BALKANS

Abstract: The original socio-political formation, the European Union through its Common Foreign and Security Policy from unexperience and uncredibility, it develops a strategy and instruments that brought it into the circles of international power. The historical and contemporary delicacy of the Balkans (Western Balkans) proved to be the most complex diplomatic test for its credibility in the foreign policy and security impact, ie the installation and implementation of European values.

Key words: *original, European Union, uncredible, diplomatic test – Western Balkans.*

Вовед

ЕУ низ својата надворешна политика и дипломатска дејност ги менаџира односите со 16 европски држави (источни и јужни соседи на нејзините југоисточни граници) дел во евроазискиот регион, потоа на Блискиот Исток, Северна Африка и Јужна Америка.

Кога станува збор за земјите и народите на Западен Балкан треба да се истакне дека првите политички идеи и иницијативи за реконструкција на некогашниот комунистички регион (1993 г.), ЕУ ги устројува низ новиот политички концепт за Западен Балкан (поинтезивно придвижени во 1997 г.), односно кога Советот на ЕУ ја усвоил Политиката за регионален пристап кон земјите на Западен Балкан.

Во меѓувреме, Хрватска во 2013 година станува држава членка на Унијата, додека Република Македонија, Србија, Црна Гора, Албанија и Босна и Херцеговина како последна меѓу нив се во различни фази од апликациите и претпристапните фази за членство.

Европските политики и распаѓот на СФРЈ

Југословенските дезинтегративни до конфликтни процеси хронолошки стојат наспроти интегративните на европските и покрај тоа што СФРЈ географски е европска држава. Поточно, во годините на конфликтните изблици, Европската Унија фигурира само како Европска заедница односно дури во 1993 година во Мастрихт ќе биде основана како таква со Договорот за ЕУ. Младата ЕУ во поглед на нејзината Заедничка надворешна и безбедносна политика адекватно на внатрешната кохезивност на нејзините земји-членки во тогашниот интегративен развој и реална надворешно-политичка моќ ќе манифестира поделеност, недореченост и отсуство на усогласена реакција кон југословенската криза.

Така во 1991 година Европската заедница ќе покрене Мировна конференција, а нејзината арбитражна комисија ќе заклучи дека СФРЈ е во процес на дезинтеграција. Меѓу 1991 и 1992 година, членките на Европската заедница ќе ја признаат независноста на југословенските републики кои исполнуваат одредени демократски принципи, Словенија и Хрватска, додека Босна и Херцеговина ќе биде примена во ООН.³¹

Она што дипломатијата на Европската Унија преку нејзината надворешна и безбедносна политика ќе го манифестира како влијание и плодотворно дипломатско менаџирање (на пример како подолу ќе видиме десетина години подоцна од Мастрихт 1993 во Договорот Белград-Приштина, Охридскиот договор или Договорот од Пржино) објективно го нема како консолидирана заедничка стратегија што пак детерминира и неефикасна реакција кон југословенската криза. Имено, како погоре видовме, предуслов за статусот на субјект во меѓународните односи е консолидацијата на начелата, принципите и ставовите во заедничка надворешна политика.

„...тоа е многу лош старт на Заедничката надворешна и безбедносна политика на проектот... Европа беше зафатена со себеси... За германската надворешна политика можеме да кажеме дека тоа е поддршка на создавањето на независни држави на Словенија и Хрватска, и со тоа, на крајот на Југославија или крај на големиот српски проект, според германските ставови на политиката.

За разлика од Германија, Велика Британија не е толку за создавањето на независни држави на Словенија и Хрватска, и не ја гледаат Србија како единствениот иницијатор на војната... Француската политика кон Југославија беше многу поблиску до политиката на Велика Британија, а не на германската.

Слично како и Велика Британија, Франција исто така избра да се има пасивен поглед со кој Западот не треба да се меша премногу во Југославија... Постоењето на такви различни пристапи и политики од страна на три најмоќни членки на ЕУ не може да резултира со создавање на заедничка политика на ЕУ кон југословенското прашање”.³²

Западен Балкан и неговата неминовна европеизација

Општо земено, терминот европеизација нема прецизно и единствено толкување но најчесто во литературата се поврзува со европските интеграции и од една страна значи преземање на политиките на ЕУ и нивно имплементирање во националното, државно законодавство и од друга страна, вградување на националните интереси на државите членки во наднационалното ниво, односно во ЕУ.

Толкувана во постокомунистички контекст, европеизацијата се чита со две значења од причина што го подразбира процесот на придружување кон ЕУ, но исто така и многу поширок процес кој се нарекува „враќање во Европа” по радикалните промени (1989).

Во таа смисла треба да ја согледаме разликата на процесот на европеизација внатре во Унијата што подразбира трансфер на суверенитетот на државите-членки на ниво на ЕУ како и одговор на политиките кои ги донесува Унијата, од процесот на европеизација кој се одвива во посткомунистичките држави на Централна и Источна Европа, а особено во државите на Западен Балкан.

За земјите од Западен Балкан процесот на европеизација значи приспособување на стандардите и вредностите на ЕУ. Во таа смисла, европеизацијата е пред сè процес во кој државите на Западен Балкан мора да направат ревизија на своите правни системи, како и да ги приспособат постојните институции и да изградат нови во согласност со европското законодавство, со правила и стандарди.

³¹ Jugoslavija|Hrvatska enciklopedija – www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463

³² Дејан Маролов, „Политиката на ЕУ кон распадот на Југославија, со посебен акцент на политиката на ЕУ кон Република Македонија”/

Како конкретен резултат од овој процес се појавува радикална промена на структурата на јавната управа, социјално и економско приближување кон стандардите на ЕУ итн. Слично како кај државите од Централна и Источна Европа се очекува длабинска трансформација на државите на Западен Балкан.

Се разбира дека декларативните и нормативни заложби или проевропската реторика не е доволна за транзициските општества доколку не е придружена со искрени и амбициозни морално –политички заложби и активности во политичкиот и економскиот сектор особено на политичките елити.

Таргетирајќи таква надворешна политика за проширување, Унијата се определила за мотивациски, но и систем на казни. Конкретно стратегијата на таа политика ја утврдила низ награди и казни со цел да ги наведе овие држави да работат на исполнување на сите неопходни услови за зачленување во ЕУ.

Тоа се механизми конотирани со позитивно или негативно условување и се смета дека одразуваат најмоќна стратегија одредена за специфичноста на Западен Балкан со цел да се поттикнат промените во идните членки на Унијата.

Можеме да заклучиме дека европеизацијата е процес во кој идеите, вредностите, нормите, правилата и процедурите развиени во ЕУ се инкорпорираат во домашните идентитети, институции и политики низ што во прв ред се консолидира демократијата.³³

Западен Балкан и инструментите на ЕУ

Европската Унија развила политика со која треба да се поддржи постапна интеграција на државите од Западен Балкан за членство во неа. Меѓу сите нив, во 2013 г. Хрватска веќе стана член од седумте држави на Западен Балкан.

„Црна Гора, Србија, Македонија и Албанија имаат службен статус на држави кандидатки. Отворени се пристапни преговори со Црна Гора и Србија, Босна и Херцеговина (која поднела барање за членство во 2016) и заедно со Косово се потенцијални држави кандидатки”.³⁴

Со цел да се одржува мирот, стабилноста и економскиот развој во државите на Западен Балкан со што ќе им се отвори пат за европска интеграција, Унијата во 1999 г. го покренува процесот на стабилизација и придружување што е всушност рамка за нејзините односи со државите во овој регион, но и Пактот за стабилност кој е всушност поширока иницијатива во која се опфатени сите клучни меѓународни актери. Подоцна во 2008 г. Пактот за стабилност ќе го замени Советот за регионална соработка.

Во Солун (2003) било потврдено дека сите држави кои се вклучени во процесот на стабилизација и придружување се потенцијални кандидатки за членство во Унијата.

Инструментите кои ги поставила Унијата за Западен Балкан се:

1. Процесот на стабилизација и придружување;
2. Процесот на пристапување;
3. Регионалната соработка;
4. Безвизен режим.

Стратешката рамка на процесот на стабилизација и придружување потекнува од 1999 г. низ кој се утврдува постапното приближување на државите на Западен Балкан во Унијата што е предвидено да се темели на билатерално договорени односи, финансиска помош, политички дијалог, трговски односи и регионална соработка.

³³Grabbe Heather, The EU's Transformative Power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2006

Featherstone Kevin and Radaelli Claudio, (2003), The Politics of Europeanization, Oxford University Press
Radaelli Claudio M. (2000) „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change”, European Integration Online Papers (EIoP) Vol.4.No.8

³⁴ André De Munter – www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html

Договорните односи се во спогодбена форма за стабилизација и придружување и се рамката во која треба да се одвива политичката и економска соработка со создавање на слободна трговија. Трајни структури на соработка треба да бидат воспоставувани врз основа на заедничките демократски начела, човековите права и владеењето на правото. Надгледувањето на примената и спроведувањето на спогодбите го врши Советот за стабилизација и придружување кој на министерско ниво се состанува еднаш годишно.

Со стапувањето на сила на Спогодбата за стабилизација и придружување на Косово (2016) спогодбите се во сила за сите држави кандидатки и потенцијални кандидатки во регионот на Западен Балкан. Треба да се напомене дека во случајот на Косово, Спогодбата за стабилизација и придружување претставува спогодба која ја склопува само ЕУ и која државите членки не мораат да ја ратификуваат од причина што пет држави-членки се уште не го признале како независна држава (Словачка, Кипар, Грција, Романија и Шпанија).

Во процесот на пристапување е предвидено подносителот на барање за членство во Унијата да ги исполни критериумите од Копенхаген, па кога неа ќе и се признае кандидатскиот статус таа ќе минува низ процесните фази со динамика која ќе зависи од нејзиниот напредок.

Државата кандидатка има обврска да го имплементира и спроведува целокупното законодавство на ЕУ. Комисијата редовно треба да известува за остварениот напредок, додека Советот едногласно ја донесува секоја значајна одлука од отворањето на преговорите до нивното затворање, а договорот по неговата ратификација треба да го потврдат Парламентот и Советот на ЕУ.

Инаку, значајно е тоа што вкупните трансформации не би биле можни без финансиска помош, односно државите кандидатки се поддржани со неа. Од 2007 г. претпристапната помош на ЕУ се насочува низ единствен, обединет инструмент од IPA фондовите.

Европските интеграции и регионалната соработка се компатибилни односно меѓусебната соработка во разни области (кривичен прогон за воени злосторства, решавање на прашањата на границите, бегалските прашања и борба против организираниот криминал) е една од главните цели на процесите на стабилизација и придружување.

Советот за регионална соработка со седиште во Сараево дејствува во согласност со насоките на Процесот за соработка во Југоисточна Европа со цел да се поддржат европските и евроатлански стремежи на своите членки кои не се дел на Европската унија и да се развива соработка во сите сфери како стопанскиот и општествен развој, енергетиката и инфраструктурата, правосудството и внатрешните работи, соработката во безбедноста, изградба на човечкиот капитал и парламентарните односи.

Значајната регионална иницијатива е и Средноевропскиот договор за слободна трговија (CEFTA) со кој се намалени царинските ограничувања, но се регулирани и јавните набавки, интелектуалната сопственост итн.

Не помалку значаен е безвизниот режим со кој е овозможено слободно движење на граѓаните од Западен Балкан во земјите на ЕУ чие право од 2009 г. го уживаат граѓаните на Република Македонија, Црна Гора и Србија, а кој станува достапен и за граѓаните на Албанија и Босна и Херцеговина во 2010 г.³⁵

Заклучок

Научната перцепција и конечна валоразација на степенот и ефективноста на дипломатското влијание на Европската Унија во земјите на Западен Балкан е речиси соодветно сложено како и нејзината развојна конституција во сплетот на динамичните општествени процеси во Европа во последната деценија на 20 и првите децении на 21 век.

Распадот на СФРЈ и вооружените конфликти во текот на 90-тите години на минатиот век Унијата ги дочекува неподготвена од очигледна причина што тоа се години кога ЕУ сама себе

³⁵ Mishcevic T. (2009), Pridruzivanje Evropskoj uniji, Beograd, Sluzbeni glasnik

треба да се конституира (Мастрихт), кога нејзината Заедничка надворешна и безбедносна политика е во самиот зачеток и кога во недостаток на повисока и искусвена интегрираност, таа нема ни кредибилитет за посилно и поефикасно влијание. Притоа како видовме, во случајот со СФРЈ избиваат сепаратни и спротивставени гледишта и влијанија. Всушност, по воената интервенција на НАТО врз СР Југославија (Србија и Црна Гора) во 1999 година и Самитот во Келн се поставени инситуционални основи за Европската политика на безбедност и одбрана. Со договорот во Берлин и претходниот од Хелсинки (2003) е овозможено ЕУ да ги користи воените капацитети на НАТО во сопствените операции за зачувување на мирот.³⁶

Тоа е периодот и случајот со конфликтите во СФРЈ кога Унијата нема кредибилитет во надворешното влијание еднакво на економското или она што Кристофер Хил го нарекува расчекор меѓу способноста и очекувањата (capability – expectatopns gap).³⁷

Кога е во прашање влијанието на Европската Унија во годините од завршувањето на конфликтите до денес, тогаш пред нас имаме повисоко интегрирана заедница во поглед на ставовите, стратегијата и дипломатските инструменти кои ги носат очигледните ефекти од влијанието во земјите на Западен Балкан.

Користена литература

- Дејан Маролов, „Политиката на ЕУ кон распадот на Југославија, со посебен акцент на политиката на ЕУ кон Република Македонија”/
- Djukanovic Dragan (2011), „Politika Evropske unije prema Zapadnom Balkanu” u: Dragan R. Simic (ur.) Integracija Zapadnog Balkana u mrežu globalne bezbednosti, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Cigoja shtampa, Beograd
- Djurovic Gordana (2016), „Evropska unija i Crna Gora”, EU Info cenatar Podgorica
- Grabbe Heather, The EU's Transformative Power; Europeanization through Conditionality and Eastern Europe, London;Palgrave Macmillan (2006)
- Featherstone Kevin and Radaelli Claudio, (2003), The Politics of Europeanization, Oxford University Press
- Radaelli Claudio M .(2000) „Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change”, European Integration Online Papers (EIoP) Vol.4.No.8
- André De Munter – www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html
- Janjevic Milutin, (2007) Spoljna politika Evropske unije, Beograd, JP Službeni glasnik
- Mishcevic T. (2009), Pridruživanje Evropskoj uniji, Beograd, Sluzbeni glasnik
- [http://www.shape.nato.int/resouces/4/documents/14E_Fact_Sheet_Berlin_Plus\(1\).pdf](http://www.shape.nato.int/resouces/4/documents/14E_Fact_Sheet_Berlin_Plus(1).pdf)
- The Capability – Expectations Gap, or Conceptualizing Europe’s International Role”, Journal of Common Market Studies, Vol 31,no.3, 1993, pp. 306-328
- www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49240
- www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49240
- diplomacija – www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15326
- www.dw.com/sr/peto-proshirenje-2004-izazov-za-eu/a-3860640
- Jugoslavija|Hrvatska enciklopedija – www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463
- Pronadjena formula za konferenciju EU-Zapadni Balkan”, www.oradio.rs/ may 10, 2010

³⁶[http://www.shape.nato.int/resouces/4/documents/14E_Fact_Sheet_Berlin_Plus\(1\).pdf](http://www.shape.nato.int/resouces/4/documents/14E_Fact_Sheet_Berlin_Plus(1).pdf)

³⁷ „The Capability – Expectations Gap, or Conceptualizing Europe’s International Role”, Journal of Common Market Studies, Vol 31,no.3, 1993, pp. 306-328

ОДГОВОРНОСТ НА ПРЕВОЗНИКОТ ВО МЕЃУНАРОДНИОТ ПРЕВОЗ НА СТОКА

Апстракт: Светските трендови во сферата на транспортната логистика, динамичниот технолошки развој што ја зафати денешницата, како и интеграцијата на економскиот простор во смисла на создавање на транснационални компании, придонесоа кон бројни и разновидни преврирања во економска смисла, и поместувања во меѓународниот правен режим применлив во транспортот. Наведените трендови во сферата на транспортот суштински придонесоа кон зголемување на флексибилноста, динамиката и брзината во реализирањето на меѓународните зделки, а со тоа и експанзија на меѓународен мултимодален превозник како посебен вид на превоз. Сите овие тенденции во економска смисла се одразија и на меѓународните правни извори на полето на транспортот. Сепак, во најголем обем и суштина, овие преврирања се одразија на полето на мултимодалниот превоз и воопшто мултимодалноста како концепт.

Мултимодалноста како систем што вклучува учество на најмалку два вида на превозни средства, превозни средства со единствена тарифа и единствен логистички оператор, пред сè преку мултитранспортни центри, овозможува поорганизирана и поекономична достава на разни видови на стоки.³⁸ Превозникот во мултимодалниот транспорт се јавува како специјалист за организација на испорака, товарење, претовар, складирање, како и дистрибуција до крајните места и корисници. Превозникот согласно важечкото законодавство во Република Македонија, ЕУ и согласно со меѓународните извори на право во сите сообраќајни гранки, треба да постапува со внимание на добар стопанственик.³⁹

Земајќи ги предвид бројните збиднувања на ова поле, особено нивното влијание во меѓународните правни извори, целта на овој труд е да се анализира концептот на мултомодален превоз, со фокус на одговорноста на мултимодалниот превозник, и применливоста на правните решенија во деловното опкружување. За потребите на трудот, предмет на анализа ќе бидат и поединечните меѓународни извори во одделните сообраќајни гранки.

Клучни зборови: *мултимодален, транспорт, конвенција, штета, сообраќајни гранки.*

ZANOVA Cvetanka

THE LIABILITY OF THE CARRIER IN INTERNATIONAL TRANSPORT OF GOODS

Abstract: The world trends in transport logistics, the dynamic technological development that has occupied today, as well as the integration of the economic space in the sense of creating transnational companies, have contributed to numerous and varied economic transformations and shifts in the international legal regime applicable to transport. The aforementioned trends in the transport sector have substantially contributed to increasing the flexibility, dynamics and speed in the realization of international deals, and thus the expansion of an international multimodal carrier as a separate type of transport. All of these tendencies in economic terms also reflected on international legal sources in the field of transport. However, to a large extent and essentially, these turmoil were reflected in the field of

³⁸ Zelenika R., Prometni sustavi - Tehnologija-organizacija-ekonomika-logistika-menadžment, оп.ит. стр. 361.

³⁹ Според Законот за трговски друштва (Сл. весник на РМ бр. 28/04, 84/05, 25/07, 87/08, 42/10, 47/10, 24/11, 166/12, 70/13, 119/13, 120/13, 187/13, 38/14, 41/14, 138/14, 88/15, 192/15, 6/16 и 30/16, 61/16), чл.3 ст.5 предвидува дека: Внимание на уреден и совесен трговец е правен стандард за утврдување на одговорноста на лицата, со којшто се определува со какво внимание овие лица треба да се однесуваат со внимание на способен и вешт човек.

multimodal transport and in general multimodality as a concept. Multimodality as a system that involves the participation of at least two types of means of transport, single tariff means and single logistic operator, primarily through multimodal centers, provides more organized and cost-effective delivery of various types of goods. The carrier in multimodal transport appears as a specialist in the organization of delivery, loading, transshipment, storage, and distribution to end users and users. The carrier, in accordance with the applicable legislation in the Republic of Macedonia, the EU and in accordance with international sources of law in all traffic branches, should deal with the good businessman.

Taking into account the numerous developments in this field, especially their influence in international legal sources, the aim of this paper is to analyze the concept of multimodal transport with a focus on the responsibility of the multimodal carriers and the applicability of legal solutions in the business environment. For the needs of labor, the subject of analysis will be the individual international sources in the separate transport branches.

Key words: *multimodal, transport, convention, damage, traffic branches.*

Вовед

Правниот режим што го уредува мултимодалниот транспорт е составен од правни правила и институти со кои се уредуваат правните односи помеѓу активните правни субјекти во мултимодалниот транспорт во меѓународното законодавство. Мултимодалниот транспорт го сочинуваат повеќе видови на транспорт и тоа: поморски транспорт и промет, железнички транспорт и промет, речен и морски транспорт и промет, патен сообраќај и промет, воздушен транспорт и промет, како и вршење на разни логистички работи како: логистички оператори, шпедитори, агенти, дистрибуциски центри, осигурување, логистички центри, складишта и многу други транспортни задачи со цел стоката да стигне од една до друга држава.

Основна цел на мултимодалниот транспорт е да осигури стручно, квалитетно, брзо, сигурно и економично манипулирање и превоз на стоката од производителот на една држава, до купувачот од друга држава. Во деловната практика, особено под влијание на процесот на контејнеризација, настојувањата за редуцирање на транспортните трошоци итн., транспортниот процес се одвива со учество на повеќе превозници кои припаѓаат на различни сообраќајни гранки, т.е. преку создавање на мрежа што го одразува концептот на мултимодален транспорт на стоки. Токму дефинирањето и елаборирањето на концептот на мултимодален транспорт, е предуслов за да се пристапи кон анализа на правата и обврските, повредата на последните, оттука и прашањето за одговорноста за причинетата штета за време на транспортната маршрута.

Предмет на анализа на овој труд не е само мултимодалниот превоз, туку и правниот режим на одговорност на превозникот во сите сообраќајни гранки.

1. Поим и значење на меѓународниот мултимодален транспорт

Мултимодалната транспортна мрежа е логистички поврзан систем што користи два или повеќе начини на транспорт за единствена тарифна стапка, при што видовите транспорт имаат заеднички карактеристики, овозможувајќи товарот, или луѓето да бидат трансферирани помеѓу разните точки за најбрзо времетраење на транспортот од почетната до крајната дестинација.⁴⁰ Мултимодалноста подразбира давање услуга со еден билет за патници или една товарна сметка – за стоки, а нејзиниот квалитет е во директна зависност од успешното работење со податоците, нивната обработка и од дистрибутивните системи, кои се од суштинско значење за безбедна, доверлива и потрошувачка ефективна контрола на движењето на товарот и патниците, кои се транспортираат со неколку видови транспорти. Неговата

⁴⁰ Види повеќе: Национална транспортна стратегија на Република Македонија 2007-2017, стр.57, <http://arhiva.vlada.mk/registar/?q=node/317> (пристапено на 21 август 2017 г.).

успешност, зависи од времето што го овозможува, местото, формата, шемата на мрежата, бројот на јазлите, врските, типот и карактеристиките на возилата и терминалите.⁴¹

Мултимодалното движење се однесува на физичката инфраструктура, преносот и превоз на стоки, и преносот на информации и капацитети под една товарна сметка.⁴² Стремежот на Македонската политика кон стратегијата на ЕУ за мултимодален товарен превоз е да се поддржи ефикасниот „врата до врата“ превоз на стока, користејќи минимум два начини на транспорт, во интегриран транспортен синџир. Секој начин на превоз има свои предности како потенцијален капацитет, високо ниво на безбедност, флексибилност, мала потрошувачка на енергија, мало влијание на животната средина, па мултимодалниот превоз му овозможува на секој вид да ја одигра својата улога во градењето на транспортни ланци кои во целина се поефикасни, со помала потрошувачка и одржливи. Европската заедница го поддржува развојот на мултимодалниот товарен превоз преку мултигодишни рамковни програми за истражување и технолошки демонстрации (ИТД).⁴³ Мултимодалноста ги зајакнува економските перформанси во транспортниот синџир со користење на модусите на најпродуктивен начин. Со тоа, железничките линии можат да се експлоатираат на подолги дистанци со комбинирање на ефикасноста на камионите кои нудат флексибилен локален прием и достава. Клучот е во тоа што на целото патување се гледа како на целина, отколку на повеќе гранки, секоја означена со одделни документи и стапки. Од функционална и оперативна перспектива двете компоненти се вклучени во мултимодализмот.⁴⁴ Во суштината на модерниот мултимодализам е работата со податоци, нивната обработка и дистрибутивните системи кои се од суштинско значење за безбедна, доверлива и потрошувачки ефективна контрола на движење на товар и патници кои се транспортираат во неколку видови. Границите на мултимодалноста се наметнуваат од факторите за време, место, формата, шемата на мрежата, број на јазлите, врските и типот и карактеристиките на возилата и терминалите. Таквото системско дефинирање на меѓународниот мултимодален транспорт ги содржи сите битни обележја на сложените, динамичките, економските односно стопанските системи. Анализата на мултимодалниот превоз на стока, ја наметнува потребата од поединечно проучување на одговорноста на превозниците во одделните сообраќајни гранки. Во насока на ова, предмет на анализа во понатамошниот текст ќе биде токму ова прашање.

2. Одговорност на железницата во меѓународниот превоз на стока

Одговорноста на железницата како превозник се уредува со униформните правила кои го уредуваат меѓународниот превоз на стока по железница и со националните законодавства на одделни правни системи. Во интерес на изедначување на правниот режим на меѓународно ниво, голем дел од превозниците и во рамки на внатрешните транспортни маршрути подлежат на примена на меѓународните правни извори, односно во деловната практика на компаниите е примена на меѓународните решенија за превоз.

Конкретно, на меѓународно ниво, одговорноста на железницата е регулирана со Меѓународната конвенција на превоз на стока со железница (*во понатамошниот текст -СМ*).⁴⁵

Во Република Македонија одговорноста на железницата во меѓународниот превоз на стока е регулирана со Закон за договорите за превоз во железничкиот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.55/07, 148/11). Иако во меѓународниот транспорт на стоки учествуваат различни земји, сепак, за

⁴¹ Цветаноски И., Интегрален транспорт, Битола, 2008, стр.56.

⁴² Национална транспортна стратегија на Република Македонија 2007-2017, стр. 57. Види повеќе: <http://www.amerit.org.mk/pdf/nacrtstrategija.doc> (пристапено на 20 август 2017 г.).

⁴³ Национална транспортна стратегија на Република Македонија 2007-2017, стр. 57.

⁴⁴ Zelenika, R., Prometni sustavi -Tehnologija-organizacija-ekonomika-logistika-menadžment, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2001, стр. 365.

⁴⁵ Оригинален назив на Конвенцијата: Uniform Rules Concerning the Contract of International Carriage of Goods by Rai, <http://nsbs.bg/wp-content/uploads/2015/07/COTIF-CIM.pdf>, (пристапено на 26 август 2017 г.).

извршувањето на целокупниот превоз на испраќачот, одговорна е железницата која ја примила стоката за превоз со товарниот лист. Секоја следна железница, со самото преземање на стоката во товарниот лист ги презема сите права и обврски.⁴⁶ Превозникот одговара за штетата настаната во текот на превозот поради целосно или делумно губење или оштетување на стоката, како и за штетата настаната поради пречекорување на рокот за испорака. Исто така, превозникот одговара и за штетата која ја причиниле лицата кои работеле на извршувањето на превозот по негов налог.⁴⁷ Превозникот одговара за губењето и оштетувањето на стоката и за штетата настаната поради пречекорување на рокот на испорака, освен ако истиот докаже дека штетата настанала поради дејства или пропуст на корисникот на превозот, својствата на стоката или надворешни причини кои не можеле да се предвидат, избегнат или отстранат.⁴⁸ Превозникот ќе биде ослободен од одговорност случај кога губењето или штетата ќе настапат по специјален ризик на заедничка една или повеќе од следните околности и тоа по вина на имателот на правото, по налог на имателот на правото кој не е направен по вина на железницата, по сопствена мана на стоката и причини кои железницата не можела да ги избегне ниту да ги спречи нивните последици.⁴⁹ Железницата не одговара и тогаш кога стоката не е пакувана или ако не е доволно пакувана, поради неправилно товарење и истоварање на стоката кога истото го врши испраќачот на стоката, ризик поврзан со превоз на живи животни и други.⁵⁰

3. Одговорност на превозникот при превоз на стока во меѓународниот патен сообраќај

Конвенцијата за превоз на стока во меѓународниот транспорт на стока⁵¹ (*60 понатамошниот текст CMR*), се применува на договорите за друмски превоз, доколку местото од кое се презема стоката од превозникот-шпедитерот, и крајната дестинација за истовар на стоката се во различни држави, при што барем една од нив ја има ратификувано конвенцијата, и независно од местото на престојување и националноста на страните.⁵² Освен оваа конвенција, се применува и Царинската конвенција за меѓународен превоз на стока (TIR) и Меѓународната унија за патен превоз (IRU) која има огромно значење за унапредување на друмскиот превоз. На национално ниво се применува Законот за договорите за превоз во патниот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.23/13) и Законот за превоз на опасни материи во патниот и железничкиот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.92/07). Превозникот е одговорен за загубување или оштетување на стоката што ја презел за превоз и тоа од часот на преземањето на стоката за превоз до нејзиното предавање на примачот, како и за штета настаната поради задоцнување во превозот и предавање на стоката на примачот. Превозникот одговара за загубување или оштетување на стоката, како и за штета настаната поради задоцнување во превозот и предавање на стоката на примачот, освен ако докаже дека штетата настанала поради дејствија или пропуст на испраќачот и/или организаторот на превоз, поради својствата на стоката или од надворешни причини што не можеле да се предвидат, да се избегнат или да се отстранат.⁵³ Превозникот нема да биде лишен од одговорност по дефектна состојба на возилото употребено од негова страна за превоз или поради погрешна постапка или немарност на лицето од кое евентуално го изнајмил возилото или застапникот или

⁴⁶ Меѓународната конвенција на превоз на стока со железници, чл. 26.

⁴⁷ Закон за договорите за превоз во железничкиот сообраќај (Сл.весник на РМ бр. 55/07, 148/11) чл.62.

⁴⁸ Ibid, чл. 63.

⁴⁹ Николовски А., Меѓународни трговски договори, стр.331.

⁵⁰ Николовски А., Меѓународни трговски договори, стр.332.

⁵¹ Оригинален назив на Конвенцијата: Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road, <https://treaties.un.org/doc/CMR.pdf>, (пристапено на 22 август 2017 г.).

⁵² Тушевска Б., Договор на обем во меѓународниот превоз на стоки според Ротердамските правила, Годишен зборник на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, 2015, стр.7.

⁵³ Законот за договорите за превоз во патниот сообраќај (Сл. весник на РМ бр.23/13, 156/15, 193/15) чл.90 и 91.

службеникот на последново лице.⁵⁴ Превозникот ќе биде ослободен од одговорност во случај кога губењето или штетата ќе настапат по специјален ризик на заедничка една или повеќе од следните околности: употреба на отворени непокриени возила, доколку нивната употреба е јасно договорена и назначена во товарниот лист; недостаток или лоша состојба на амбалажата во случај на стока која по својата природа е подложна на растурање или оштетување доколку не е спакувана или уредно спакувана; манипулација, утовар, складиштење или истовар на стоката од страна на испраќачот, приемот или лицето кое постапува во име на испраќачот или приемот; природа на извесен вид на стока која е особено изложена на потполно или делумно губење или оштетување, особено по кршење, оксидирање, гниење, сушење, капење, нормално растурање или дејство на молци или црви; недоволност или несовершеност на ознаките или броевите на пакетите; превоз на стоката и друго.⁵⁵ Превозникот не може да се ослободи од одговорност за штетата ако при превоз со отворено или непокриено возило дојде до загубување на целата пратка и ако превозот на стоката е извршен со возило што е снабдено со потребна опрема со цел за заштита на стоката од топлина, од студ, од разлика во температурите или од влажност на воздухот, а не докаже дека ги презел сите мерки кои, според околностите, бил должен да ги преземе во поглед на изборот, одржувањето и употребата на таквата опрема, како и дека не постапил според посебните упатства ако му се дадени. Ќе се смета дека задоцнувањето при испораката настапило кога стоката не е испорачана во договорениот рок или кога, во недостаток на договорен рок, вистинското траење на превозот со оглед на конкретните околности и особено во случај на делумен товар времето потребно за составување на целосен товар во нормални услови го надминува времето кое може да му се признае на еден совесен (вреден) превозник. Се смета дека стоката е загубена во превозот ако превозникот не му ја предаде стоката, односно ако не е одреден рокот, се смета дека стоката е загубена по истекот на 60 дена од денот на утовар. Износот на штетата за кој превозникот одговара поради загубување или оштетување на стоката не може да биде поголем од 20 денари по килограм нето тежина на загубената или оштетената стока.⁵⁶ Покрај износот од ставот 1 на овој член, превозникот е должен да му ја надомести на испраќачот и/или организаторот на превоз, однапред платената превознина и другите трошоци настанати во превозот на стоката, во целост ако станува збор за загубување на стоката, а сразмерен износ на штета од превознината ако станува збор за оштетување на стоката. Во случај на задоцнување со предавањето на стоката, превозникот е должен да плати една десетина од превознината за секој ден задоцнување, но не повеќе од една третина од вкупната превознина.⁵⁷

4. Одговорност на превозникот во воздушниот сообраќај при превоз на стока

Како резултат на работата на меѓународните организации, професионалните и научните здруженија, започнало правното регулирање на меѓународни прописи за цивилното воздухопловство. Со воздухопловното право се уредува правниот статус на воздушниот простор, на воздушниот сообраќај, правниот статус на самите воздухоплови и правниот режим во одредени воздушни простори.

⁵⁴ Конвенцијата за превоз на стока во меѓународниот транспорт на стока (ЦМР). чл.17 ст.3.

⁵⁵ Ibid, чл. 17 ст.4.

⁵⁶ Законот за договорите за превоз во патниот сообраќај (Сл. весник на РМ бр.23/13, 156/15, 193/15) чл.98, ст.1.

⁵⁷ Законот за договорите за превоз во патниот сообраќај (Сл. весник на РМ бр.23/13, 156/15, 193/15) чл.98.

Како една од најзначајните меѓународни конвенции која се однесува за превоз на патници и стока во воздушниот сообраќај е Варшавската конвенција, која е потпишана во Варшава во 1929 г., а е променета во Хаг во 1955 г. и во 1975 г. во Монтреал.⁵⁸

Во Република Македонија, меѓународниот превоз на патници, багаж и стока е уреден со Законот за воздухопловство (Сл.весник на РМ бр. 14/06, 24/07, 103/08, 67/10, 118/10, 24/12, 155/12, 68/13, 42/14, 97/15, 152/15, 27/16, 31/16) и со Законот за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.85/08, 148/11, 10/15, 150/15). Договорот за превоз на стока со воздухоплов се склучува кога превозникот се обврзува спрема нарачателот дека ќе ја превезе стоката со воздухоплов, а нарачателот на превозот дека ќе ја плати превознината. Овој договор може да се однесува на еден или повеќе превози или на превоз на одредено време, на целиот капацитет или на дел од капацитетот на воздухопловот, на одредено количество на стока или на одредена стока.⁵⁹ Превозникот одговара за штетата која настанала поради загубување и оштетување на стварта која ја примил на превоз и за штетата настаната поради задоцнување во превозот и предавањето на стварта на примачот. Исто така, превозникот одговара за причинувањето на оваа штета и ако истата ја причинило лице кое работи по негов налог или за негова сметка при извршувањето на превозот.

Превозникот нема да одговара за причинување на погоре наведените штети ако докаже дека штетата настанала поради: недостатоци, кусок или својства на стварта; неправилно пакување на стварта, кое пакување не го извршил самиот превозник или лицето кое работи по негов налог или за негова сметка; војна или вооружен судир и акти или дејствија на државен орган кои се однесуваат на увоз, извоз или транзит на стока. Превозникот нема да одговара за штетата настаната поради задоцнување при превозот на стоката, ако докаже дека тој или лицето кое работи по налог или негова сметка ги презеле сите потребни мерки за да се избегне штетата или ако се докаже дека не било можно овие мерки да се преземат.⁶⁰

Превозникот одговара за вредноста на изгубената ствар или на нејзин дел или за самото намалување на вредноста на оштетената ствар. Тој е должен на испраќачот да му ја надомести целосно и платената превознина и другите трошоци кои настанале при превозот на стварта, ако истата е изгубена или во сразмерен износ ако стварта е оштетена. Во случај на загубување или оштетување на стварта, вредноста на стварта се одредува спрема пазарната вредност на ствари од ист вид, количество и својства во местото и во времето на предавање на стварта на примачот. Според Варшавската конвенција, одговорноста на превозникот за надомест на штета е ограничена на износ кој не може да биде поголем од 17 специјални права на влечење во денарска противвредност по килограм на тежина на стварта. Овој износ може да биде повисок, доколку испраќачот во договорот за превоз означил поголема вредност на стварта.

Превозникот одговара неограничено за штетата која настанала поради лошата намера или грубото невнимание на превозникот или на лицето кое работи по негов налог или за негова сметка и ако не е издаден товарен лист или ако товарниот лист не ги содржи сите податоци предвидени со Варшавската конвенција.⁶¹

⁵⁸ Оригинален назив на Конвенцијата: Convention for the Unification of Certain Rules Relating to International Carriage by Air, Signed at Warsaw on 12 October 1929, <http://www.jus.uio.no/lm/air.carriage.warsaw.convention.1929/>, (пристапено на 24 август 2017 г.).

⁵⁹ Закон за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.85/08, 148/11, 10/15, 150/15) чл.26 и 27.

⁶⁰ Закон за ратификација на Конвенцијата за изедначување на некои правила за меѓународниот превоз по воздушен пат (Сл.весник на РМ бр.25/00), чл.18.

⁶¹ Николовски А., Меѓународни трговски договори, стр. 363.

5. Одговорност на бродарот при меѓународниот превоз на стока

Превозот на стоката во поморскиот сообраќај во основа претставува најексплоатираната транспортна маршрута. Во денешницата, најголем дел од превозот на стока ширум светот се реализира преку поморски пат. Овој тренд е резултат на повеќе фактори помеѓу кои економичноста и безбедноста играат суштинска улога. По основ на овие фактори, моќни компании ширум светот се фокусираа на создавање на современи бродови, специјализирани за сите видови на стоки, подобни за брз натовар и устovar при превозот на стоката. Поради големиот капацитет на бродот и ниската цена, поморскиот транспорт е најзастапен не само во прекуокеанскиот транспорт, туку и во транспорт на брегот на еден континент или земја што има море.

Во меѓународниот правен режим, Конвенцијата за договорите за меѓународен превоз на стока делумно или целосно по море во основа ја претставуваат Ротердамските правила.⁶² Ротердамските правила⁶³ се прв сет на меѓународни правила кои го уредуваат мултимодалниот транспорт. Овие правила произлегуваат од Хашките и Хамбуршките правила од 1978 г. Хамбуршките правила ја прошируваат одговорноста на сопственикот на бродови од моментот на утовар на стоката до предавање на стоката во пристаништето за истоварување на стоката.⁶⁴

Во Република Македонија внатрешниот воден сообраќај е регулиран со Законот за внатрешна пловидба (Сл.весник на РМ бр. 27/00; 74/05) се утврдува внатрешната пловидба во Република Македонија, условите и начинот на користењето, одржувањето, обележувањето и заштитата на пловните патишта, пристаништа, зимовници, сидришта и капаишта, условите кои треба да ги исполнуваат пловните објекти, постапката за упис и бришење на пловните објекти, како и безбедноста на внатрешната пловидба, постапувањето во случај на пловидбена незгода, спасувањето и вадењето потонати предмети. Во законот е имплементирана Резолуција бр.24 од 15 ноември 1985 година, а се однесува на примената на CEVNI Европски правила за пловидба по внатрешни пловни патишта.⁶⁵

Под договорот за превоз на стока во внатрешниот воден сообраќај се подразбира договор помеѓу бродарот кој се обврзува дека ќе ја превезе стоката до договореното пристаниште т.е. ќе го стави на располагање за превоз бродот или дел од него, а нарачателот на превозот се обврзува дека за тоа ќе плати соодветна превознина. Со овој договор може да се договори превоз на стока со целиот брод, со сразмерен дел од бродот или со определен бродски простор, како и превоз на одделни стоки.⁶⁶ Според Конвенцијата за изедначување на определени правила за ограничување на одговорноста на поморските бродосопственици⁶⁷, бродарот е одговорен за бродот да го направи способен за пловидба, да го снабди бродот со опрема, екипаж и со животни намирници, да ги преземе сите мерки за превоз и чување во исправна положба на стоката. Освен за бродот, бродарот е одговорен и за стоката која се превезува, а одговорноста се однесува на уредно преземање на

⁶² Тушевска Б., Договор на обем во меѓународниот превоз на стоки според Ротердамските правила, Годишен зборник на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, 2015, стр. 3. Види повеќе: <http://eprints.ugd.edu.mk/14994/3/TB.pdf>, (пристапено на 25 август 2017 г.).

⁶³ Ротердамските правила се усвоени на 11 декември 2008 година од страна на Собранието на Обединетите нации. Свечената церемонија на потпишување на Конвенцијата се одржа во Ротердам од каде што произлегува и називот на овие правила – Ротердамски правила. Целиот текст на конвенцијата е достапен на: <http://www.rotterdamrules.com/>, (пристапено на 26 август 2017 г.).

⁶⁴ <http://struna.ihjj.hr/naziv/hamburska-pravila/23610/> (пристапено на 31 август 2017 г.). Целиот текст на Конвенцијата е достапен на: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/aconf89d13_en.pdf, (пристапено на 31 август 2017 г.).

⁶⁵ Предлог национална програма за усвојување на правото на ЕУ, Скопје, 2007, стр. 155.

⁶⁶ Закон за внатрешна пловидба (Сл.весник на РМ бр. 55/07, 26/09, 22/10, 23/11, 53/11, 155/12, 15/13, 163/13, 42/14, 166/14, 146/15, 193/15, 31/16) чл. 217.

⁶⁷ Оваа Конвенција е донесена на 24 август во Брисел во 1924г. Оригинален назив: International Convention for the unification of certain rules relating to the limitation of the liability of owners of seagoing vessels, <https://cil.nus.edu.sg/rp/BrusselsProtocolSignature.pdf>, (пристапено на 29 август 2017 г.).

стоката, односно внимателен утовар и натовар, како и чување во посебни санитарни услови во зависност од потребите на стоката. Ротердамските правила во категоријата лица за кои превозникот се товари со одговорност ги вклучува сите страни кои реализираат превоз на стока (поморски и друмски-maritime и non-maritime), независните договорни страни кои реализираат услуги во пристанишната сфера, сопственикот и екипажот на бродот, како и сите вработени кај него и кај кој било реализатор на превоз.⁶⁸ Иако во Бриселската конвенција не е предвидено директно дека бродарот одговара за задоцнување, сепак се бара одговорност за настанатата штета бидејќи одговорноста за задоцнувањето е последица на неизвршени обврски на бродарот, во предвидениот или во разумен рок да ја превезе стоката и да ја предаде на примачот. За штета причинета со задоцнување во превозот на предмети на корисникот на превозот му одговара бродарот што го склучил договорот за превоз и бродарот што на примачот му ја предал стоката.⁶⁹ Ротердамските правила предвидуваат дека превозникот е секогаш одговорен за загубата, штетата или задоцнетото испорачување предизвикано по вина на превозникот, неговата служба или застапниците кои ги ангажирал.⁷⁰ Бродарот може да биде ослободен од одговорност и тоа: поради дејство на виша сила или т.н. опасности на морето; поради вина на корисникот на превозот кога ќе се докаже неговата вина; поради сопствените недостатоци на стоката; поради т.н. наутички грешки на заповедникот или на екипажот на бродот⁷¹ доколку грешките не настанале по вина на самиот бродар; поради скриени недостатоци на бродот и се докаже дека бродарот постапил со доволно внимание при подготвувањето на бродот за пловидба и доколку истите недостатоци не би можеле да се забележат ни со стручен преглед од соодветна организација; поради скршнување на бродот заради укажување на помош; поради воена положба; поради штрајкови и др.⁷² Меѓутоа, во ниеден случај не може да се исклучи одговорноста на бродарот доколку истовремено постои негова вина и тоа лоша намера и груба небрежност. Кога се утврдува дека бродарот е одговорен за причинетата штета, тој ја надоместува штетата во онаа висина која стоката би ја имала во местото на одредиштето во моментот кога требало да биде испорачана. Доколку пак со причинетата штета дошло до оштетување на стоката, тогаш бродарот ја надоместува разликата која настанува помеѓу продажната цена на оштетената стока и цената која би ја имала неоштетената стока.

Во Британската конвенција е определено дека бродарот е должен да ја надомести штетата, но само до износ од 100 фунти по единица мерка на стоката. Со определување на износот на штетата, бродарот има т.н. ограничена одговорност. Ова е определено со Конвенцијата за ограничена одговорност на сопствениците на поморски бродови од 1957 г. Овде се определува дека ограничената одговорност на бродарот може да престане во случај кога до штета на стоката дошло по одредена вина на бродарот или неговите луѓе, како и тогаш кога натоварувачот на стоката ја декларирал нејзината вредност на начин на кој повлекува зголемена одговорност.

Заклучок

Под влијание на бројните светски трендови во сферата на меѓународниот превоз на стока, се релативизираше значењето на превозот во одделните сообраќајни гранки, а фаворизираше превозот во мултимодалниот превоз. Сепак, концептот на мултимодален превоз на стока, особено од аспект на правниот режим што го уредува, не претставува режим што го уредува превозот по концепти и постулати непознати досега. Ваквата констатација основано произлегува и од фактот што мултимодалниот превоз на стока, особено конвенцијата за Мултимодален превоз на стока во

⁶⁸ Тушевска Б., Договор на обем во меѓународниот превоз на стоки според Ротердамските правила, Годишен зборник на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, 2015, стр.12.

⁶⁹ Закон за внатрешна пловидба, чл. 227.

⁷⁰ Тушевска Б., Договор на обем во меѓународниот превоз на стоки според Ротердамските правила, Годишен зборник на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, 2015, стр. 11.

⁷¹ Наутички грешки се грешки кои настануваат при пловидба или при условување на бродот, пр: неправилно маневрирање, насукување на бродот на подводни карпи и др.)

⁷² Николовски А., Меѓународни трговски договори, стр.317.

основа содржи правни правила во кои се одразува еден компромис базира на искуството и знаењето од досегашната практика на превоз на стока и предвидени правни решенија во поединечните сообраќајни гранки.

Меѓународниот мултимодален транспорт претставува превоз на стоки со најмалку два начини на транспорт според мултимодален транспортен договор од едно место во една држава каде што мултимодалниот транспортен оператор презема одговорност за стоката и ја доставува до назначеното место во друга држава. Појавата на мултимодалниот превоз е плод на потребата да се редуцираат трошоците во превозот, што како расход се покажува со висока ставка во транспортните компании, а тоа негативно се одразува и на увозно-извозниот сектор. Од друга страна, појавата на мултимодалниот превозна стока има широк позитивен одраз и врз концептот на одговорност на превозникот. Најинтересно, и според нас, најинтригатно е прашањето: зошто Конвенцијата за мултимодален превоз на стока не влезе во сила. Ова прашање бара потемелна и поекстензивна анализа.

Конкретно, во поглед на главното прашање што е тема на истражувањето, одговорноста на превозникот за штетата која настанува при превоз е уредена во сите меѓународни конвенции кои се однесуваат на одделен вид на сообраќај, а штетите кои настануваат се: целосно и делумно губење на стоката, оштетување на стоката и задоцнување при испораката. Во поглед на одговорноста, битно е да се истакне дека и во меѓународно правните извори, превозникот одговара по концептот на објективна одговорност, што како концепт според нас е сосема издржан во смисла на почитување на позицијата, и статусот на превозникот, а во исто време заштита на интересите на корисниците на превозничките услуги.

Користена литература

Николовски А., Меѓународни трговски договори, Скопје, 2006.

Тушевска Б., Договор на обем во меѓународниот превоз на стоки според Ротердамските правила, Годишен зборник на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, 2015.

Цветаноски И., Интегрален транспорт, Технички факултет, Битола, 2008.

Павлов М., Павлова В., Технологија на воден и воздушен транспорт, Скопје, 2010.

Ferencak J., Uloga i znacaj multimodalnog transporta u prijevozu robe, Zagreb, 2016.

Zelenika R., Prometni sustavi -Tehnologija-organizacija-ekonomika-logistika-menadzment, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2001.

Rudan I., Utjecaj logistickog odlucivanja na multimodalni transport, Pomorski fakultet, Rijeka, 2003.

Mrnjavac E.: Multimodalni transportni sustavi, Rijeka, 1994.

Haak

K.F., The liability of the carrier under the CMR, The Hague, Stichting Vervoeradres, 1986; Multimodal transport: its evolution and application, <http://www.bus.tu.ac.th/usr/ruth/thesis/chapter2.pdf> (пристапено на 21 август, 2017).

Yamada T., Russ B.F., Castro J., Designing multimodal freight transport networks: A heuristic approach and applications, 2009.

Конвенција за меѓународен патен превоз на стока (CMR), <http://www.amerit.org.mk/page.php?p=14> (пристапено на 25 август 2017 г.).

Закон за договорите за превоз во патниот сообраќај (Сл. весник на РМ бр.23/13, 156/15, 193/15).

Закон за договорите за превоз во железничкиот сообраќај (Сл.весник на РМ бр. 55/07, 148/11).

Закон за облигационите и стварноправните односи во воздушниот сообраќај (Сл.весник на РМ бр.85/08, 148/11, 10/15, 150/15).

Закон за внатрешна пловидна (Сл.весник на РМ бр. 55/07, 26/09, 22/10, 23/11, 53/11, 155/12, 15/13, 163/13, 42/14, 166/14, 146/15, 193/15, 31/16).

Закон за ратификација на Конвенцијата за изедначување на некои правила за меѓународниот превоз по воздушен пат (Сл.весник на РМ бр.25/00).

ПОИМОТ РЕОРГАНИЗАЦИЈА И ПЛАН ЗА РЕОРГАНИЗАЦИЈА ВО СТЕЧАЈНА ПОСТАПКА ВО ПРАВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Реорганизацијата претставува финансиска реконструкција на должникот над кого е отворена стечајна постапка, како еден од начините на намирување на побарувањата на доверителите. На овој начин се создаваат услови стечајниот должник да продолжи со работа да ги надмине проблемите, финансиски да се колсолидира и продолжи да опстојува како субјект во правото.

Планот за реорганизација предвидува можности за определување на статусот на стечајниот должник по отворањето на стечајната постапка, доколку се појави можност за опстанок на стечајниот должник и ако процесот на реорганизација успешно се спроведува. Можноста за опстанок на должникот зависи на прво место од предложениот план за реорганизација, односно од мерките кои се предвидени и е потребно да се преземат, тие може да бидат различни, но тие мора да бидат оправдани односно, мора да постои можност да бидат имплементирани во процесот на реорганизација.

Клучни зборови: *реорганизација, стечај, стечаен должник, план за реорганизација.*

ILIEVA Ivana

THE TERM OF REORGANIZATION AND PLAN FOR REORGANIZATION IN BANKRUPTCY PROCEEDING IN LAW OF THE REPUBLIC MACEDONIA

Abstract: The reorganization is a financial reconstruction of the debtor, of whom bankruptcy proceedings is opened, as one of the ways to settle there requests of the trusts. With this way are created conditions for the debtor to continue with his job, to face the problems, financially to be stable and still to exist as a subject in the law.

The plan for reorganization has a lot of ways to create the status of the debtor after the opening of the bankruptcy proceedings, if there is an opportunity for existence of the debtor, but also if the reorganization is implemented. The possibility for existence depends on the plan for reorganization from the implementation of different requirements in the process of reorganization.

Key words: *reorganization, bankruptcy, bankruptcy debtor, plan for reorganization.*

Вовед

Реорганизацијата претставува спектар на мерки кои се преземаат за подобрување на работата на стечајниот должник, поимот реорганизација потекнува од латинскиот збор *reorganisatio* што значи: повторно уредување, преуредување.

Реорганизацијата претставува посебна судска постапка која се спроведува во рамки на стечајната постапка во која што се усвојува план за реорганизација кој има за цел: преуредување на односот меѓу должникот и неговите доверители; дефинирање на сет мерки чија што реализација треба да му овозможи рехабилитација на стечајниот должник; обезбедување на поголем степен на наплата на побарувањата на доверителите во однос на она што може да го добијата во случај на банкротство. Така, санацијата на стечајниот должник со негова реорганизација добива функционална предност во однос на банкротството на должникот. Ова од причина што

реорганизацијата претставува и најадекватен облик на заштита на правните и економските интереси на стечајните доверители.⁷³

Така, според законот за стечај „реорганизацијата е процесот со кој добрата, финансиската состојба и одржливоста на претпријатието на должникот можат да се обноват, а претпријатието на должникот може да продолжи да функционира, а со употреба на повеќе средства утврдени со овој закон, а пред се со отпишување на долгот, одложување на долгот, преобразба на долгот во удел во друштвото и продажба на претпријатието како целина или дел од него“.⁷⁴ Меѓутоа, потребно е реорганизацијата да биде пошироко поставена, односно да не биде ограничена само за намирување на побарувањата на доверителите.

Реорганизацијата на стечајниот должник се спроведува преку план за реорганизација кој на некој начин претставува склучување на посебен односно, нов договор за порамнување на побарувањата и продолжување со работа на должникот. Планот за реорганизација може да биде поднесен заедно со предлогот за отворање на стечајна постапка од страна на должникот, исто така, и доверител може заедно со отворање на стечајната постапка да поднесе план за реорганизација. Понатаму доверителите може да поднеста план за реорганизација и по отворањето на стечајната постапка до денот на одржување на извештајното собрание, како и стечајниот управник по инструкции на доверителите доколку тие на извештајното собрание донеста одлука за продолжување на деловниот потфат на должникот и изготвување на план за реорганизација.

Поим на реорганизација

Реорганизацијата претставува финансиска реконструкција на должникот над кого е отворена стечајна постапка, како еден од начините на намирување на побарувањата на доверителите. На овој начин се создаваат услови побарувањата на доверителите да бидат намирени, а должникот да продолжи со работа и да го максимизира својот профит, до што не би дошло во случај на банкротство на стечајниот должник. Примарна цел на реорганизацијата на стечајниот должник е продолжување на деловниот потфат и поинакво уредување на правната положба на должникот, со спроведување на постапката за реорганизација.⁷⁵

За да биде спроведена реорганизација е потребно компанијата да е несолвентна, да и се заканува идна несолвентност или пак презадолженост. Ваквата финансиска состојба се поврзува со тешкотии при намирување на обврските спрема доверителите на подолг рок. Во кој доаѓа до отворање на стечајна постапка, а со тоа и можност да се предложи план за реорганизација на стечајниот должник. На тој начин да се изврши санација со негова реорганизација и да продолжи и понатаму да функционира, со тоа се постигнува поголема придобивка во однос на спроведување банкротство врз должникот. Токму затоа, целта на стечајната постапка е да се пронајде најповолниот начин за колективно намирување на побарувањата на стечајните доверители и достигнување на најголемата можна вредност на имотот на стечајниот должник. Доколку се одлучи да се спроведе реорганизација, односно на овој начин да се постигне целта за максимално намирување на побарувањата а особено ако постојат економски услови за продолжување со работа на стечајниот должник, во однос на спроведување на банкротство и негово бришење од деловниот свет.

⁷³ Манолева-Митровска, Д. (2011). Фази во реорганизацијата на стечајниот должник во правото на Република Македонија, Zbornik PFZ, 61, (2) 849-862.

⁷⁴ Чл. 2 ст.1 т.60, Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015)

⁷⁵ Чл.2 ст.1, т.57 Законот за стечај според кој постапка за реорганизација е постапката која го опфаќа предлогот на должникот за поведување на постапка за реорганизација, расправата и изјаснувањето на доверителите по предлогот, подготвувањето на планот за реорганизација, изјаснувањето на доверителите по планот за реорганизација и сите други активности што со овој закон ги презема стечајниот судија, должникот и доверителите заради и во врска со реорганизацијата на должникот врз основа на планот за реорганизација.

Стечајниот должник не претставува едноставен збир на средства, предмети и права кои што го сочинуваат неговиот имотот, туку тој е многу посложен бидејќи е поврзан со интересите на сите лица погодени со банкрутството како што се доверителите, вработените, договорни страни од облигациите и сл. Исто така, на овој начин колективното намирување на побарувањата на доверителите е со одложено дејство, но од друга страна се доаѓа до нивно намирување во најголема можна мера. Токму затоа, пристапувањето кон реорганизација на стечајниот должник е начин како да се реализираат повеќето интереси на засегнатите страни со продолжување на работење на должникот.

Постапката за реорганизација на стечајниот должник може да се спроведе како во претстечајната постапка исто така, и во стечајната постапка. Кога таа се спроведува во претстечајна постапка е многу брза и ефикасна и придонесува за економска санација на должникот, истиот ефект ќе се постигне и со реорганизација во стечајна постапка, меѓутоа постапката ќе трае многу подолго време, затоа што е потребно да помине низ повеќе фази.

План за реорганизација

Планот за реорганизација предвидува широки можности за определување на статусот на стечајниот должник, по отворањето на стечајната постапка, доколку се појави можност за опстанок на стечајниот должник и ако процесот на реорганизација успешно се спроведува. Можноста за опстанок на должникот зависи на прво место од предложениот план за реорганизација, односно од мерките кои се предвидени и потребно е да се преземат, кои може да бидат различни, но тие мора да бидат оправдани односно, мора да постои можност да бидат имплементирани во процесот на реорганизација.

Во планот за реорганизација потребно е да бидат содржани сите мерки кои ќе бидат преземени и да ги опфатат сите засегнати субјекти, а не да биде ограничен само во рамки на побарувањата на доверителите, иако основната цел е токму тоа.⁷⁶ Не може а да не бидат опфатени и барањата што произлегуваат од работните односи. Но, и од долгорочните облигации преку кои што се пренесуваат деловни тајни, исто така во планот треба да бидат опфатени и идните побарувања како еден вид на превенција за во блиска иднина да не се појави проблем со повторна неспособност за плаќање, односно извршување на своите обврски спрема доверителите.

Предлог за поведување постапка

Реорганизацијата во стечајна постапка се спроведува според план за реорганизација којшто се составува во писмена форма. Овластени субјекти за поднесување на план за реорганизација се органите на управување на должникот правно лице или должникот поединец. Планот за реорганизација може да биде поднесен кога ќе бидат исполнети условите предвидени со Законот за стечај и тоа:

- „истовремено со поднесување на предлог за поведување на стечајна постапка од страна на должникот или од доверителот;
- по предлог на доверителот по отворањето на стечајната постапка до денот на одржување на извештајното собрание и
- по предлог на стечајниот управник, според одлуката, односно инструкциите на собранието на доверители“.⁷⁷

По поднесување на предлогот за поведување постапка за реорганизација следува расправа и изјаснување на доверителите на првото извештајно собрание при што се зема предвид економско-

⁷⁶ Костовски, Д. (2007). Законот за стечај - Прирачници, професионални стандарди, Етички кодекс на стечајни управници – Коментар, Скопје, стр.552 – 558.

⁷⁷ чл. 215 ст.2, Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015).

финансиската состојба на должникот и причините кои ја предизвикале. Доколку биде прифатен предлогот за поведување постапка за реорганизација, доверителите донесуваат одлука должникот да продолжи со работа и се овластува некој доверител да подготви план за реорганизација. Ако не е поднесен предлог за реорганизација до одржувањето на извештајното собрание тој може да се предложи тогаш од страна на доверители или на стечајниот управник.⁷⁸

Содржина на планот за реорганизација

Поднесените план за реорганизација мора да ги содржи следниве елементи:

- Подготвителен (декларативен дел)

Во првиот дел од планот за реорганизација потребно е да бидат опфатени: мерките што се преземени и што треба да се преземат во иднина по отворање на стечајната постапка; податоци за основите и за ефектите на планот за реорганизација и други информации што би можеле да бидат релевантни за одлуката на доверителите во врска со прифаќање на планот. Во овој дел потребно е да бидат содржани сите мерки кои биле преземени од страна на стечајниот управник и органите на стечајната постапка.

- Спроведбен (содржински дел)

Во овој дел на јасен начин треба да се утврди како ќе влијае предложениот план врз правниот статус на должникот и промените што би настанале во иднина. Исто така, треба да бидат опишани мерките и средствата за реализација на планот, понатаму, висината на паричниот износ кој ќе служи за намирување на побарувањата на доверителите според исплатниот ред. Доколку е предвидено впаричување на имотот на должникот потребно е детално да се опише истиот. Овде е потребно да бидат содржани датумот на започнување со спроведување на планот за реорганизација и рокот во кои ќе се спроведе, кој не може да биде подолг од 5 години освен во случаи предвидени со законот.⁷⁹

Планот за реорганизација може да се спроведе на повеќе начини во зависност од одлуката на доверителите и од конкретниот случај, така може да биде донесена одлука.

Натамошно водење на претпријатието од страна на должникот

На тој начин што должникот продолжува да постои како правно лице и продолжува да располага, да управува со имото и да ги исплаќа побарувањата на доверителите.

- Стекнување на акции, удели, права или интереси во трговското друштво

Намирување на побарувањата на доверителите може да се изврши од уделот или акциите кои ги поседуваат содружниците односно, акционерите. Исто така, побарувањата на доверителите може да бидат намирени и доколку со планот за реорганизација се предвидува претворање на побарувањата во акции и удели, при што нивната вредност потребно е да биде утврдена претходно од овластено лице. Овде треба да се нагласи дека пренесувањето на акции се врши без посредување на берзата.⁸⁰

- Статусни промени

Со планот за реорганизација може да биде предвидено да се извршат одредени статусни промени во стечајниот должник како што се: присоединување, спојување и поделба.⁸¹ Така што,

⁷⁸ Правилник за професионални стандарди за стечајна постапка („Службен весник на РМ“ бр. 34/2006) во прилог број 5 професионални стандарди за минимум податоци кои треба да ги содржи планот за реорганизација кој го поднесува стечајниот управник – тој е должен во планот да приложи веродостојни, објективни и целосни информации кои детално се уредени со правилникот за стандарди.

⁷⁹ Чл. 215-б, Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015).

⁸⁰ Костовски, Д. (2007). Законот за стечај - Прирачници, професионални стандарди, Етички кодекс на стечајни управници – Коментар, Скопје, стр. 558.

⁸¹ Глава десетта (чл. 517 – чл.537) Законот за трговски друштва; присоединување, спојување и поделба на друштвата (статусни промени).

целиот или дел од имото ќе биде пренесен на едно или повеќе лица кои постојат или дополнително ќе бидат основани.

– Преземање обврски од трето лице по прифаќање на планот

Во овој случај трето лице или доверител ги преземаат сите побарувања спрема должникот, на тој начин ќе биде поднесена гаранција или друго обезбедување за исполнување на обврските на должникот.

Поднесување план за реорганизација

Поднесување предлог за покренување, односно отворање стечајна постапка над должникот се врши кога постои: несолвентност – неликвидност тоа е состојба кога должникот на долг и краток рок не е во состојба да ги исплати доспеаните обврски или кога тие ја надминуваат вредноста на средствата; кога постои опасност од идна несолвентност е состојба кога нормалниот тек на работење сега и во иднина нема да може да генерира доволно готовина за намирување на некоја идна обврска и презадолженост е состојба кога вкупните сретства со кои располага изразени парично ќе изнесуваат помалку од вкупните обврски.

Должникот може да поднесе план за реорганизација заедно со поднесување на предлогот за отворање на стечајна постапка. Во овој случај доверителите одлучуваат по поднесениот план, односно нема да се одржи извештајно собрание на доверители туку веднаш по одржувањето на испитното рочиште се пристапува кон гласање. Истата оваа постапка ќе се спроведе и доколку предлогот за отворање на стечајна постапка и планот за реорганизација се поднесени од доверителот.

Доверителите може да поднесат план за реорганизација по настанување на правните последици од отворената стечајна постапка, па се до извештајното собрание на доверители кога освен за одлуката за продолжување на деловниот потфат или затварање ќе се одлучува и по поднесениот предлог план за реорганизација. Во случај да се прифати предлогот за реорганизација, планот за реорганизација се поднесува до стечајниот судија од страна на овластениот субјект за негово изготвување и поднесување, во рок од 45 дена од денот кога е добиено овластувањето за поднесување на планот. Овој рок може да се продолжи за уште 15 дена по барање на овластен субјект, доколку е донесена одлука на одборот на доверители со двотретинско мнозинство истиот може да се продолжи за уште 60 дена. Тоа значи дека вкупниот рок за поднесување план за реорганизација изнесува 120 дена.⁸²

Ако се поднесени повеќе планови за реорганизација, стечајниот судија ќе го прифати оној за кој дало согласност собранието на доверители, односно одборот на доверители.

Планот за реорганизација ќе биде доставен до стечајниот управник, одборот на доверители и до претставници на вработените на разгледување, што имаа рок од 15 дена од денот на доставување во кој треба да се произнесат со своето мислење.

Доколку во определениот рок не се поднесе план за реорганизација стечајниот судија донесува решение за впаричување на имотот на должникот и негово бришење од деловниот свет.

Одобрување на планот за реорганизација

Прво се одржува испитното (верификационото) рочиште, при што се утврдува кои се доверители и нивните побарувања. Потоа се одржува и собрание за расправа и гласање по поднесениот план за реорганизација, при што на почетокот се утврдуваат гласачките права на доверителите, потоа следува разгледување на планот за реорганизација и на крајот е изјаснувањето на доверителите по предложениот план со гласање. Кога планот за реорганизација е поднесен заедно со предлогот за отворање на стечајна постапка од страна на доверител или должникот,

⁸² Чл.216, Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015).

може по одржувањето на испитното рочиште веднаш да се пристапи кон одржување на собрание за расправа и гласање по предложениот план.

Право на глас во собранието за расправа и гласање по предложениот план за реорганизација имаат оние доверители чии побарувања не се оспорени, секој од нив има право на глас сразмерно на учеството на вредноста на неговото побарување во вкупната утврдена вредност на побарувањата. Доколку има доверители со оспорени побарувања, тогаш стечајниот судија, пред почетокот на собранието на доверители, одлучува на кои од нив ќе им се даде право на глас.

Според Законот за стечај „стечајниот судија по службена должност нема да го одобри предложениот план за реорганизација ако: во основа не биле почитувани оние одредби што ја регулираат содржината на планот за реорганизација, постапката за негова подготовка, постапката за негово прифаќање и одобрување, не е почитувано правото на приоритет освен ако доверителите поинаку не се согласат, сите доверители од иста група не биле еднакво третирани, како и дали некоја група е полошо третирана ако должникот бил ликвидиран, односно имотот на должникот бил впаричен“.⁸³ Ако стечајниот судија утврди дека некој од наведените услови не е исполнет, тогаш тој нема да го одобри планот за реорганизација.

Планот за реорганизација се смета за усвоен ако е прифатен со просто мнозинство од вкупниот износ на побарувањата на доверители кои гласале. Предложениот план за реорганизација мора да биде одобрен со решение од стечајниот судија по заклучување на собранието, најдоцна во рок од три дена. Ова решение се доставува до стечајниот управник, до должникот и до стечајните доверители. Против ваквото решение должникот може да изјави жалба во рок од осум дена до стечајниот совет.

По правосилноста на решението за одобрување на планот за реорганизација, стечајната постапка се заклучува. Тоа значи дека завршил судскиот надзор врз субјектот врз кој се спроведува реорганизација, и тој продолжува со деловна активност. Меѓутоа сега надзорот и контролата врз спроведување на планот за реорганизација го врши стечајниот управник, којшто најмалку еднаш годишно поднесува извештај до стечајниот судија и одборот на доверители за спроведувањето на планот за реорганизација.⁸⁴ Доколку во текот на надзорот се утврди дека планот за реорганизација не се спроведува, тогаш кој било од доверителите или стечајниот управник може да поднесат предлог до стечајниот судија за повторно отворање на стечајна постапка.

Заклучок

Како прво реорганизацијата позитивно се одразува врз целокупната економија, така што деловниот субјект којашто е во стечај му се овозможува да продолжи да работи и да опстојува, а со тоа се доаѓа до максимизирање на профитот, што не би било случај доколку се спроведе банкротство над истиот и негово бришње од деловниот свет. На овој начин колективното намиравање на побарувањата на доверителите е со одложено дејство, но од друга страна се доаѓа до нивно намиравање во најголема можна мера.

Општата цел на планот за реорганизација е иста со целата на присилно порамнување и привремено запирање на стечајната постапка заради трансформација, а тоа е овозможување на должникот над кого е отворена стечајна постапка преку работа да се реорганизира за

⁸³ Чл. 236 Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015).

⁸⁴ Правилник за професионални стандарди за стечајна постапка („Службен весник на РМ“ бр. 34/2006) во прилог број 6 професионален стандард за вршење контрола над извршување на планот за реорганизација – се утврдува постапката за спроведување на контролата од страна на стечајниот управник или друго лице (контролор) кое е определено со планот за реорганизација.

постигнување на финансиска консолидација и колективно намирување на побарувањата на доверителите со склучување на нов, посебен договор.

Реорганизацијата на стечајниот должник се спроведува преку план за реорганизација, кој на некој начин претставува посебен договор за порамнување на побарувањата и со тоа продолжување со работа на претпријатието должник. Планот за реорганизација е многу различен од другите начини на намирување на побарувањата на доверителите, односно тоа е впаричување на должниковиот имот и распределба на остварените приходи на доверителите.

Користена литература

Закон за стечај („Службен весник на Република Македонија“ бр. 34/2006, 126/2006, 84/2007, 47/2011, 79/2013, 164/2013, 29/2014, 98/2015 и 192/2015).

Закон за трговските друштва („Службен весник на Република Македонија“ бр. 28/2004; 84/2005; 25/2007; 87/2008; 42/2010; 48/2010; 24/2011; 166/2012; 70/2013; 119/2013; 120/2013 и 187/2013).

Костовски, Д. (2007). Законот за стечај - Прирачници, професионални стандарди, Етички кодекс на стечајни управници – Коментар, Скопје.

Манолева-Митровска, Д. (2011). Фази во реорганизацијата на стечајниот должник во правото на Република Македонија, Zbornik PFZ, 61, (2) 849-862.

Максимовски, Р. Заштита на правата на доверителите во стечајна постапка; Правен дијалог број 2; извор: <https://www.ihr.org.mk/p.php?pid=27>

Правилник за професионални стандарди за стечајна постапка („Службен весник на РМ“ бр. 34/2006).

Тамбурковски, В., Костовски, Д., Спасеновска, М.,(1999) Прирачник за заштита на правата на доверителите во стечајната постапка со прилог Законот за стечај, Скопје.

Čokić, M., Kostovski, D. Zашtita prava povjerilica kod reorganizacije privrednog subjekta u vansteačnom postupku prema makedonskom pravu (iskustva i tendencije za BiH zakonodavstvo) Zbornik radova - Međunarodna naučna konferencija „Javni i privatni aspekti nužnih pravnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?“ 181 – 206.

ОДНОСИТЕ СО ЈАВНОСТА И ВЛИЈАНИЕТО ВРЗ ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ

Апстракт: Односите со јавноста се многу важен планиран процес за влијание врз јавното мислење, односно врз заемно задоволителна двонасочна комуникација. Односите со јавноста придонесуваат за да се проектира, креира имиџот на една институција или пак личност пред јавноста. Како што спомнавме, тоа е двонасочен процес, пораката се пренесува до публиката, но мора да се има и повратен, пред сè заради практичноста во работата. Токму затоа целта на овој труд е да објасниме што значат односите со јавноста и какво е нивното влијание врз јавноста.

Клучни зборови: *односи, јавно мислење, комуникација.*

MICEVSKA Karolina

PUBLIC RELATIONS AND IMPACT ON PUBLIC OPINION

Abstract: Public relations are a very important planned process for influencing public opinion, that is, on mutually satisfactory two-way communication. Public relations contribute to projecting, creating an image of an institution or a person in front of the public. As mentioned, it is a two-way process, the message is transmitted to the audience, but it must be returned, primarily for the convenience of the work. Therefore, the purpose of this paper is to explain what Public Relations mean and what their impact on the public is.

Key words: *relations, public opinion, communication.*

Вовед

Односите со јавноста како поле на дејствување во првата деценија на 21 век драстично се зголемија и по однос на почит и по однос на бројност. Денес можеме да кажеме дека практиката на односите со јавноста е индустрија што доживува раст и се прифаќаат како современ начин на комуницирање.

Што се всушност односите со јавноста?

Во општества преплавени од комуникации – традиционални весници, списанија, радија, ТВ, до нетрадиционалните инстант пораки, блогови, интернет снимки, други интернет технологии, јавноста е бомбардирана со пораки од секаков тип. Предизвикот на комуникаторот е да ја пресече ваквата врева за да изнесе аргументи што се убедливи, веродостојни и изводливи. Е токму тука е одговорот – во односите со јавноста. Кажано на друг начин, во 21 век моќта, влијанието на практиката на односите со јавноста никогаш не била поголема. На пример, во САД односите со јавноста се вистински бизнис, во кој се „вртат“ милијарди долари. Според Бирото за статистика на САД односите со јавноста е практикуван од 158.000 професионалци. Но, и во целиот свет полека практиката на односите со јавноста е зголемена. Меѓународната асоцијација за односи со јавноста се фали со силни членство и практика која се развива наскоро. Во една студија од 2005 година на Советот на Здружението за односи со јавноста на Америка и харис иницијативата за пристап до

ставовите на извршните директори за односите со јавноста, најбогатите 1.000 компании, 84 проценти почувствувале дека практиката помага за подигнување на свеста за важните прашања што можеби не и се познати на јавноста и 81 процент дека односите со јавноста помагаат во „поттикнувањето медиумите да ги разгледаат прашањата што инаку не би го добиле вниманието“. Многу универзитети нудат програми од областа на односите со јавноста. И во нашата земја во последните години се увиде потребата од вклучувањето на односите со јавноста, па и универзитетите се вклучија во овој процес, како што е и Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип.

Луѓето од областа на односи со јавноста имаат стекнато влијание во секој аспект на општеството, како што се Роберт Гибс, Керен Хјус, Кристин Овенс. Според Мајк Ескју „комуникациите едноставно се премногу важни за да не би биле претставени во управниот одбор на компанијата“ (УПС).

1. Што се односите со јавноста?

Постојат различни дефиниции за тоа што се односите со јавноста. Американскиот историчар Роберт Хаилбронет оваа област во една пригода ја опиша како „братство од 100.000 членови чија заедничка врска е професијата и чиј заеднички проблем е дека ниту еден од двајцата не можат да се согласат околу тоа што е професијата“.

Во 1923 година Едвард Бернајс ја опишал функцијата како практика што нуди информации дадени на јавноста, убедување насочено кон јавноста заради модификација на ставовите и постапките и напори за инегрирање на ставовите и постапките на институциите со својата публика со оние на таа институција.

Денеска сепак има појасно дефинирање на односите со јавноста. Според една студија на Фондацијата за истражување и образование на односите со јавноста од 1975 година, во која свој придонес дале 65 лидери од областа, односите со јавност се дистинктивна управна функција што помага во воспоставувањето и одржувањето на заеднички линии на комуникација, разбирање прифаќање и соработка меѓу организации (институциите) и нивната јавност, го вклучува справувањето со проблемот или одредени прашања, помага управата да е инфомирана и да реагира на јавното мислење, ја дефинира и истакнува одговорноста на управата во служба на јавните интереси, помага управата да е запозната и ефикасно да ги користи промените, служи како систем за рано предупредување, кој помага во антиципација на трендовите и употребува истражување и докажани и етички техники на комуникација како свои примарни алатки“.⁸⁵

Во 1998 година Здружението за односи со јавноста на Америка ја усвои дефиницијата за односите со јавноста: Односите со јавноста помагаат на организацијата и нејзината публика заемно да се приспособат едни на други.

Всушност оваа дефиниција ги имплицира функциите на истражување, планирање, комуникациски дијалог, евалуација, кои во суштина се клучни за односите со јавноста.

Односи со јавноста, всушност, се дефинираат уште како „углед, перцепција, кредибилитет, доверба“.⁸⁶

Сепак е важно да се потенцира дека професионалците во односите со јавноста мора да бидат вклучени во планирањето на процесите за влијание врз ставовите и постапките на целните групи.

⁸⁵ I.R.F. Harlow – „Building a Public relations Definition“

⁸⁶ Sem Bleck - „The Essentials of public relations,“ - KPL - 1993

2. Историјат и раст на односите со јавноста

Модерните односи со јавноста се феномен на 20 век. Всушност, поттикот за нивно прераснување во моќна област може да се бара кај Џон Д. Рокфелер Џуниор. Тој беше напаѓан во 1914 година кога компанијата за јаглен што ја поседувал во Ладлоу, Колорадо била сцена на крвав масакр исцениран од милиција и компаниски чувари против иселените рудари и нивните семејства, кога дузина жени и мали деца беа убиени. Рокфелер тогаш го повикал новинарот Ајви Ледбетер Ли да му помогне да се справи со кризата, кој подоцна ќе стане „татко на односите со јавноста“. Ли ја понел одговорноста за раѓањето на професијата изградена врз отворените комуникации.

Но, сепак почетоките се антички. На пример археолози нашле памфлети во Ирак од 1800 година од пр.н.е „кои им кажувале на фармерите за најновите техники за жнеене, сеене, наводнување“.⁸⁷ Тоа може да се каже дека е добар пример за планирано убедување на публиката односно со други зборови односи со јавноста. И античките Грци придавале особено внимание на комуникациските вештини. Римјаните, особено Јулие Цезар, биле мајстори на техниките на убедување, за потоа да се развијат како што рековме во САД. Дури католичката црква според одредени податоци има своја улога во создавањето на односите со јавноста, кога папата Грегориј XV во 1600 година воспоставил Колеџ за пропаганда. Раното американско искуство за односи со јавноста датира од основањето на републиката. Имено, подоцна и создавањето на Уставот на САД се должи на односите со јавноста.

Практиката со односите со јавноста потоа продолжила да се развива и во 19 век. Но претходно рековме дека вистинскиот татко на односите со јавноста се смета Ајви Ли, поранешен репортер на Волстрит, кој клучот на бизнис прифаќањето и разбирањето на односите со јавноста едноставно е јавноста да биде информирана. Ајви Ли помогна во отворањето на портите на модерните односи со јавноста. Откако помогна во воспоставувањето на идејата сега многу можни компании и поединци имаат одговорност за информирање на јавноста, а практиката започна да расте во секој сектор. Првата фирма за односи со јавноста Паблисити биро е формирана во Бостон во 1900 година, а гигант на полето на одоси со јавноста е Едвард Л. Бернајс.

Оваа, особено кај нас, релативно млада практика сè уште се развива. Но сепак може да се каже дека односите со јавноста стануваат сè посилни, а професионалците кои влегуваат во оваа практика денес имаат супериорна интелигенција, обука, искуство, кое е поголемо во однос на нивните колеги од претходните децении.

Силата на практиката на односите со јавноста денес е заснована врз трајната посветеност на јавноста да учествува во демократското општество. Има неколку трендови кои влијаат врз развојот на односите со јавност, а тие се:

1. Раст на големите институции;
2. Засилена јавна свест и медиумска софистикација;
3. Зголемување на појавата на општествена промена, конфликти и конфронтации;
4. Растечката моќ на глобалните медиуми и јавното мислење;
5. Доминација на интернетот и развој на социјалните медиуми.

3. Планирани процеси за влијание врз јавното мислење

Како односите со јавноста можат да влијаат врз јавното мислење? Професорот по комуникации Џон Марстон го посочува моделот од четири чекори засновани врз специфични функции:

1. Истражување (истражување на ставовите во јавноста за конкретно прашање)

⁸⁷S.Cutlip, A.Center, G.Broom, Effektive Public relations (2000)

2. Акција (акција на клиент што е од јавен интерес)
3. Комуникација (да се пренеси пораката за да се добие разбирање, а потоа да се има поддршка и прифаќање)
4. Евалуација (да се процени дали комуникацијата имала влијание врз мислењето на јавноста).

Сепак, акцијата е многу важна од причина што ако нема ефикасна комуникација нема ни публицитет. Најпрво се дејствува па се комуницира. Всушност, односите со јавноста пи ар –треба да се викаат уште признавање на изведбата, односно со други зборови позитивната постапка директно пренесена дава позитивни резултати. Ова е сепак суштината на процесот на односите со јавноста.

Поставувањето јасни цели, работата на стратегија и имплементација на утврден план е клучот за стабилна практика на односите со јавноста.

Според Дени Грисвуд, кој основаше билтен за односите со јавноста: „Односите со јавноста се менаџерската функција што ги проценува јавните ставови, ги идентификува политиките и процедурите на поединецот или организацијата со јавниот интерес и планира и изведува програми за дејствување за заработување на јавното разбирање и прифаќање“.⁸⁸

Односите со јавност мора да служат како чесни брокери за управата и за да функционираат нивниот совет за управата треба да е нефилтриран, нецензуриран и непрочистен.

Според професорот Мевлил Шарп, процесот на односите со јавноста „ги хармонизира долгорочните врски меѓу поединците и организациите во општеството“. За да се постигне тоа, Шарп вели дека се потребни пет принципи:

- чесна комуникација, заради кредибилитет,
- отвореност и конзистентност во постапките заради доверба,
- фер постапки заради реципроцитет,
- континуирана комуникација и
- истражување и проценка на средината.

Професорот за односи со јавноста Џенис Шерлин, пак, смета дека практиката на односи со јавноста е „*управување со комуникациите меѓу институцијата и сите ентитети што имаат директна или индиректна врска со организацијата т.е нејзината јавност*“.

Без оглед која и да се одбере дефиниција, сепак праксата покажува дека односите со јавноста се хармонизација на внатрешните и надворешните врски за организацијата да може да ужива не само во добрата волја на јавноста, туку и во стабилноста на подолг рок.

4. Односите со јавноста како толкувач на управата и на јавноста

Во денешна време, барем покажа светската пракса, тврдењето „не ми требаат односи со јавноста“ е лудо. Секоја организација треба и мора да има односи со јавноста. Трикот е да се воспостават *добри* односи со јавноста, кои влијаат врз секој што има контакт со луѓе.

Сите ние одржуваме на еден или друг начин односи со јавноста секојдневно. Од една страна, професионалците за односи со јавноста се толкувачи на организацијата, а од друга страна пак го пренесуваат ставот на јавноста на менаџерите. Толкувањето на јавноста значи откривање што точно мисли јавноста за фирмата и информирање на управата.

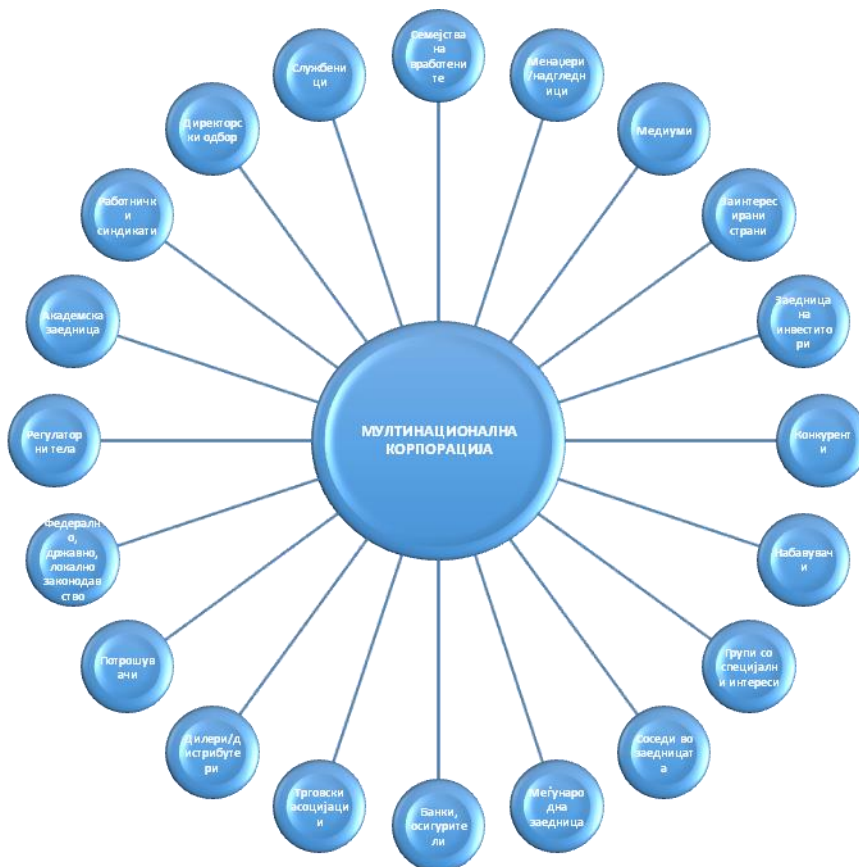
⁸⁸Denny Griswold, PRN „Founder and industry Luminary, Dies at 92“ PLN (marc 12, 2001)

Во одредени компании односите со јавноста се на многу високо ниво. На пример од ПИ „Витаминка“ во Прилеп сметаат дека односите со јавноста се една постојана, двонасочна комуникација која компанијата стратешки ја води користејќи ја за комуникација со целната група за градење на позитивен став и имиџ.

5. Типови јавност во односите со јавноста

Практичарите кога станува збор за односите со јавноста мора да комуницираат со различни јавности, кои секоја поединечно има свои потреби и бара различен тип на комуникација. Разликите што ги одвојуваат овие типови на комуникација се тенки и потенцијалот за преклопување е голем. Затоа приоритетите според организациските потреби треба да бидат усогласени.

Според следната слика еве кои се клучните видови на јавност.

Слика 1. 12 јавности за една мултинационална компанија

Интернетот, компјутерите, мобилните телефони, блоговите и другите средства за комуникација предизвикуваат во ова време голема зависност кај луѓето и во организациите и затоа е поголема грижата за испреплетеноста. Внатрешно комуникацијата е директна и во меѓусебна комуникација, додека надворешно треба справување со различни системи, кои често се поврзани.

Предизвикот за односите со јавноста е сето ова ефикасно да се управува, координира или со други зборови професионалците со односите со јавност се медијатори меѓу управите и јавноста.

Според ова, произлегува дека односите со јавноста можат да бидат класифицирани во неколку категории:

- Внатрешни и надворешни – внатрешните се во институцијата, а надворешни се печатот, едукатори, посетители, потрошувачи, заедницата;
- Примарни, секундарни и маргинални – Примарните најмногу помагаат или попречуваат во комуникацијата. Секундарните се помалку важни, а маргиналните се крајни;
- Традиционални и идни;
- Пропоненти, опоненти и неодредени.

6. Функциите на односите со јавноста

Постои голема разлика меѓу односите со јавноста и функциите на маркетингот и рекламирањето. Маркетингот и рекламата промовираат производи, додека односите со јавност промовираат организација. Според ова, функциите на односите со јавноста се многубројни, а ние ќе наброиме некои;

- Пишување
- Односи со медиумите
- Планирање
- Советување
- Истражување
- Публицитет
- Маркетинг - комуникации
- Односи со заедницата
- Односи со потрошувачи, посетители...
- Односи со вработените
- Владини работи
- Односи со инвеститори
- Специјални односи со јавноста
- Јавни работи и прашања
- Поврзаност со социјалните медиуми.

7. Проклетството на „извртувањето“

Односите со јавноста полесно станаа неизбежност во општеството, што дури некои се плашат од моќта на односите со јавноста.

Што е тоа што доведува до извртување, односно до прикажување во негативно светло? Некои сметаат дека кога јавните личности ја мамат јавноста дека тоа е „извртување на фактите“ и се должи на односите со јавноста. Но сепак не е така. Извртувањето е антитеза на односите со јавноста. Ако во некој случај се излаже тогаш се губи довербата во односите со јавноста. Затоа во ера на извртување и непочитување етика треба да се внимава и практичарите во односите со

јавноста треба да бидат промислени во постапките, за тоа како можат зборовите да влијаат врз јавноста. Практичарите во односите со јавноста никогаш, никогаш да не лажат.

Заклучок

Иако односите со јавноста сè уште не се прифатени како професија, на пример како правото, сметководството или пак медицината, сепак етиката, вистината, кредибилитетот придонесуваат за добрите односи со јавноста.

Во меѓувреме секој којшто сфати дека практиката со односите со јавноста е доста значајна придонесол за поголема комуникациска ориентираност на институцијата. И покрај тоа што некои сè уште не ја прифаќаат во општеството сепак односите со јавноста како никогаш досега не била повлијателна. Односите со јавноста сега во модерното општество станаа дел од секојдневието. Односно односите со јавноста станаа клучен елемент во однесувањето на многу различни организации во 21 век.

Користена литература

„Практики за односи со јавноста“, Фрејзер П. Сејтел - 11.изд. – Скопје, Арс Ламина ДОО, 2011
R.F. Harlow – „Building a Public relations Definition“, PRL 2, no 4 (winter 1976)
Sem Blec - „The Esentials of public relations,,, - KPL – 1993
S.Cutlip, A.Center, G.Broom, Effektive Public relations (2000)
Denny Griswold, PRN „Founder and industry Luminary, Dies at 92“ PLN (marc 12, 2001)
<https://mk.wikipedia.org/>

АНАЛИЗА НА МАКЕДОНСКИТЕ БЕРЗАНСКИ ИНДЕКСИ МБИ10 И ОМБ СО ПОСЕБЕН ПРЕГЛЕД НА 2016 ГОДИНА

Апстракт: Берзата е постојано место на тргување според строго определени правила и узанси и со истовидна (истородна) стока која стварно не е присутна. Честопати берзата ја означува и зградата во која се вршат берзански работи. Берзата е посебно организиран пазар на кого според посебни узанси и правила редовно се тргува со пари, типизирани стоки, услуги и хартии од вредност. Берзата претставува организирана установа која претставува постојано место за склучување на договори за продавање и купување на типизирани стоки, услуги, ефекти, пари, валути и девизи и хартии од вредност под режим на посебни правила и узанси и со учество на овластени посредници како што се агенти, сензори, брокери, маклери и други. Објект на договори склучени на берзата можат да бидат само стоки што се предвидени со статутот, односно со правилата на берзата. Додека пак Берзанскиот индекс претставува алатка за мерење на промените на цените на група хартии од вредност. Во берзанската „кошница“ влегуваат акциите на најквалитетните компании, коишто мора да бидат репрезентативен примерок и да дадат јасна слика за движењата на пазарот. Најпознати светски провајдери на берзански индекси се: Daw Jones, Standard and Poor's, Morgan Staley и други. Сепак Македонската берза го има индексот МБИ 10, во којшто влегуваат акциите на: Алкалоид, Стопанска банка АД Скопје, Гранит, Комерцијална банка, Макпетрол, Стопанска банка Битола, Македонски Телеком, Македонијатурист, НЛБ Тутунска банка и Скопски пазар.

Клучни зборови: *акции, пазар, посредник, хартии, методологија, пресметување, компании.*

MLADENOVA Eva

ANALYSIS OF THE MACEDONIAN STOCK EXCHANGE INDEXES MBI10 AND OMB WITH SPECIAL REVIEW OF 2016

The stock exchange is a permanent place of trading according to strictly defined rules and regulations and with identical (homogeneous) goods that are not actually present. Often the stock market also marks the building where the stock exchange works. The stock market is a specially organized market where, according to special laws and regulations, money is regularly traded, typified goods, services and securities. The Stock Exchange is an organized institution that represents a permanent place for concluding contracts for selling and buying typified goods, services, effects, money, currencies and foreign currencies and securities under the regime of special rules and regulations and with the participation of authorized intermediaries such as agents, sensors, brokers, brokers and others. The object of contracts concluded on the stock exchange may be only the goods provided for by the statute, that is, the rules of the stock exchange. While the Stock Exchange Index is a tool for measuring changes in the prices of a group of securities. The stock exchange "basket" includes the shares of the top quality companies, which must be a representative sample and give a clear picture of the movements on the market. The world's leading stock quotation providers are: Daw Jones, Standard and Poor's, Morgan Staley and others. However, the Macedonian Stock Exchange has the index MBI 10, which includes the shares of Alkaloid, Stopanska Banka AD Skopje, Granit, Komercijalna Banka, Makpetrol, Stopanska Banka Bitola, Makedonski Telekom, Makedonijaturist, NLB Tutunska Banka and Skopski Pazar.

Key words: *stock, market, intermediary, securities, methodology, calculation, companies.*

Вовед

Со зборот берза се означува зградата во којашто е сместена берзата. Берза се нарекува и берзанскиот состанок, односно збир на берзански работи. Во обичните разговори меѓу луѓето под берза се мисли воопшто на луѓето и установите што се занимаваат со берзанско работење и сè она што има некоја врска со тоа работење. Суштински гледано, берзата е еден усовршен, современ пазар без кого на може да се замисли современа пазарна економија. Имено, скоро перманентно сретнуваме рубрики во дневните весници за работењето состојбите во берзите, во развиените пазарни економии. Сепак, за значењето во стопанството и финансиското живеење, за организацијата и работењето на берзите сè уште малку се знае во пазарните економии, а тоа значење е минимално во земјите во развој, во неразвиените земји и земјите во транзиција од непазарно кон пазарно стопанство. Иако зборот берза во секојдневните разговори и комуницирања честопати се спомнува, сепак, сè уште е мал бројот на луѓето кои би можеле со сигурност да кажат за берзите, а уште помалку да го објаснат нивното функционирање. Секој обичен граѓанин кога би влегол во берзата би чувствувал одредена доза на страв, бидејќи во неа би гледал еден вид „Вавилонска кула“ во која се зборува на јазик што тој не го знае и не го разбира. И публицистиката за берзите пишува доста сензационално, а извештаите од берзите се строго стручни достапни за мал број познавачи и експерти во берзанското работење. Досега не ретко се сретнуваат сфаќања според кои берзата е „Храм на богот Мамон“, „Храм во кој се поклонуваат на златното теле“, „Берзата е пазар на илузии“, „Место за молење на бога со грчки столбови на кое редовно се губат пари“.

Во еден роман за Њујоршката берза во Волстрит е речено: „Сè што е во Волстрит, сето тоа е украдено“. Ретко се зборува дека станува збор за работење на берзите, вршење на доста сложени операции за кои се бара супспецијалност. Исто така, најчесто се зборува само за „игра на берзите“. Се спомнува и тоа дека берзата ја зголемува заразата да се трча перманентно за добивка, создава навика што заслепува илјадници луѓе да трчаат за заработка. Имено, трговците, претприемачите и шпекулантите од целиот свет се поврзани со средства за телекомуникации и компјутерски системи, а најмоќните од нив секој ден се состануваат во берзите со цел да заработат. На берзите, пак, пристигнуваат и вистински и лажни вести, со дозволени и недозволени средства, се настојува да се создаде ваква или онаква атмосфера. Со недели и со месеци се даваат прво најдобри вести, а потоа само црни вести, така што човек само со посебна трезвеност и со голема деловност и светско искуство и знаење може да се снајде во тој „кошмар“ што се случува во берзите и надвор од нив. Тука би можеле да ги спомнеме, со жалење, и економистите кои за берзите зборуваат, со возбуденост и верност каква што ја имаат протестантските проповедници, како за модерен облик на Монте Карло којшто се организира и се чува под заштита на државата. Вистина е тоа дека поединци на берзите, вршејќи берзански операции дошле до просјачки стап или до самоубиство (во време на таканаречените црни денови на берзите), а други до високи заработувачки, но вистина е и тоа дека и на останатите трговски и индустриски работи многу пропаднале, а други пак, се збогатице со својата умешност и знаење.

Како што спомнавме берзата претставува организиран простор на кого што се одвива купување и продавање на определен вид стоки. Во институционална смисла на зборот, станува збор за деловен простор, односно деловен објект во рамките на кого се тргува со берзански материјал. Берзта како неразвоен дел од пазарот и пазарното стопанство, воопшто, со оглед на специфичноста на организацијата и начинот на работење, претставува еден исклучително значаен сегмент од чие работење и успешност зависи и успешноста на вкупниот пазар односно на пазарното стопанство.

1.Историски развој на Македонската берза

Берзата е организација која ги процесира купувањето и продавањето на акциите и другите хартии од вредност: обврзници, опции, фјучерски. На берзата тргуваат само овластени фирми - брокери, кои работат по налог и во име на своите клиенти - физички и правни лица. Хартиите од вредност ги издаваат издавачи - најчесто правни лица кои можат да издаваат обврзници и акции. За да може да се тргува со некоја хартија од вредност на берзата, таа треба да биде вклучена (котирана) во тргувањето. Некои од условите за вклучувањето ги определува самата берза. Кога овие претпоставки се остварени може да се рече дека берзата е место каде што физички и правни лица, преку брокери, тргуваат со хартии од вредност издадени од разни физички и правни лица. Во зависност од предметот на тргување, берзите се делат на:

- стокови или меркантилни берзи каде што се тргува со материјални добра (на пр. нафта, метали итн.);
- берзи на хартии од вредност (акции, обврзници, фјучерси, опции итн.);
- берза на валути – каде што се тргува со валути. Првата берза била организирана во Анверпен во 1460 година, а следната во Лион во 1462 г.

На првите берзи повеќе се тргувало со стоки (меркантилна берза) отколку со хартии од вредност. Основачкото собрание на Македонската берза на долгорочни хартии од вредност АД Скопје, се одржа на 13.9.1995 година, а официјалното тргување започна на 28.3.1996 година. Македонската берза АД Скопје претставува централно место за тргување со долгорочни хартии од вредност по државата и е прва организирана берза за долгорочни хартии од вредност во историјата на Р.Македонија.⁸⁹ Берзата беше основана како акционерско друштво коешто работи на непрофитна основа, со основачки капитал од еден милион германски марки. Согласно со тогашните прописи основачи на Берзата можеа да бидат само банки и др. финансиски институции (штедилници и осигурителни друштва). Берзата ја основаа 19 членки (13 банки, 3 осигурителни друштва и 3 штедилници). Согласно со новиот Закон за издавање и тргување со хартии од вредност од 1997 год., членки на Берзата можеа да бидат само правни лица чија основна дејност е исклучива тргување со долгорочни хартии од вредност. Согласно со овие промени бројот на членовите на Македонската берза опадна на 7 членки - брокерски куќи. Со новиот закон за хартии од вредност од 2000 год., членки на берзата - учесници во тргувањето се брокерски куќи и банки (од 2002 год.). Членките на Берзата мора да добијат дозвола за тргување со хартии од вредност од Комисијата за хартии од вредност на Р.Македонија. Непосредното тргување со хартиите од вредност може да го вршат само овластени посредници, брокери - претставници на членките на Берзата (во Македонија постојат 140 лиценцирани брокери).⁹⁰ Тргувањето на берзата се врши на два пазари:

- официјален пазар и
- неофицијален пазар.

За да може едно друштво да се пријави на котација на официјалниот пазар потребно е минималниот процент на хартиите од вредност, што ги поседува јавноста, да изнесува 30% и минимален број од 100 акционери, а номиналната вредност на сите хартии од вредност на емитентот да достигнуваат износ од најмалку 500.000 евра. Котираното друштво е должно да достави ревидирани финансиски извештаи за последните 3 години. Не треба да постои ограничување во пренесувањето на хартијата од вредност. Со проспектоот емитентот треба да докаже дека постои јавен интерес за дејноста на емитентот и хартијата од вредност што котира. За учество на неофицијалниот пазар единствена обврска е доставување на формално барање за тргување со определена хартија од вредност од страна на некоја членка на Берзата базирана на

⁸⁹ Витез М., (2000). Берзе хартија од вредности, Економски факултет, Суботица, стр.47.

⁹⁰ Министерство за финансии (2004), Пазарот на капитал и берзата на долгорочни хартии од вредност во РМ", Скопје, стр.37.

налог на некој заинтересиран инвеститор. Берзата е должна да ги објавува во јавноста сите трансакции од тргувањето.

2. Поим и дефинирање на берзанските индекси во Р. Македонија и нивното пресметување согласно со методологијата за пресметување на берзанските индекси

Постоењето на берзанските индекси претставува незаменливо средство за искажување на движењето на пазарните вредности на поединечни хартии од вредност. Берзанските индекси станале дел од секојдневието на инвеститорите. Зборот „индекс“ потекнува од латинскиот јазик и означува показател - број кој ја покажува промената во цените, потрошувачката и слично. Под берзански индекс,⁹¹ пак, се подразбира показател за движењето на берзанските цени на хартиите од вредност. Берзанските индекси се претставници на широка група на финансиски индекси: индекси за акции, индекси за обврзници, индекси за девизи, индекси за каматни стапки итн. Важноста на берзанските индекси се огледува во фактот што тие на макроекономско ниво се значајни показатели за вкупната состојба на една економија и односите на пазарот, а во микроекономската сфера се важни критериуми во однос на донесување одлуки за конкретни инвестиции во одредени хартии од вредност.⁹² Постапката за формирање на индекси има три фази⁹³: прва фаза, фаза на селекција на акциите којашто вклучува одредување на примерок на акцијата којашто ќе претставува основа за формирање на посебниот индекс, втора фаза, фаза на спојување (агрегација) е постапка во која се врши комбинирање на цените на акциите и нивната консолидација, со цел добивање на еден број кој се нарекува индекс и трета фаза, објавување на вредноста на индексот.

Може да се каже дека од 1.11.2001 година Македонската берза АД Скопје започна со пресметување на Македонскиот берзански индекс (МБИ), кој беше составен од петте најликвидни акции на Македонската берза: Алкалоид АД Скопје, Европа АД Скопје, Комерцијална банка АД Скопје, Макпетрол АД Скопје и Топлификација АД Скопје. МБИ беше ценовен, непондериран индекс, кој, како прв берзански индекс во Република Македонија, ја изврши својата функција на воведување на агрегатен показател за квантифицирање на берзанските движења. Па така уште при воведувањето на МБИ во 2001 година се заклучи дека после одредено време и понатамошен развој на пазарот на капитал, Македонската берза треба да воведо пондериран индекс. Така, со развојот на Македонската берза се појави потребата од воведување на нов, пондериран индекс на Македонската берза. Од тие причини, од 4.1.2005 година беше воведен новиот Македонски берзански индекс (**МБИ10**), со чија пондерација преку пазарната капитализација се овозможува пореално прикажување на движењата на цените на Македонската берза. Додека пак пресметувањето на МБИ10 се врши согласно со Методологијата за пресметување на Македонски берзански индекс – МБИ10. МБИ10 се состои од најмногу 10 котираны акции на Официјалниот пазар на Македонската берза, избрани од страна на Комисијата за берзански индекс, според критериумите наведени во Методологијата. Комисијата за берзански индекс, редовно (два пати годишно) и вонредно (во случај на вонредни околности) врши усогласување на структурата на МБИ10 со состојбата на пазарот⁹⁴.

Познато е дека од 18.6.2007 година Македонската берза започна со пресметување и објавување на новиот Индекс на јавно поседувани друштва - **МБИД** со базна вредност од 10.000 индексни поени на 15.6.2007 година. Имајќи ја предвид хетерогеноста на компаниите чии акции се тргуваат на Пазарот на акционерски друштва со посебни обврски за известување на Македонската берза, како од аспект на големината на капиталот, така и од аспект на ликвидноста, согласно со Методологијата за негово пресметување, МБИД е ценовен, непондериран индекс чии составни

⁹¹Милојевиќ Д., (1996). Лексикон финансиских тржишта, SA, Белград, стр.76.

⁹²Манолева М.Д. (1996). Хартии од вредност, Скопје, стр.58.

⁹³Петковски М.(2009). Финансиски пазари и институции, Економски факултет, Скопје, стр.34.

⁹⁴Македонска Берза, <http://www.mse.mk/mk/content/13/3/2010/structure-of-index-mbi10>

странски институционални инвеститори, како и зголемената одбивност кон ризикот, имајќи ја предвид тековната неизвесна политичка ситуација во земјата. Вкупниот берзански промет забележа раст од 29,6% во однос на претходното тримесечје,⁹⁷ а значителен раст на тргувањето бележат и блок-трансакциите. Притоа, растот на прометот во голема мера е резултат на зголемениот промет со обврзници во услови на нова емисија од обврзниците за денационализација.

Табела 1. Приказ на структурата на МБИ10 индексот за 2016 година⁹⁸

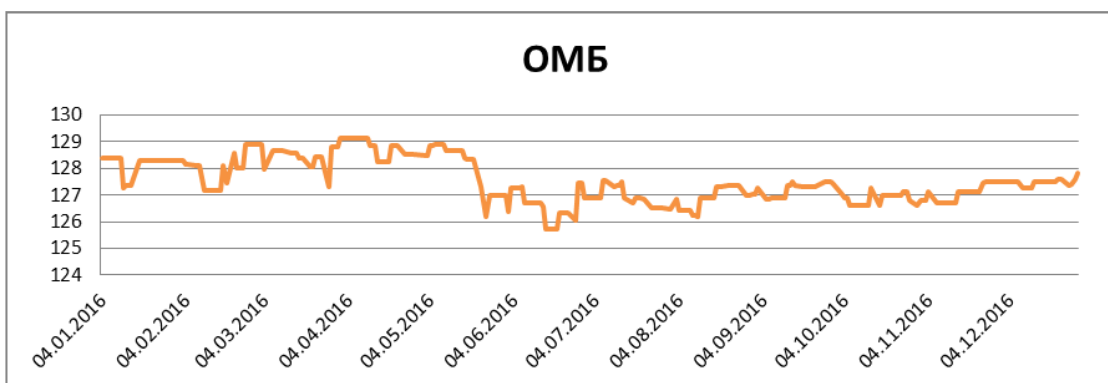
Table 1. Overview of the structure of the MBI10 Index for 2016

Датум на извршена ревизија	Вид на ревизија	Состав на индексот	Забелешка
15.06.2016	Редовна ревизија на индексот МБИ10	Комерцијална банка АД Скопје, Гранит АД Скопје, Алкалоид АД Скопје, Стопанска банка АД Битола, Макпетрол АД Скопје, Македонијатурист АД Скопје, Репелек АД Скопје, Македонски Телеком АД Скопје НЛБ Банка АД Скопје и Стопанска банка АД Скопје	Датум на имплементација на извршената ревизија, односно датумот од кој започна да се пресметува индексот по новиот состав беше 30.6.2016 година
15.12.2016	Редовна ревизија на индексот МБИ10	Комерцијална банка АД Скопје, Гранит АД Скопје, Алкалоид АД Скопје, Стопанска банка АД Битола, Макпетрол АД Скопје, Македонијатурист АД Скопје, Охридска банка АД Скопје, Македонски Телеком АД Скопје НЛБ Банка АД Скопје и Стопанска банка АД Скопје	Датум на имплементација на извршената ревизија, односно датумот од кој започна да се пресметува индексот по новиот состав беше 3.1.2017 година

Што се однесува до индекс на обврзници - *ОМБ* може да се забележи дека вредноста на *ОМБ* на последниот ден на тргување во 2016 година (**29.12.2016 г.**) изнесува **127,83** индексни поени, што значи намалување од **0,43%** во споредба со вредноста на индексот постигната на последниот ден на тргување во 2015 година (**30.12.2015 г.**) = **128,38** индексни поени). Како и тоа дека највисока вредност на *ОМБ* во 2016 е постигната на **1.4.2016** година (**129,13** индексни поени). Додека пак најниска вредност на индексот *ОМБ* во 2016 е постигната на **16.6.2016** година (**125,73** индексни поени).

⁹⁷ Народна банка на Р.Македонија, квартален извештај, мај 2016
http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_Kvartalen_izvestaj_maj_2016.pdf

⁹⁸ Извештај за работата на Македонска берза АД Скопје за 2016 година

Графикон 2. Графички приказ на движењето на ОМБ за 2016 година⁹⁹

Figure2. Graphic presentation of the OMB movement for 2016

Во 2016 година надолно движење забележа и вредноста на индексот на обврзниците ОМБ, а тоа може да се воочи од графиконот дека има доста падови и издигања. Па така може да се каже дека по слична патека на МБИ-10 се движеше и индексот на обврзниците (ОМБ), којшто на крајот на јуни 2016 година, во однос на крајот на март 2016 година, забележа намалување од 1,5% (наспроти растот од 0,3% во претходниот квартал).¹⁰⁰ Надолното движење кај дел од индексите би можело делумно да се поврзе со зголемената променливост на светските финансиски пазари и неизвесноста во надворешното опкружување, но сепак, во најголем дел поместувањата на регионалните берзи се одраз на специфични локални фактори. Неповолно влијание на индексите, но со краткорочен ефект, имаа и резултатите од референдумот во Обединетото Кралство за напуштање на Европската Унија.

Табела 2. Приказ на структурата на ОМБ индексот за 2016 година¹⁰¹

Table 2. Overview of the structure of the OMB Index for 2016

Датум на изврше на ревизија	Вид на ревизија	Состав на индексот	Забелешка
15.6.2016	Редовна ревизија на индексот ОМБ	Обврзници за денационализација: RMDEN07, RMDEN08, RMDEN09, RMDEN10, RMDEN11, RMDEN12, RMDEN13 и RMDEN14	Датум на имплементација на извршената ревизија, односно датумот од кој започна да се пресметува индексот по новиот состав беше 30.6.2016 година
7.7.2016	Вонредна ревизија на индексот ОМБ	Обврзници за денационализација: RMDEN07, RMDEN08, RMDEN09,	Датум на имплементација на извршената ревизија, односно датумот од кој започна да се пресметува

⁹⁹ Извештај за работата на Македонска берза АД Скопје за 2016 година

¹⁰⁰ Народна банка на Р.Македонија, квартален извештај, август 2016
http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_Kvartalen_izvestaj_avgust_2016.pdf

¹⁰¹ Извештај за работата на Македонска берза АД Скопје за 2016 година

		RMDEN10, RMDEN11, RMDEN12, RMDEN13 RMDEN14 и RMDEN15	индексот по новиот состав беше 8.7.2016 година
15.12.20 16	Редовна ревизија на индексот ОМБ	Обврзници за денационализација: RMDEN07, RMDEN08, RMDEN09, RMDEN10, RMDEN11, RMDEN12, RMDEN13 RMDEN14 и RMDEN15	Датум на имплементација на извршената ревизија, односно датумот од кој започна да се пресметува индексот по новиот состав беше 3.1.2017 година

Зголемениот берзански промет имаше соодветно влијание и врз движењата на берзанските индекси. Така, на крајот од 2016 година, македонскиот берзански индекс МБИ-10173 достигна вредност од 2.134,91 индексен поен, што претставува зголемување за 16,5%, во однос на нивото на крајот на претходната година. Притоа, берзанскиот индекс МБИ-10 во текот на 2016 година не покажа поголема променливост и генерално се движеше во рамките на неговата просечна вредност. Единствени нето-купувачи на хартии од вредност, а со тоа и главен долгорочен инвеститор на пазарот на капитал во Република Македонија, и понатаму се домашните правни лица.

Заклучок (Concluding remarks)

Од досега кажаното можеме да заклучиме дека во глобала берзанските индекси во 2016 година конкретно берзански индекс МБИ10 на 29.12.2016 година изнесуваше 2.134,91 што е 16,45% повисок во однос на вредноста на индексот МБИ10 постигната на последниот ден на тргување во 2015 година кога изнесуваше 1.833,26, а тоа се должи на идниот раст раст и развој како на македонскиот пазар на хартии од вредност така и на целокупната домашна економија.

Солидно зголемување на стапката на поврат регистрираа и акциите од домашни издавачи, што произлегува од континуираниот раст на МБИ 10 во текот на 2016 година. Конечно, позначителниот раст на стапките на поврат кај уделите во инвестициски фондови и акциите од странски издавачи произлегува од поволните движења на светските пазари. Наспроти тоа, трендот на намалување на повратот од депозитите продолжува и во текот на 2016 година, што соодветствува со намалувањето на пасивните каматни стапки во домашната економија, додека малата негативна стапка на поврат на вложувањата во обврзници од домашни издавачи се должи на неповолните курсни разлики.

Познато е дека берзата е суптилна финансиска институција и за нејзиното отворање и функционирање треба да бидат обезбедени основни предуслови. Не треба да се заборави и да се занемари предноста во однос на другите национални економии кои многу поодамна основале берзи. Имено, познат ни е патот на еволуцијата на берзите во поразвиените пазарни економии и начинот на нивното организирање и работење. Тоа е голема предност и можност да се прескокне скоро еден и пол век време во кое се основале и работеле најпознатите ефектни берзи во светот. Според моето мислење, во сегашната констелација на состојби на македонскиот пазар на хартии од вредност, акцентот би требало да биде ставен на стимулирање на понатамошното присуство и привлекување на странските портфолио инвеститори на Македонската берза. Се разбира дека постигнувањето на оваа цел ќе зависи од цел сет на фактори, при што е потребно заедничко

дејствување и соработка помеѓу регулаторот (КХВ) и непосредните учесници на пазарот на хартии од вредност (Берза, ЦДХВ, фондови, брокерски куќи). Од наведеното јасно произлегува дека за постигнување на оваа цел, клучната улога треба да ја одиграат непосредните учесници на пазарот на хартии од вредност.

Користена литература

- Витез М., (2000). Берзе хартија од вредности, Економски факултет, Суботица.
- Милојевиќ Д., (1996). Лексикон финансиских тржишта, SA, Белград.
- Манолева М.Д. (1996). Хартии од вредност, Скопје.
- Петковски М.(2009). Финансиски пазари и институции, Економски факулте, Скопје.
- Ивановски З. (2007). Хартии од вредност и портфолио менаџмент, Скопје.
- Министрство за финансии, (2004) Пазарот на капитал и берзата на долгорочни хартии од вредност во РМ“, Скопје.
- Народна банка на Р. Македонија, квартален извештај, август 2016
http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_Kvartalen_izvestaj_avgust_2016.pdf
- Народна банка на Р.Македонија, квартален извештај, мај 2016
http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_Kvartalen_izvestaj_maj_2016.pdf
- Извештај за работата на Македонска берза АД Скопје за 2016 година
Македонска берза, <http://www.mse.mk/mk/content/13/3/2010/structure-of-index-mbi10>

ОБВРСКИТЕ НА ИЗВЕДУВАЧОТ КАЈ ДОГОВОР ЗА ГРАДЕЊЕ СПОРЕД МАКЕДОНСКОТО ПРАВО

Апстракт: Во трудот „Обврските на изведувачот кај договор за градење според македонското право“ од Симеон Рибарев, студент на Правен факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип е направена анализа на обврските на изведувачот како договорна страна кај договорот за градење. Во правниот систем на Република Македонија под изведувач се подразбира субјектот кој има обврска да ги изведе градежните работи, предмет на договорот за градење. Обврските на изведувачот може да бидат како од договорна природа така и од административно правна природа. Основните обврски од договорна природа се определени со Законот за облигациони односи, додека обврските од административно правна природа се определени во Законот за градење, а доколку договорните страни ја договориле нивната примена или ако од околностите произлегува дека ја сакале нивната примена во определување на обврските на изведувачот се применуваат и Посебните узанси за градењето и ФИДИК правилата. Изведувач, како договорна страна според правото во Република Македонија може да биде само правно лице, коешто е регистрирано во Централниот регистар за изведување на градежни или градежно занаетчиски работи и истиот да поседува лиценца за изведувач. Поставувањето на законски услови за поседување на лиценца за изведувач, како и различните обврски кои се содржани во претходно наведените закони и Посебните узанси за градење и ФИДИК правилата му даваат важна улога на изведувачот во процесот на изградба, па истите заслужуваат посебна анализа и елаборација, бидејќи нивното почитување и примена во пракса се од особено значење за успешна реализација на градбата и исполнување на договорот за градење.

Клучни зборови: *градење, градба, изведувач, договор, договорно право.*

RIBAREV Simeon

OBLIGATIONS OF THE PERFORMER IN THE CONSTRUCTION CONTRACT ACCORDING TO THE MACEDONIAN LAW

Abstract: In the paper "Obligations of the performer in the construction contract according to the Macedonian law" by Simeon Ribarev, student at the Faculty of Law at the University "Goce Delcev" Shtip, was made an analysis of the contractor's obligations as a contracting party for the construction contract. In the legal system of the Republic of Macedonia, contractor is the entity that has an obligation to carry out the construction works, which is the subject of the construction contract. The obligations of the contractor may be of a contractual significance and of an administrative legal significance. The main obligations of a contractual significance are determined by the Law on Obligatory Relations, while the obligations of an administrative legal significance are determined in the Law of Construction, and if the contracting parties have agreed on their use or if the circumstances indicate that they wanted their use in arranging the contractor's obligations will be used the Special Building Guides and the FIDIC Rules. Performer, as a contracting party under the law in the Republic of Macedonia, can be only a legal entity registered in the Central Register for construction or construction craft works and it has a license for a performer. Setting the legal requirements for a performer's license, as well as the different obligations contained in the Law on Obligatory Relations, Law of Construction, Special Building Guides and FIDIC rules give the performer an important role in the construction process, and obligations of the performer deserve special analysis and elaboration, because their use is of particular importance for successful realization of the construction and fulfillment of the construction contract

Keywords: *building, construction, performer, contract, contract law.*

Вовед

Договорите како посебни облигациони односи настануваат со согласност на волјите на две или повеќе лица кои се јавуваат како нивни договорни страни.

Секој поединечен договор може да се појави во неговиот основен вид или во некој од неговите модифицирани видови, а постојат и ситуации кога еден договор содржи елементи коишто се карактеристични за два или повеќе договори. Таква е ситуацијата и со договорот за градење кој спаѓа во групата на договори кои претставуваат правна основа за вршење на услуги помеѓу договорните страни.

Во Законот за облигациони односи е дадена законска дефиниција на договорот за градење според која „договор за градење е договор за дело со кој изведувачот се обврзува да изгради според определен проект во договорениот рок определен градеж на определено земјиште или да изврши на такво земјиште односно на веќе постоен објект некакви други градежни работи, а нарачувачот се обврзува за тоа да му исплати определена цена“.¹⁰²

Договорот за градење иако во законодавството во Република Македонија има карактер на именуван *sui generis* договор и истиот е уреден како посебен договор со одредбите од чл.649-666 од Законот за облигациони односи, сепак овој договор по своите елементи и карактеристики е во тесна врска со договорот за дело. Договорот за градење всушност произлегува од договорот за дело и истиот претставува модифициран вид на договор за дело. Модификациите на овој договор се направени во сите негови елементи и истите претставуваат механизам за уредување на сложените односи кои произлегуваат од овој договор за учесниците во градбата, а пред се односите помеѓу инвеститорот и изведувачот.

Модификациите на договорот за градење во однос на договорот за дело се однесуваат пред сè на предметот на договорот, во кој за разлика од договорот за дело како суштествена состојка е предвиден рокот за изградба, а и цената која треба да биде содржана во самиот договор. Покрај тоа, неговата специфичност е и тоа што договорот за градење мора да биде склучен во писмена форма.

Главни носители на права и обврски кај договорот за градење се инвеститорот и изведувачот. Покрај нив важна улога во процесот на изградба имаат и проектантот, управителот на градбата, ревидентот, подизведувачите и други.

Инвеститорот е правно или физичко лице сопственик на земјиштето на кое се гради градбата, лице кое стекнало право на долготраен закуп на градежно земјиште, концесионер, носител на правото на службеност заради градба, лице на кое сопственикот на земјиштето или носителот на правото на долготраен закуп на градежно земјиште го пренел правото на градење со правно дело и лице кое се стекнало со право на градење согласно со закон. Инвеститорот е должен проектирањето, ревизијата на проектите, изградбата и надзорот над изградбата на градби, да го даде на правни лица кои ги исполнуваат условите пропишани со овој закон.¹⁰³

Изведувач е правно лице кое ја изведува, односно гради градбата или дел од градбата, врз основа на договор за градење склучен со инвеститорот.

Предмет на анализа на овој труд ќе бидат обврските што ги има изведувачот како договорна страна кај договорот за градење кои се групирани во две групи и тоа, обврски од договорна природа и обврски од административно правна природа и се определени во Законот за облигациони односи, Законот за градење и Посебните узанси за градење.

Обврски на изведувачот

Обврските на изведувачот претставуваат сите активности што се неопходни за успешна реализација на градбата и задоволување на барањата на инвеститорот. За успешна реализација на

¹⁰² Член 649 од ЗОО

¹⁰³ Член 13 од ЗГ

градбата потребно е изведувачот со должно внимание да ги изведува работите предвидени со договорот за градење и да ги отстранува сите отстапувања од истите согласно со одредбите од договорот за градење.

Изведувачот како договорна страна презема целосна одговорност за соодветноста, стабилноста и за безбедноста на сите активности и на сите методи на изградба.

Изведувачот може изведувањето на одредени градежни работи да го довери на друго правно лице (подизведувач), кое ги исполнува условите за изведување на тие работи пропишани со овој закон, за што склучува договор.

Најважни обврски за кои е одговорен изведувачот се следните: *обврска за изведување на градежни работи согласно со одобрението за градење, ревидираниот основен и изведениот проект и проучување на инвестиционо техничката документација, обврска за водење на градежен дневник и градежна книга при изведувањето на градежните работи, обврска изведување на градежните работи во предвидениот рок, обврска за вградување на градежни производи со пропишан квалитет, да спроведе мерки за заштита и сигурност на градилиштето, обврска за плаќање на договорна казна кога тоа е определено со договорот, обврска да му овозможи на инвеститорот да врши стручен надзор, обврска за отстранување на недостатоците, обврска за предавање на објектот.*¹⁰⁴

Обврска за изведување на градежни работи согласно со одобрението за градење, ревидираниот основен и изведениот проект и проучување на инвестициско-техничката документација

Изведувањето на градежните работи започнува по издавањето на одобрение за градење кое е правосилно во управна постапка. Постапката за издавање на одобрение за градење се води согласно со одредбите на Законот за општата управна постапка, доколку со Законот за градење не е поинаку определено.

Изведувачот е должен да ги изведе договорените работи на начинот и во роковите што се определени со договорот, прописите и правилата на струката. Во регулирањето на обврските на изведувачот кај договорот за градење супсидиерно се применуваат и одредбите од Законот за облигациони односи кои се однесуваат на договорот за дело, па согласно овие одредби вршителот на делот – изведувачот е должен да го изврши делото – градбата, како што е договорено и според правилата на работата. Ако изведувачот во текот на изградбата, забележи дека во вршењето на некои градежни работи постои спротиставеност помеѓу договорот и правилата на струката, должен е за тоа да го известат инвеститорот. Изведувачот може да одбие вршење на оние градежни работи определени како негови договорни обврски, но кои се противни на императивните прописи.

Едно од основните начела на облигационото право е дека учесникот во облигациониот однос е должен во извршувањето на обврската од својата професионална дејност да постапува со зголемено внимание, според правилата на струката и обичаите (стандард на добар стручњак). Ваквиот стандард на добар стручњак се применува и во градежништвото, па така изведувачот превезма обврска во изведувањето на градежните работи да постапува со зголемено внимание, што значи според пропишните технички стандарди и во согласност со правилата во областа на градежништвото.

За да може изведувачот успешно да ги изврши своите обврски потребно е претходно да ја проучи инвестициско-техничката документација, со сите графички, сметковни и описни прилози потребни за изведување на работите што се предмет на договорот. Инвеститорот е должен да му ја предаде целокупната документација на изведувачот пред почетокот на изведувањето на градежните работи. Изведувачот е должен детално да ја проучи техничката документација врз

¹⁰⁴ Види во: Спасевски д-р Дарко, „Договор за градење во македонското и споредбеното право“ стр.169 и 170.

основа на која се изведуваат работите и од инвеститорот навремено да побара објаснување за недоволни јасните детали. Инвеститорот не е должен да дава објаснување за техничката документација ако документацијата ја изработува или обезбедува изведувачот. Ако изведувачот при проучување на техничката документација воочи недостатоци поради кои треба таа треба да се менува заради нејзино подобрување или од други причини, должен е за тоа да го извести инвеститорот, во спротивно самиот нема право да ја менува техничката документација. Ако недостатоците во техничката документација ја загрозуваат сигурноста на објектот, животот или здравјето на луѓето, сообраќајот или соседните објекти, до отстранувањето на ваквите недостатоци изведувачот ќе го запре изведувањето на работите и ќе преземе мерки за отстранување на недостатоците. Ако техничката документација ја изработил изведувачот, трошоците и надоместот на штета што настанале со отстранувањето на недостатоците на документацијата ги поднесува изведувачот, во спротивно поаѓаат на товар на инвеститорот.¹⁰⁵

Обврска за водење на градежен дневник и градежна книга при изведувањето на градежните работи

Водењето на градежен дневник и градежна книга, како обврска на изведувачот е определена во Правилникот за формата, содржината и начинот на водење на градежен дневник и градежна книга. Водењето на градежен дневник и градежна книга овозможува увид и контрола на изведување на работите од страна на изведувачот во сите фази од процесот на градење.

Изведувачот е должен да го води градежниот дневник секој ден од започнувањето до завршувањето со изградбата. Во градежниот дневник изведувачот ги запишува активностите кои се изведуваат на градилиштето во текот на извршувањето на градежните работи, како и сите прекини на изведувањето на градежните работи во текот на изградбата и причините кои довеле до нивно прекинување. Преку градежниот дневник се овозможува да се докажува веродостојноста на градбата, односно усогласеноста на изведувањето на градежните работи со проектните решенија.

Градежната книга содржи периодични податоци за изведените работи по: количина, видот на материјали, градежни производи и опрема кои се вградени во градбата и се основа за изготвување на времената ситуација. Времената ситуација која се изготвува врз основа на градежната книга претставува финансиски документ во кој се прикажуваат изведените работи по единечна цена, единечна мерка и вкупна цена.

Градежната книга изведувачот е должен да ја води од започнувањето до завршувањето на изградбата и податоците запишани треба да бидат усогласени со предмерот кој е составен дел од проектната документација, во однос на количината на вградениот материјал и изведените работи.

По завршување со изградбата, по еден примерок од градежниот дневник и градежна книга задржува изведувачот, а вториот комплетен примерок надзорниот инженер му ги предава на инвеститорот.¹⁰⁶

Обврска изведување на градежните работи во предвидениот рок

Рокот за изведување на градежните работи претставува временскиот период за кој треба да биде реализирана изградбата и извршени градежните работи. Под рокови за извршување на работите се подразбираат и роковите за завршување на одделни фази на работите што се предвидени со динамичниот план на работите и воведувањето на изведувачот во работата, ако поинаку не е договорено помеѓу договорните страни. Ако за почетокот на работите рокот не е утврден, изведувачот е должен да почне со изградбата веднаш по воведувањето во работата.

¹⁰⁵ Види во: Узанса 13 до 17 од Посебни узанси за градење.

¹⁰⁶ Правилник за формата, содржината и начинот на водење на градежен дневник и на градежна книга, Сл.весник на Р.Македонија, бр. 26/2011

Во правото во Република Македонија, обврската за изведување на градежните работи во предвидениот рок претставува битен елемент на договорот за градење и неговото непочитување е една од најчестите причини за судски спорови помеѓу договорните страни.

Времетраењето на рокот се определува согласно со начелото на слобода на договарањето и слободата на волјата кај договорните страни, сепак во правото Република Македонија во Законот за градење е определен максималниот рок во зависност од видот на градабта. Градбите од прва и втора категорија треба да се изградат во рок не подолг од десет години од денот кога одобрението за градење станало правосилно, градбите од трета категорија треба да се изградат во рок не подолг од шест години од денот кога одобрението за градење станало правосилно и градбите од четврта и петта категорија треба да се изградат во рок не подолг од четири години од денот кога одобрението за градење станало правосилно.¹⁰⁷

Изведувачот има право да бара продолжување на рокот за изведување на работите во случај кога поради променети околност или неисполнување на обврските на инвеститорот бил спречен да ги изведува работите. Како причини поради кои може да се бара продолжување на роковите особено се сметаат: природни настани, мерки предвидени со акти на надлежни органи, услови за изведување на работите во земја или во вода, што не се предвидени со техничката документација, задоцнување на воведувањето на изведувачот во работата, задоцнување во испораката на опрема, ако опремата ја набавува инвеститорот или лице кое тој го определил, непредвидени работи за кои изведувачот при склучувањето на договорот не знаел ниту можел да знае дека мора да се изведат, вишоци на работите над 10% од договорените количества на работите. Барањето за продолжување на рокот изведувачот е должен да го поднесе до инвеститорот штом ќе дознае за причината поради која рокот може да се продолжи.

Во овој дел битно е да нагласиме дека изведувачот не може да бара продолжување на рокот за изведување поради променети околности по истекот на рокот за извршување на работите предвиден со договорот, освен ако се во прашање променети околности што би настапиле и работите да се изведени во предвидениот рок.

Со ваквото определување на правилата за изведување на градежните работи во предвидениот рок и условите за продолжување на роковите се заштитуваат правните интереси и на инвеститорот и на изведувачот како договорни страни.

Обврска за вградување на градежни производи со пропишан квалитет

Квалитетот на материјалите се определува врз основа на технички прописи, норми и стандарди. Во правото во Република Македонија квалитетот на градежните материјали е утврден со Законот за градежни производи и Законот за стандардизација.

Со Законот за градежни производи се уредува пуштање на градежните производи на пазар со изјава за својства, означувањето со „СЕ“ ознака, условите за пуштање на пазар на градежен производ од нехармонизираното подрачје, обврските на економските оператори, хармонизираните технички спецификации, основањето и работењето на тела за техничка оценка и именуваните тела, надзор и контрола на пазарот.¹⁰⁸ Градежен производ е секој производ или група на производи, произведени и пуштени на пазарот за трајно вградување во градежните објекти или делови од нив, а чии својства имаат ефект врз својствата на градежните објекти во согласност со основните барања за градежни објекти.¹⁰⁹ Градежните објекти треба да ги исполнуваат основните барања утврдени во прописите од областа на градење. Суштински карактеристики на градежните производи треба да бидат утврдени во хармонизирани технички спецификации кои произлегуваат од основните барања за градежните објекти.

¹⁰⁷ Член 68 од Закон за градење

¹⁰⁸ Член 1 од Закон за градежни производи Сл.весник на РМ бр,104 од 24.6.2015 г.

¹⁰⁹ Член 4 став 1 од Закон за градежни производи Сл.весник на РМ бр,104 од 24.6.2015 г.

Со Законот за стандардизација се уредуваат целите и принципите на македонската национална стандардизација, статусот на Институтот за стандардизација на Република Македонија, како и неговите задачи, зачленувањето и неговото финансирање, подготовката, усвојувањето и објавувањето на македонските национални стандарди и нивната примена.¹¹⁰ Основните цели на македонската национална стандардизација се состојат во унапредување на: квалитетот на производите, постапките и услугите преку дефинирање на нивните карактеристики кои ја определуваат нивната способност да задоволат определени барања, квалитетот на животот и здравјето на луѓето, безбедноста на имотот и заштита на животната средина и природата, економичноста и рационалноста во користење на човечка работна сила, материјали и енергија во процесот на производството и размената на стоки, индустриската ефикасност по пат на смалување и усогласување на разновидноста на одделни производи, процеси и услуги, како и можноста за замена на еден производ, процес или услуга со друг, при што ќе бидат исполнети истите барања и меѓународната трговија со стоки и услуги со отстранување на пречките во трговијата.¹¹¹

Изведувачот е должен во објектот да вградува материјали и опрема што одговараат на пропишаниот квалитет согласно со Законот за градежни производи и Законот за стандардизација или со квалитет којшто е договорен со инвеститорот во договорот за градење.

Изведувачот е должен да му овозможи на инвеститорот постојан надзор и контрола на квалитетот на соодветниот материјал кој се вградува во градбата. Ако со договорот за градење е предвидено соодветната опрема и материјали да бидат набавени од страна на инвеститорот, изведувачот е должен истите да ги прими, складира, чува и одржува до вградувањето. Трошоците за складирање, чување и одржување на примените градежни материјали ги поднесува изведувачот.

Доколку изведувачот утврди дека постојат одредени недостатоци на материјалите и опремата што е договорена и предвидена со техничката документација, како и материјалите и опремата што ја набавил инвеститорот, должен е за тоа да го предупреди инвеститорот.

Важно е да се нагласи дека изведувачот е одговорен и за начинот на употреба на градежните материјали и опрема и единствено може да ги вгради во градбата доколку вградувањето не ја загрозува стабилноста на објектот, животите на луѓето, соседните објекти, сообраќајот и околината.

По вградувањето на градежните материјали дека изведените работи во времето на примопредавањето се во согласност со договорот, прописите и правилата на струката. Гарантниот рок за квалитетот на изведените работи изнесува две години ако со договорот не е поинаку определено и почнува да тече од моментот на примопредавање на објектот или на дел од објектот на кој се изведени работите.

Обврска да спроведе мерки за заштита и сигурност на градилиштето

Градилиште претставува ограден простор на кој се изведуваат работи на градење, доградба, надградба, реконструкција, адаптација, одржување и отстранување на градба, како и привремено зафатениот простор потребен за примена на соодветни градежни технологии.¹¹²

Изведувачот како носител на обврската за изведување на градежните работи е должен пред започнување на изведување на градежните работи да преземе мерки за обезбедување на сигурноста на објектот и на работите, опремата, уредите инсталациите, работниците, минувачите, сообраќајот, соседните објекти и околината. Доколку на исто градилиште градежни работи изведуваат повеќе изведувачи, секој изведувач презема мерки за заштита и ја обезбедува сигурноста на работите што тој ги изведува. Ако обезбедувањето на соседните објекти и преземање на други мерки на сигурност бараат изведување на работи што не се предвидени со договорот таквите работи се сметаа за непредвидени работи и при регулирање на односите се применуваат одредбите за

¹¹⁰ Член 1 од Закон за стандардизација Сл.весник на РМ бр. 54/02 од 4.2.2002 г.

¹¹¹ Член 4 од Закон за стандардизација Сл.весник на РМ бр. 54/02 од 4.2.2002 г.

¹¹² Член 2 од Закон за градење

непредвидени работи од Законот за облигациони однос и Посебни узанси за градење. Како непредвидени работи се сметаат оние работи кои треба нужно да се изведат поради осигурување на стабилноста на градежот, спречување на опасноста по животот и здравјето на луѓето, околината, природата, другите градежи и предмети и стабилноста на тлото на околното земјиште, а е предизвикана од вонредни околности, односно поради спречување на настанување штета во наведените случаи, односно по наредба на належните државни органи. За ваквите појави изведувачот е должен да го извести инвеститорот без одлагање.

Изведувачот покрај обврската за обезбедување на градилиштето, сноси одговорност и за недостатоците на земјиштето на кои ги извршува работите. Недоволната цврстина, порозност, носивост, подземни води и останати осовини на земјиштето може да предизвикаат различни оштетувања на градбата која се гради на одредено земјиште. Поради тоа постои обврска изведувачот како стручњак за изведување на градежни работи, да се запознае со особените на градежното земјиште пред започнувањето на градежните работи, со тоа што самиот ќе ги изврши потребните испитувања доколку е стручен за тоа или тоа да го направи преку документација која ја подготвила специјализирана организација која го извршила испитувањето на земјиштето. Извршувањето на градежни работи на земјиште кое не е проверено претставува ризик за изведувачот затоа што на крајот на него паѓа одговорноста за штета која би настанала поради недостатоци на земјиштето. Доколку произлезе судски спор поради неподобноста на земјиштето, товарот на докажување дека специјализирана организација дала мислење дека земјиштето е подобно за градење паѓа на изведувачот. Одговорноста за недостатоците за земјиштето согласно правото во Република Македонија не може со договор ниту да се исклучи ниту да се ограничи. Изведувачот одговара и за недостатоците на земјиштето на кое е подигнат објектот предметот на договор за градење, што би се покажале и за време од десет години од предавањето и приемот на работите, освен ако специјализирана организација дала стручно мислење дека земјиштето е погодно за градење, а во текот на градењето не се појавиле околности кои ја доведуваат во сомневање основаноста на стручното мислење. Од оваа одговорност изведувачот може да се ослободи само ако докаже дека специјализираната организација дала стручно мислење дека земјиштето е подобно за градење.

Обврска за плаќање на договорна казна кога тоа е определено со договорот

Договорната казна предвидена во договорот за градење претставува правен механизам за заштита на инвеститорот во случај на неисполнување на обврските од страна на изведувачот.

Кога договорната казна е договорена поради задоцнување на изведувачот, инвеститорот може да бара истовремено исплата на договорна казна и надомест на штета. За разлика од договорената казна за неисполнување на договорната обврска, кај договорната казна за задоцнување со исполнувањето на договорната обврска доверителот може да бара и договорна казна е исполнување на обврската.

Во судската практика во Република Македонија, ако во договорот за градење е договорено плаќање на договорна казна поради доцнење со градбата и предавање на објектот по вина на изведувачот, инвеститорот има право на надомест на штетата од изведувачот во случај на неоправдано доцнење и тоа само на разликата над износот од договорената казна.¹¹³

Ако со договорот за градење е предвидена договорна казна, а не е определено во кој случај се плаќа, се смета дека казната е договорена за случај на неуредно исполнување на договорените обврски. Договорната казна се определува во писмена форма и истата може да му биде исплатена на доверителот во паричен износ или во друга материјална корист. Во Посебните узанси за градење договорната казна за задоцнување изнесува 1 промил од договорената цена на работите за секој ден на задоцнување но вкупно не повеќе од 5% од вкупната договорена цена на работите. Во

¹¹³Чавдар К., Чавдар Т., Коментар на Законот за облигациони односи. Скопје, 2012, стр.425

практиката кај договорите за градење договорената казна е поголема од овој износ и изнесува помеѓу 10% и 20% од вкупно договорениот износ.¹¹⁴

За да може инвеститорот да го искористи своето право на договорна казна во случај на задоцнување на должникот, треба, со примањето на исполнувањето на обврската, без одлагање да го извести должникот дека го задржува правото на наплата на договорната казна.

Обврска да му овозможи на инвеститорот да врши стручен надзор

Инвеститорот има право да изврши стручен надзор над извршување на градежните работи од страна на изведувачот со цел проверка на нивното правилно изведување и обезбедување на уредно изведување особено во поглед на видот, количеството и квалитетот на градежните работи, на материјалите и опремата и на предвидените рокови. За потребите на стручниот надзор инвеститорот или лицето кое тој ќе го определи да го изврши стручниот надзор има право на пристап на градилиштето, во работилниците, погоните и местата за складирање на материјалите. Изведувачот е должен по извршениот стручен надзор од страна на инвеститорот да постапи по сите основани барања од инвеститорот поднесени во врска со вршењето на стручниот надзор.

Обврска за отстранување на недостатоците

Од анализа на одредбите за одговорноста на изведувачот за недостатоците според македонското право може да се забележат два вида на одговорност за недостатоци и тоа: одговорност за вообичаените недостатоци и одговорноста за солидноста на градеж. Како посебен вид на одговорност на изведувачот претставува неговата одговорност кон трети лица поради штета предизвикана со градеж. Одговорноста за вообичаените недостатоци се состои од два подвиди на одговорност и тоа одговорност за недостатоците на работите и одговорност за недостатоците на опремата и материјалите.

Обврските и одговорностите на изведувачот во Законот за облигациони односи се регулирани со одредбите кои се однесуваат на договор за градење и договор за дело. Во Законот за облигациони односи, во чл.660 е определено дека за одговорноста за недостатоци за градеж со применуваат соодветни одредби од договор за дело. Одредбите од договорот за дело по однос на одговорноста за недостатоци, кои се применуваат и кај договорот за градење, се содржани во: чл.633 од ЗОО кој се однесува на прегледување на извршеното дело и известување на вршителот на работите за најдените недостатоци; чл.634 од ЗОО за откривање и известување за скриени недостатоци; чл.635 од ЗОО за тоа кога престанува правото на инвеститорот да го оставари своето право по судски пат и чл.636 од ЗОО за тоа кога изведувачот го губи правото да се повика на тоа дека настапила преклузија на инвеститорот на правото да се повика на недостатоците.

Според теоријата и судската практика, изведувачот на работите одговара и во случај кога недостатоците во градежот се последица на грешки во проектот, и тогаш кога работите ги изведувал спрема проектот што го примил од инвеститорот. Во тој случај изведувачот не одговара за тоа што проектот што го примил од инвеститорот содржи недостатоци, туку за тоа што градежот го изведувал според проектот, а притоа не му обрнал внимание на инвеститорот на недостатоците во проектот. Изведувачот е должен да му го сврти вниманието на инвеститорот за недостатоците на материјалот што му го предал, а кои ги забележал или морал да ги забележи.

Доколку договорните страни со договорот за градење договориле примена на Посебните узанси за градење, за одговорноста на изведувачот за недостатоци ќе се применуваат и одредбите од Посебни узанси за градење. Согласно со Посебните узанси за градење изведувачот е должен на свој трошок да ги отстрани сите недостатоци што ќе се покажат во текот на гарантниот рок, а кои настапиле поради тоа што изведувачот не се држел кон своите обврски во поглед на работите и материјалот. Инвеститорот ќе му определи рок на изведувачот за отстранување на недостатоците.

¹¹⁴ Види во: Спасевски Д, Договор за градење во македонското и во споредбеното право, стр 293 и 294

Инвеститорот има и право на надомест на штета по основа на Посебните узанси за градење. Изведувачот не е должен да ги отстрани оние недостатоци што настанале како последица од нестручно ракување и употреба или ненаменско користење на објектот или на делови од објектот.

Одговорноста и обврските во секој случај се базира на одредбата од чл.11 ст.2 од ЗОО според која учесникот во облигациониот однос е должен во извршувањето на обврската од својата професионална дејност, да постапува со зголемено внимание според правилата на струката и обичаите (стандард на добар стручњак).

Обврска за предавање на објектот

Во правото во Република Македонија поради недостиг на правни правила со кои се уредува примопредавањето па од тие причини најчесто примопредавањето на работите се врши според правилата предвидени во Посебните узанси за градење. Имајќи го предвид фактот дека Посебните узанси се применуваат само ако договорните страни се договориле на нивна примена или ако целосно или делумно не ја исклучиле нивната примена, препорачливо е договорот за градење да содржи одредби со кои се уредува начинот и условите за примопредавање на работите. Примопредавањето на работите има големо значење и за изведувачот и за инвеститорот. Предавањето на извршените работи кои се без недостатоци за инвеститорот пред сè означуваат остварување на неговиот основен интерес од договорот односно добивање на предметот на договорот. Примопредавањето на работите за изведувачот има значење во поглед на ограничувањето односно престанок на најголемиот дел од неговите обврски кои произлегуваат од договорот за градење. Согласно со посебните узанси за градење веднаш по завршувањето на градежните работи изведувачот го известува инвеститорот дека работите што се предмет на договорот се завршени. Инвеститорот и изведувачот се должни без одлагање да пристапат кон примопредавање и конечна пресметка. За извршеното примопредавање се составува записник. Доколку во записникот за примопредавање од страна на двете страни се констатира дека изведувачот треба на свој трошок да доработи, поправи или повторно да изведе одделни работи, изведувачот е должен веднаш да пристапи кон изведување на тие работи.¹¹⁵

Заклучок

Градежништвото претставува посебно битна гранка во економијата, чиј развој или стагнација директно се рефлектира на стопанство. Како базична стопанска активност, градежништвото во секоја земја се третира како двигател на економскиот раст. Ова посебно дојде до израз во услови на светска криза, намален бруто национален производ и рецесија во секој сегмент на бизнис сферата. Компаративно правно, градежната индустрија секаде се третира како сериозна компонента на економијата во која интересот го наоѓаат како домашни така и странски инвеститори. Секоја сериозна Владина програма содржи компоненти за подржување на градежните активности како битни елементи на бруто домашниот производ. Овие поместувања нужно се одразија и на правната рамка што во голема мерка може да придонесе кон олеснување или отежнување на овој бизнис.

Во современите услови на трговско работење, градењето претставува трговска дејност која доживува експанзија во повеќето аспекти на работењето. Имено, новите концепти на градење, новите законски решенија и процедури од управно правната материја, владините политики во сферата на градежништвото, дополнително и дадоа на значење на ова правна материја.

Од претходно направената анализа и елаборација на обврските на изведувачот како договорна страна може да се заклучи дека градењето претставува сложен процес од почетокот па сè до завршувањето на градежните работи. Обврските на изведувачот во процесот на градење се

¹¹⁵ Види во: Спасевски Д, Договор за градење во македонското и во споредбеното право, стр. 207-210

најизразени како по обем така и по содржина. Од тие причини законодавецот има извршено интервенција во сите сегменти од процесот на градење со цел правно да се регулираат односите помеѓу инвеститорот и изведувачот и другите учесници во градбата.

Користена литература

- Галев Г., Дабовиќ-Анастасовска Ј., Облигационо право, Скопје, 2009
Закон за градежно земјиште, Сл.весник на Р.Македонија бр. 82/08, 143/08, 56/10
Закон за градежно земјиште, Сл.весник на Р.Македонија бр.17/2011 година
Закон за градежните производи, Сл.весник на Р.Македонија бр. 39/06, 86/08
Закон за градење: пречистен текст, Сл.весник на Р.Македонија бр.39 од 22.3.2012 година
Закон за облигациони односи, Сл.весник на Р.Македонија бр.18/01 година
Закон за стандардизација, Сл.весник на Р.Македонија бр. 54/02
Посебне узансе од граѓењу, Службени лист СФРЈ, бр. 18/77
Правилник за формата, содржината и начинот на водење на градежен дневник и на градежна книга, Сл.весник на Р.Македонија бр. 26/2011
Спасевски Д., „Договор за градење во македонското и во споредбеното право“, Скопје, 2013
Чавдар К., Чавдар Т., Коментар на законот за облигациони односи, Скопје, 2012

ПОЛОЖБА НА СТРАНСКАТЕ РАБОТНИЦИ, МИГРАНТИТЕ И ЛИЦАТА БЕЗ ДРЖАВЈАНСТВО СПОРЕД МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАВО

Апстракт: Во овој труд правиме една анализа на положбата, со посебен акцент на правото на вработување на странците, мигрантите и лицата без државјанство, којашто анализа ја направиме преку законските и подзаконските акти во позитивно право на Република Македонија, односно во домашното право. Преку спроведување на анализа за положбата и статусот на странците, мигрантите и лицата без државјанство, всушност ги согледуваме можностите кои им стојат на располагање на овие лица во насока на нивното изедначување со останатите граѓани на Република Македонија. При елаборација на нашата тема на овој труд најпрво тргнуваме од поимот на странец, мигрант и лице без државјанство, како и нивните определби во нашата држава. Анализата на правната рамка во однос на правната положба на странците, мигрантите и лицата без државјанство претставува исклучително силен научноистражувачки предизвик поради исклучителната важност на регулативата за овие лица во целина. Доколку се анализира регулативата во однос на положбата на странците, мигрантите и лицата без државјанство, несомнен е впечатокот за исклучителната важност на уредувањето на нивните права, како извор и промотор на многу суштински промени и вредносни компоненти во функцијата на формирање на демократско општество без дискриминација. Во оваа смисла, посебно се нагласува влијанието на степенот на почитување на вредносните принципи и стандарди, човековите права и слободи на овие лица врз развојот на демократијата и владеењето на правото.

Клучни зборови: *заштита, права, слободи, дискриминација, регулатива.*

STOJANOVA Zaklina

POSITION OF FOREIGN WORKERS, MIGRANTS AND PERSONS WITHOUT CITIZENSHIP ACCORDING TO THE MACEDONIAN NATIONAL LEGISLATION

Abstract: In this paper, we make an analysis of the situation, with a special emphasis on the right to employment of foreigners, migrants and stateless persons, which we analyze through the legal and bylaws in a positive law of the Republic of Macedonia, that is, in the domestic law. By conducting an analysis of the status and status of foreigners, migrants and stateless persons, we are actually seeing the possibilities available to these people in the direction of their equalization with the other citizens of the Republic of Macedonia. In elaborating our topic on this paper, we first start with the notion of a foreigner, a migrant and a stateless person, as well as their determination in our country. The analysis of the legal framework regarding the legal status of foreigners, migrants and stateless persons represents an extremely strong scientific and research challenge due to the exceptional importance of the regulation for these people as a whole. If the regulation regarding the status of foreigners, migrants and stateless persons is analyzed, the impression of the exceptional importance of regulating their rights as a source and promoter of many essential changes and value components in the function of forming a democratic society without discrimination is undoubted. In this regard, the impact of the degree of respecting the values and principles of values, human rights and freedoms of these persons on the development of democracy and the rule of law is especially emphasized.

Keywords: *protection, rights, freedoms, discrimination, regulation.*

Вовед

Територијалното преместување на странците, мигрантите и лицата без државјанство директно се поврзува со нивната меѓународно правна заштита, која се содржи во повеќе меѓународни конвенции. Веќе неколку години европскиот континент се соочува со најголемиот миграциски притисок досега. Токму овој притисок ги предизвика двете главни европски организации, како што се Советот на Европа и Европската Унија, да преземат чекори за заштита на странците, мигрантите и лицата без државјанство. Иако, европскиот правен поредок има високи стандарди за заштита на човековите права уште пред неколку децении кога биле усвоени релевантни инструменти и биле развиени значајни механизми, овие две европски организации продолжиле да ги користат сите правни средства кои ги имаат на располагање. Во повеќе пригоди не мора да се повикува на меѓународното, обичајното право или правото по конвенциите пред европските домашни судови, поради тоа што секундарното право на меѓународните организации (препораки, резолузии, уредби и директиви) веќе ги содржи основните права на сите лица, во националното законодавство, како што се: право на живот, слобода, безбедност на личноста, право на азил, право на заштита од дискриминација по било која основа, право на заштита од злоставување и експлоатација, забрана на принудна работа и ропство, забрана на мачење и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, право на правично судење, право на заштита на економските, социјални и културните права и сл. Стандарди за меѓународно признатите човекови права, кои се однесуваат и на странците, мигрантите и лицата без државјанство можат да се пронајдат во мноштво правни инструменти. Тие ги опфаќаат и сите договори кои ги воспоставуваат основните права и некои конкретни прашања кои се важни за утврдување и определување на положбата на странците, мигрантите и лицата без државјанство, како што е прашањето на недискриминација или правото на работа и вработување на овие лица. Неспорно е дека правата на овие лица се признати и се развиваат, како на меѓународно, така на регионално и национално ниво.

1. Поим на странски работници, мигранти и лица без државјанство

Странците, мигрантите се лица кои се движат од земјата каде што живеат или каде што имаат државјанство во некоја друга земја, а тоа поради различни причини, како што се: економски или образовни причини, насојување за да се избегне елементарна непогода предизвикана од климатски промени, желба да се избегне прогон, повреда на човековите права, загрозување на животот или физичкиот интегритет, да побегнат од војна или немири. Вообичаено изразите *странец* и *мигрант* се користат како синоними, но помеѓу нив постои разлика, поради тоа што *странец* е лице кое не државјанин на земјата во која престојува.

Поимот на странски работници во рамките на домашното позитивно законодавство е уреден со Законот за вработување и работа на странци, каде што се определува дека *странец се смета како вработено лице во Република Македонија, тогаш кога врз основа на договор за вработување ќе заснова работен однос кај работодавач чие седиште или место на живеење е во Република Македонија или кога ќе стекне статус на самовработено лице согласно со закон (член 1, став 2).*

Законот определува дека *за работа извршена од страна на странци се сметаат услугите обезбедени од странци и другите облици на работа, кои ги извршуваат странци врз основа на договори за работа или други договори согласно со граѓанското право, а кои се спроведуваат на територијата на Република Македонија за ограничен временски период.* Согласно со овој закон како *странец се дефинира секое лице кое што не е државјанин на Република Македонија, како и лице без државјанство, односно лице кое ни една држава по сила на својот закон не го смета за свој државјанин.*

На глобално ниво, мигрантите, исто како и сите луѓе уживаат права, кои се заштитени со одредбите на конвенциите и протоколите. Освен тоа, постојат меѓународни правни инструменти,

кои се занимаваат со правата на мигрантите. Исто така, и инструментите на Советот на Европа содржат такви одредби. Лицата кои не се државјани на земјата на чијашто територија се наоѓаат или на некој друг начин се во надлежноста на висока договорна страна, уживаат заштита според Европската конвенција за човекови права.

Во Уставот на Република Македонија, во член 29, е определено дека слободите и правата кои што се гарантирани со овој акт можат да ги уживаат и странците во Македонија, но под точно определени услови со меѓународен договор или со закон. Лицата без државјанство и странците имаат уставно загарантирано право на азил, а особено доколку овие лица поради нивното демократско политичко дејствување и уверување биле прогонети. Врз основа на начелото на реципроцитет, како и врз основа на меѓународен договор кој е ратификуван, може да биде извршена екстрадиција на странец, при што екстрадицијата не е дозволена во случај на политички кривични дела. Во контекст на ова за појаснување наведуваме дека политички кривични дела не претставуваат терористичките дејствија. Според член 31 од Уставот на Република Македонија под точно определени законски услови, странските лица може да стекнуваат сопственост во Македонија.

2. Правна уреденост и положба на странските работници, мигрантите и лицата без државјанство во Македонското национално право

При обработка на оваа тема се прави осврт на поимот на странските работници, мигрантите и лицата без државјанство и нивната правна уреденост и положба, задржувајќи се на позитивното домашно право. Опфатена е анализата на правната уреденост на правата на овие лица во Законот за работни односи, Законот за странци, Законот за вработување и работа на странци. Во овој дел се задржуваме и на кратка анализа на резолуцијата за миграционата политика на Република Македонија 2015-2020 година.

2.1. Закон за работните односи

Со Законот за работните односи кој е донесен во 2010 година се уредуваат односите помеѓу работодавачите и работниците. Договорениот однос помеѓу работодавачот и работникот во кои што работникот доброволно се вклучува во процесот на работа кај работодавачот за одредени лични примања и непрекинато извршување на договорената работа согласно со упатствата и надзорот на работодавачот се нарекува *работен однос*. Имено, *работникот* претставува *секоје физичко лице кое што врз основа на склучен договор за вработување е во работен однос*.

Законот за работни односи не се применува на странците кои што се вработени во компании за патнички и железнички сообраќај, чие што седиште е во странство. Во член 20 од Законот за работни односи се определува дека, лицата во странство или странските државјани имаат право и можност да склучат договор за вработување доколку бидат исполнети пропишаните законски услови за нивно вработување. Секој склучен договор за вработување кој ќе биде склучен од страна на лица без државјанство или странски државјанин без исполнување на пропишаните законски услови ќе се смета за ништовен. Но, повеќе за ваквите услови е содржано во делот кој што следи.

2.2. Закон за странците

Законот за странците е донесен во 2006 година и со истиот се уредуваат *условите за влез, за престој и за излез* на странците во Република Македонија, а исто така предмет на уредување се и нивните права и должности. Во членот 2 од Законот за странците се дефинира *поимот странец*, при што се определува дека тоа е *лице коешто не е државјанин на Република Македонија*. Имено, *секоје лице кое што ниту една држава законски не го смета за свој државјанин, претставува странец или лице без државјанство*.

Законот за странци не се применува на оние странци кои што согласно со Законот за азил и привремена заштита бараат соодветна заштита во Македонија и оние странци кои уживаат имунитет и привилегии согласно со меѓународното право.

Четвртиот член од Законот за странците го уредува правниот статус на странците каде што се определува дека странците ги уживаат истите права и обврски исто како и државјаните на Македонија, за целиот нивен законски престој во државата.

Странците коишто престојуваат во Македонија имаат должност да постапуваат согласно со Уставот на Македонија, законите, другите прописи и меѓународни договори кои се ратификувани. Министерството за внатрешни работи ја врши контролата на движење и на престој на странците во Република Македонија. На предлог на Владата на Република Македонија од страна на Собранието на Република Македонија се донесува резолуција за миграционата политика (Закон за странците, член 8). Со ваквата резолуција се укажува на состојбите, мерките и проблемите во однос на миграцијата.

При преминувањето на државната граница и извршувањето на граничната контрола на граница на странецот на законски начин му се дозволува влез во Македонија. Законот за странци пропишува услови кои што треба да бидат исполнети за да може странецот да влезе во Македонија. Таквите услови согласно член 11 од Законот за странците се однесуваат на следново:

- *Да има важечка патна исправа или виза, во случај кога е потребно;*
- *Да има доволно средства за издржување за време на престојот и за враќањето во државата од каде што доаѓа или да биде во можност на законски начин да ги стекне тие средства;*
- *Да приложи документи што ќе ја оправдаат целта на престојот, како и документи за патничко осигурување;*
- *Да не е протеран од Македонија и да нема забрана за влез;*
- *Да не претставува опасност за националната безбедност, меѓународните односи, јавниот ред и јавното здравје на Република Македонија.*

Малолетните странци без придружба на родител или старател можат да влезат во Македонија само доколу поседуваат одобрение од нивниот родител или старател. Постои можност на одредени странци да и биде одбиен влезот во Македонија доколку:

- *не ги исполнуваат законските услови за влез;*
- *ако постојат сомневања дека престојот во државата може да биде поврзан со терористички дејствија и други кривични дела за кои што се предвидува казна затвор од најмалку една година;*
- *доколку има намера да помине преку територијата на Македонија, а притоа не ги исполнува условите за влез од трета држава за влез во трета држава;*
- *доколку не ги подмирил трошоците во врска со негово претходно задржување и присилно задржување;*
- *доколку постојат основи за сомневање дека ќе се вработи во Македонија спротивно на законските прописи, или дека нема да престојува во Македонија, за целта која ја наведува или*
- *дал погрешни податоци за него, но и за сите околности на престојот.*

Министерството за внатрешни работи согласно со член 24 од Законот за странци има надлежност да донесе решение за одбивање на влез на странец во Македонија. Секој странец може слободно да ја напушти територијата на Македонија, но доколку против него биде поведена прекршочна, кривична или друга судска постапка тогаш нема да му се дозволи да ја напушти државата. Странците имаат обврска да ја напуштат државата доколку: им поминал рокот што бил определен со визата, доколку визата им била поништена, доколку поминал рокот кој бил определен со дозволата за привремен престој, кога им е одземено правото на престој или најмногу на истекот на рокот од три месеци во текот на период од шест месеци доколу не било потребно виза за влез во Македонија.

Во смисла на Законот за странци, престојот на странец во Македонија се дефинира како (Закон за странците, член 46):

- Престој до три месеци;
- Престој врз основа на дозвола за привремен престој;
- И престој врз основа на дозвола за постојан престој.

Согласно со член 99 од Законот за странци Владата на Македонија поради заштита на безбедноста или пак поради одбраната на државата може да го ограничи или да го забрани движењето на странците или да го забрани нивниот престој на одредени подрачја и места.

Во Законот за странци се содржани одредби за протерувањето или присилно отстранување на странци. Постојат законски определени причини за да може одреден странец да биде протеран од Македонија, а тие причини се таксативно наведени во член 101 од овој закон, и тоа:

- Доколку со првосилна пресуда бил осуден на казна затвор во траење од најмалку една година;
- Доколку претставува сериозна опасност за националната безбедност, јавниот ред или за меѓународните односи на Република Македонија;
- Постојат сомневања дека сторил тешки кривични дела или докази за негова намера да стори такви дела на територијата на Република Македонија;
- Доколку е неопходно за заштита на јавното здравје;
- Доколку странците незаконито претстојуваат на територијата на државата или
- Доколку во повеќе наврати сториле повреди на одредбите на Законот за странци.

Решение за протерување на странецот од Република Македонија се донесува од страна на Министерството за внатрешни работи (Закон за странците, член 103), а во временскиот период за кој важи забраната за влез, странецот не може да влезе во Република Македонија. Согласно со одредбите на Законот за странци може да се забележи дека обврска на странците е да го пријават нивното живеалиште или престојувалиште во Министерството за внатрешни работи. Странците има право на правна помош во секоја постапка, која била поведена против нив на територијата на Република Македонија.

2.3. Закон за вработување и работа на странци

Законот за вработување и работа на странци е донесен во 2015 година, а со истиот се уредува постапката на вработување на странците во Република Македонија, како и потребните услови за тоа.

Одредбите од Законот за вработување и работа на странци определуваат дека странците имаат право да се вработуваат во Македонија, но постои услов за да можат да го остварат тоа право, а тоа е да поседуваат *дозвола за привремен престој поради работа* којашто ја издава Министерството за внатрешни работи или да поседуваат *дозвола за работа* која ја издава Агенцијата за вработување или да имаат *регулиран престој врз основа на друга основа*.

Врз основа на потребите на пазарот на трудот во Македонија Агенцијата за вработување на Македонија дава свое мислење во постапката за стекнување на дозвола за привремен престој поради работа. За ништовен ќе биде сметан секој договор за вработување помеѓу странец којшто не поседува дозвола за привремен престој поради работа и работодавач. Исто како и за останатите државјани на Македонија, така и при вработувањето на странци не смее лицето кое бара работа да биде ставено во нееднаква положба било поради бојата на кожата, пол, раса, возраст, здравствена состојба, имотна состојба, религиозна или политичко убедување, инвалидност, социјално или национално потекло и др.

Може да се забележи дека ова всушност претставува забрана за секаков вид на дискриминација на кандидатите за вработување и работниците без оглед на тоа дали се странци или не. За да може да бидат ангажирани странци како работници на територијата на Македонија се утврдуваат *квоти за работни дозволи за странци*. Имено, ваквата квота се предлага до Владата од страна на министерот за труд и социјална политика, а по предлог на Агенцијата за вработување на

Македонија. При утврдување на квотата соработуваат министрите кои имаат надлежности во конкретните области, а свое мислење може да биде дадено и од страна на Економскиот-социјален совет (Закон за вработување и работа на странци, член 5). Квотата која што се утврдува од страна на Владата врз основа на одредени приоритети е поделена, при што тие приоритети се однесуваат на следново (Закон за вработување и работа на странци, член 6):

- *Важечки работни дозволи,*
- *Работни дозволи кои се издадени врз основа на ратификувани меѓународни договори и кои опфаќаат веќе договорени квоти,*
- *Нови работни дозволи и дозволи за привремен престој поради работа.*

Согласно со член 7 од Законот за вработување и работа на странци, работната дозвола претставува документ врз основа на којшто работодавачот вклучува договор за вработување со странец. Овој документ важи за определен временски период до една година или пак на неопределено време. Постои можност работната дозвола која има важност за определен временски период од една година да се продолжи. За да може да биде издадена работна дозвола потребно е да биде поднесено барање од страна на странецот кој има регулиран престој до Агенцијата за вработување. Агенцијата за вработување има должност да води и да ја чува евиденцијата за работни дозволи на странци на територијата на Македонија во електронска форма.

2.4. Резолуција за миграционата политика на Република Македонија 2015-2020

Резолуцијата за миграциската политика на Македонија за периодот од 2015 до 2020 година е донесена од страна на Собранието на Македонија врз основа на членот 68 ставот 2 од Уставот на Македонија.

Македонија е посветена за градбата на соодветна политика и ефикасно управување на миграциската политика, при што особено се грижи за економскиот, општествениот, културниот и националниот развој на државата.

Политиката на Македонија во областа на миграциите се заснова на следниве начела:

- *Заштита на човековите слобода и права;*
- *Почитување на меѓународните стандарди;*
- *Адресирање на социо-економските потреби на мигрантите;*
- *Креирање на политика која се базира на докази и која што се равива во соработка со сите релевантни партнери;*
- *Политика којашто ќе се залага за користење на предностите на миграциските движења;*
- *Политика којашто ќе овозможи на странците интеграција во македонското општество;*
- *Приспособлива политика којашто може да се носи со последиците и ризиците во време на криза и движење на мигранти.*

Потребно е да бидат зајакнати институционалните капацитети на Македонија со цел успешно да се реализира миграциската политика. Освен зајакнување на институционалните капацитети, потребна е соодветна координација на меѓусебната соработка на надлежните институции и органи, како и соодветно прецизирање на обврските на телата и работните групи во областа на миграцијата и интеграцијата на странците.

При спроведување на мерките во однос на воспоставување на соработка и искористување на потенцијалите на граѓаните на Македонија коишто претстојуваат во странство и доселувањата и интегрирањето на странците, потребно е да се утврдат соодветни активности на регионално или на локално ниво.

Заклучок

Може да се заклучи дека странците и мигрантите се лица кои поради различни причини се движат од земјата каде што живеат или каде што имаат државјанство во некоја друга земја. Може да се констатира дека поимот на странски работници во рамките на домашното позитивно

законодавство е уреден со Законот за вработување и работа на странци, при што како странец се дефинира секое лице кое што не е државјанин на Република Македонија, како и лице без државјанство, односно лице кое ниедна држава по сила на својот закон не го смета за свој државјанин.

Може да се заклучи дека лицата кои не се државјани на земјата на чијашто територија се наоѓаат или на некој друг начин се во надлежноста на висока договорна страна, уживаат заштита според Европската конвенција за човекови права.

Констатиравме дека во Уставот на Република Македонија е определено дека слободите и правата коишто се гарантирани со овој акт можат да ги уживаат и странците во Македонија, но под точно определени услови со меѓународен договор или со закон.

Во Законот за работни односи се определува дека лицата во странство или странските државјани имаат право и можност да склучат договор за вработување доколку бидат исполнети пропишаните законски услови за нивно вработување.

Констатиравме дека со Законот за странците се уредуваат условите за влез, за престој и за излез на странците во Република Македонија, а исто така предмет на уредување се и нивните права и должности. Заклучивме дека според Законот за странците истите права и обврски исто како и државјаните на Македонија ги уживаат и странците, за целиот нивен законски престој во државата. Законот за странци пропишува услови коишто треба да бидат исполнети за да може странецот да влезе во Македонија. Констатиравме дека странците има право на правна помош во секоја постапка, која била поведена против нив на територијата на Република Македонија.

Може да се констатира дека одредбите од Законот за вработување и работа на странци определуваат дека странците имаат право да се вработуваат во Македонија, но постои услов за да можат да го остварат тоа право, а тоа е да поседуваат дозвола за привремен престој поради работа којашто ја издава Министерството за внатрешни работи или да поседуваат дозвола за работа која ја издава Агенцијата за вработување или да имаат регулиран престој врз друга основа. Може да се забележи дека постои забрана за секаков вид на дискриминација на кандидатите за вработување и работниците без оглед на тоа дали се странци или не.

Користена литература

Академик. *Дозвола за привремен престој заради вработување, работа и на самостојно вработени лица*. Прочитано на 20.8.2017 година; Извор:<http://www.akademik.mk/servisni-informacii/dozvola-za-privremen-prestoj-zaradi-vrabotuvane-rabota-i-na-samostojno-vraboteni-litsa/>.

Закон за вработување и работа на странци, објавен во Службен весник на Република Македонија бр.217 од 11.12.2015 година.

Закон за работните односи, објавен во Службен весник на Република Македонија бр.167 од 28.9.2015 година.

Закон за странците, објавен во Службен весник на Република Македонија бр.35/2006.

Јустисија. *Што значи да си лице без државјанство?* Прочитано на 20.8.2017 година; Извор: <http://justicia.mk/novost.asp?cnd=11762>.

Мајхошев, А. и Беловски, В. (2012). *Трудово право*, Рецензирана скрипта. Штип, УГД.

Национална стратегија за вработување на Република Македонија Република Македонија 2016-2020.

Правилник за странците, објавен во Службен весник на Република Македонија бр.27/2008.

Резолуција за миграционата политика на Република Македонија 2015-2020.

НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА КОН РЕПУБЛИКА ТУРЦИЈА

Апстракт: Европската Унија е создадена за да се овозможи економско и политичко обединување на земјите од Европа со цел да се обезбеди траен мир на европските простори. Од нејзиното создавање па до денес, Унијата постојано се оформува, се развива и се отвора за нови земји членки кои би зачекориле по нејзините стапки. Така, фокусот на оваа истражување е посветен на Република Турција, како држава која има долгогодишен статус на кандидат и е во исчекување за влез во Европската Унија.

Сè до 15 јули 2016 година, се додека Турција не беше погодена од воен пуч насочен против претседателот Ердоган, во очите на преговорите со Европската Унија Турција се сметаше за стабилна земја. Но, неуспешниот пуч и последиците кои настанаа после него, видливо ја сменија сликата за турските демократски вредности и принципи, а со тоа го сменија и пристапот на земјите членки, односно правецот и насоката на евроинтегративните процеси кон неа. Врз основа на тоа, фокусот на оваа истражување ќе биде насочено на надворешната политика на Европската Унија кон Република Турција, особено по промените што настанаа во турското општество после пучот, со цел да се утврди правецот во кој се движат евроинтегративните процеси на истата.

Клучни зборови: *надворешна политика на Европската Унија, Турција, евроинтегративни процеси, пуч, аболуција на смртна казна.*

HRISTOV Pavle**THE EXTERNAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION TOWARDS THE REPUBLIC OF TURKEY**

Abstract: The European Union was created to allow economic and political union of European countries in order to ensure lasting peace in the European region. From it's creation until today, the Union is constantly in the process of formation development and enlargement to new members Thus, the focus of this research is the Republic of Turkey, a country which has candidate status and is waiting to join the European Union. Until 15 July 2016, before Turkey was stroke by a military coup directed against President Erdogan, in the eyes of negotiations with the European Union, Turkey was considered a stable country. However, the failed coup and the consequences that followed it, visibly changed the image of Turkish democratic values and principles, which consequently influenced the approach of the EU countries towards Turkey, and the direction of the euro integrative processes. In base of this, the focus of this research will be put on the foreign policy of the European Union towards the Republic of Turkey, in particularly after the changes that happened in the Turkish society after the coup, in order to determine the direction of the EU integration processes.

Key word: *Foreign Policy of the European Union, Turkey, EU integration processes, coup, abolition of death penalty*

Вовед

Модерната историја на европските интеграции главно се врзува за времето по Втората светска војна, кога идејата за европско единство добива своја формална рамка во склучување на меѓудржавни договори, а добива исто така и свој материјален израз низ делувањето на институциите на внатрешен и надворешен план.

Сите држави членки кои сакаа да се формира Европска Унија имаа за цел полесен проток на пазар, тргување со една валута, еднаквост помеѓу сите држави членки, без доминација на државите врз кои лежи посебна одговорност за успех низ целиот процес. Притоа најчесто беа споменувани три држави: Велика Британија, Германија и Франција, било да се работи за надминување на нивните меѓусебни конфликти или да е во прашање водечката улога во европските интеграции. На Европа ѝ требаше целосна реконструкција по тешките настани од Втората светска војна.¹¹⁶ Ова расположение водеше до основањето на Европската заедница за јаглен и челик од страна на СР Германија, Франција, Италија и земјите од Бенелукс (Белгија, Холандија и Луксембург).

Таа подоцна беше променета во Европска заедница, која сега го претставува „првиот столб“ на ЕУ. Со Договорот за обединување на трите органи на европските заедници (1 јули 1967 година) формирана е Европска заедница со единствена институционална структура. Имајќи во вид, меѓутоа, заедничкото членство, заедничките органи и единствениот правен систем на трите европски заедници, во литературата традиционално се употребува единствениот назив: **Европска заедница**. Процесот на институционални промени на Европската заедница е следен со процесот на проширување на ЕЗ¹¹⁷. Заедницата има поминато многу сложена етапа во својот развој до денешната Европска Унија од 28 земји членки, со тенденција за понатамошно проширување.

Во делот на проширување на Европската Унија има 5 земји кандидати за влез (Турција, Македонија, Србија, Црна Гора и Албанија) и два потенцијални кандидати за влез (Босна и Херцеговина и Косово). Од нив, Турција е земја којашто има најдолг кандидатски статус за влез во Унијата.

Имено, Унијата со Турција е во фаза на преговори, кои заради конфликтот со Кипар, но и заради курдското прашање делумно се во процес на застој. Освен тоа, последните политички настани кои се случија во Турција, а со кои се подготвуваше воен пуч на претседателот Ердоган, предизвика серија на последици во внатрешниот поредок во Турција, кои сериозно ги нарушуваат преземените обврски на Турција на меѓународен план во однос на заштита на човековите права и во однос на примена на меѓународното право. Овие последици говорат за повторно воведување на смртната казна од страна на претседателот Ердоган, чија цел му е да ги гони учесниците во пучот кои се обидоа да го симнат од власт. Ваквиот пристап на Република Турција сериозно отстапува од евроинтегративните процеси и се коси со критериумите за членство во Европската Унија. Тргувајќи од тоа, фокусот на оваа истражување е насочен токму на надворешната политика на Европската Унија кон Република Турција и на прашањето дали и во колкава мера новонастанатата ситуација и преземените мерки во Турција за потиснување на пучот се косат со принципите на евроинтегративните процеси.

¹¹⁶ Прв кој понудил ваква идеја за обединување на Европа бил Винстон Черчил. Првиот чекор на тој пат Черчил го гледа во партнерство помеѓу Германија и Франција, констатирајќи дека нема препород на Европа без тие две земји. Во овој период се формира и движење за обединета Европа од страна на Черчил во 1947 година.

¹¹⁷ Европската заедница настана како резултат на договорите од Париз (1952 година), Рим (1957) со која се создаде Европска економска заедница и Европска заедница на атомска енергија (ЕУРОАТОМ), тие почнаа да работат кога Спогодбата стапи во сила на 1 јануари 1958 година. Европската заедница беше основана на период од 50 години.

1. Политичката криза во Турција

Секојдневно сме сведоци во светот дека поредокот во некои земји може да биде променет во најкус временски период. Во Турција секојдневно избиваат на површина различни корупциски скандали и со новиот обид за дестабилизација, кој предизвика колективна смена и деституција на лица од државни позиции, на судии, на административци, отпуштање на професори и универзитетски кадри, притворање на генерали, војници и сојузници на пучистите, предизвика голема загриженост кај европските и другите сојузници.

По смената на генералите и офицерите први кои излегоа со соопштение беа Соединетите Американски Држави, кои им изразија поддршка на властите во Турција и целосна доверба во борбата против корупцијата и пучистите. Притворањата на офицерите започнаа уште во 2010 година. За многумина аналитичари тоа претставува потег на владата која се обидува да ја рedefинира Турција според исламистичката традиција. Како најголема брана против тоа се смета војската која од 1960 година е вклучена во соборување на дури четири влади кои го предизвикуваа секуларистичкиот поредок. За да се спречи ваквиот настан и тренд на соборување на владите, Ердоган презеде драстични мерки и направи комплетна чистка во тој дел.¹¹⁸ Војската со децении е голем чувар на народот и поредокот на оваа земја. Со ваквиот расплет на настаните почнаа во оваа држава да се мешат и големите сили.

2. Воен пуч против Ердоган

На 15 јули 2016 година во Турција се случи неочекуван обид за дестабилизација против претседателот Ердоган, при што војската презема голем дел од територијата на Анкара и Истанбул и ги блокира сите медиуми. Но пучот не беше успешен и тоа се должеше на три пропусти од страна на пучистите. Прв и најважен беше неуспехот на падобранскиот тим да го зароби Ердоган, кој избега само неколку минути претходно. Вториот обид беше кога пучистите ја нападнаа претседателската палата во Анкара, односно ја потценија одбраната на палатата и заглавија во крвава битка, за на крајот и воопшто да не успеат во обидот. Третиот обид неуспешен пучистите ги инфилтрираа и кооптираа полициските сили, првата линија на професионална одбрана во државата. Освен овие 3 големи пропусти тие направија и мали грешки. Пучистите имаа намера да го уапсат премиерот Јилдирим и министерот за внатрешни работи Ала. Не успеаа во својата намера и беа многу бавни во преземањето и блокирањето на приватните телевизии.

Ердоган беше изненаден со овој обид меѓутоа народот во Турција целосно му ја покажа довербата нему. По неуспешниот обид за дестабилизација рејтингот на Ердоган порасна. Образложението на војниците за пучот беше дека тоа претставувало некаков вид на воена вежба. Во моментот кога пучистите презедоа контрола над Истанбул и Анкара со часови не се знаеше каде е претседателот Ердоган.

Пучистите почнаа да ја губат контролата во моментот кога претседателот се врати во Истанбул т.е. слета на аеродромот и веќе беше јасно дека ја повраќа контролата над власта. Во Анкара сè уште ја немаше контролата, но за почеток беше доволно дека може да им се обраќа на луѓето од Истанбул преку својот мобилен телефон, кој го приклучи на националната телевизија. Со тоа Ердоган успеа да одговори на обидот за дестабилизација од страна на пучистите и да ја врати целосно контролата над Турција. Ердоган од моментот кога се обрати во јавноста ги повика луѓето да излезаат на улица и масовно да му дадат поддршка. Луѓето без двоумење го направија тоа и со тоа јасно му дадоа поддршка на претседателот на оваа земја. Говорот на Ердоган беше пренесуван од високи функционери кои во тој момент користеа Твитер за да го повикаат народот да излезе да протестира. Ваквиот развој на настаните му овозможи и на турскиот претседател Ердоган да го искористи моментот и да испрати еден вид на известување до турскиот народ. Ова не е прв пат, во кој социјалните мрежи играат голема улога во вакви настани. Слично на оваа, во

¹¹⁸ Веста е преземена од Радио Слободна Европа

2011 и 2013 година милиони Египќани ги искористија социјалните мрежи за да се обединат и излегоа на улиците, за да влијаат на начинот на кој земјата се управува. Преку социјалните мрежи многу брзо може да се створи контакт или пак некоја одредена група која ќе ги соедини сите граѓани за да протестираат за некоја одредена ситуација во земјата. Пучистите беа група во Армијата, односно воени претставници во првата армиска област со седиште во Истанбул. Ердоган предупредуваше на таква разврска долго време и затоа направи обид за смена на високи воени и полициски претставници, кои беа осомничени дека работат против исламистичката владејачка Партија на правдата и развојот

Кога заврши обидот за пуч Ердоган почна да прави чистка. Најпрво без работа останаа голем број на судии и јавни обвинители. Со ваквиот развој на настаните Ердоган им даде до знаење на судиите и обвинителите дека е многу моќен во оваа земја. Со завршувањето на овој настан и негово преземање на контролата почнаа да ги апсат луѓето кои беа инволвирани во овој настан. Околу 23.000 лица беа под обвинение на чело со муслиманскиот проповедник Фејтулах Ѓулен, кого Анкара го обвинува дека е организатор на нападите. Официјална Анкара побара од САД екстрадиција на Ѓулен, но САД излезе со соопштение дека засега не можат да направат таква екстрадиција на лице кои претстојува долги години во нивната земја.

3. Мерки за стабилизација по пучот во Турција

По неуспешниот обид за пуч почнаа мерките за стабилизација во Турција. Најпрво Ердоган направи чистка кај судиите, обвинителите, докторите и полицијата. Како главен виновник е посочен Ѓулен за овој неред кои траеше многу кратко. Први на удар беа војниците кои го повлекоа овој потег и они се правдеа со тоа дека мислеле оваа било некоја воена вежба. Анкара обвинува дека овој обид е направен однадвор. Ваквиот развој на настаните му донесе на Ердоган повеќе добивка отколку загуба. Со самата чистка која ја најави може да воспостави еден систем кои тешко дека во скоро време ќе биде урнат од сите кои сакаат да и наштетат на Турција и да ја дестабилизираат. Сите кои добиле чистка на таквит позиции, претседателот на Турција може да си постави луѓе кои лесно ќе ги контролира и ќе управува полесно со државата. Ваквиот негов потег наиде на осуда од страна на ЕУ и искрено ЕУ покажа загриженост заради непочитување на правото Ердоган има алиби, а тоа е дека сите земји кои не се согласуваат со неговата одлука е знак дека им се придржуваат на пучистите и ги поддржуваат нивните напади за дестабилизација на Турција. Географската определба ѝ овозможува на Турција да не биде зависна од ЕУ¹¹⁹. Турција граничи со Сирија, а протокот на нафта од Сирија е многу полесен од развојот на настаните во Сирија. Секоја земја во светот се бори за природните ресурси. Со нив се намалува зависноста од останатите земји. Статусот по пучот за Турција останува непроменет, а претседателот чистката ја почна од интелектот во оваа земја.

4. Надворешна политика на ЕУ кон Турција (по пучот)

Веднаш по неуспешниот обид Советот за надворешни работи на Унијата силно го осудува обидот за нарушување на државниот поредок во Турција и ја даде својата поддршка до

¹¹⁹ По стабилизирањето на внатрешните односи во Турција, на средината од оваа година се сретнаа двајцата претседатели на Турција и Русија. Несогласувањата ги надминаа. Рускиот претседател Владимир Путин изјави дека односите со Турција целосно се стабилизирани и обновуваат. Тој надополни и дека договорот со Турција засега оди според планот. Средбата беше одржана во Сочи. Веста е преземена од vesti.mk (достапна на 3.5.2017 година).

легитимните институции на земјата. Ова е препорака од Советот по состанокот на шефовите на дипломатите на 28-те земји членки. Во заедничко соопштение по повод неуспешниот обид, министрите за надворешни работи на Унијата излегоа со соопштение дека Унијата жали за големиот број на жртви и дека стои во знак на солидарност на турскиот народ. Официјален Брисел повикува на воздржаност од страна на турските власти, вклучително и од страна на полицијата и безбедносните сили и сите мора да направат сè што можат за да се избегне понатамошното насилство, да го штитат животот на другите и да ја вратат смиреноста. Европската Унија повикува на целосно почитување на уставниот поредок во Турција и ја нагласува важноста од важењето на правото. ЕУ ја нагласува потребата за почитување на демократијата, човековите права и основните слободи и правото на секое лице за фер судење.¹²⁰

5. Замрзнување на преговорите

Германската канцеларка Ангела Меркел се залага за замрзнување на пристапните преговори меѓу Турција и Европската унија за полноправно членство¹²¹. На истиот состанок Меркел на пратениците им наложила во своите изборни кругови на избирачката база, доколку има прашања во однос на Турција, да објаснат дека со оваа земја нема да се преговара во иднина поради ситуацијата во оваа држава, по пропаднатиот обид за воен пуч од 15 јули. Освен Германија која побара да бидат замрзнати сите преговори на Република Турција на патот кон ЕУ, тоа го побараа и од Европскиот парламент. Лидерите на најголемите политички партии ја повикаа на ЕУ, да ги прекине преговорите со Република Турција за членство во ЕУ поради чистката која се прави во оваа држава¹²².

Освен најголемата политичка партија во Европскиот парламент со истиот став излезе и втората поголемина политичка партија во кој претседател е Џани Питела¹²³. Турција под Ердоган сè повеќе се движи кон авторитарен режим. Нашата политичка порака до Турција е да се почитуваат човековите права, граѓанските слободи и демократските вредности, доколку земјата сака да стане дел од ЕУ – нагласи Питела. Со слично барање излезе и претседателот на пратеничка група од Алијанса на Либерали и демократи од Европа (АЛДЕ) – Ги Верхофштат¹²⁴.

Сепак барање за прекин на преговорите за членство на Турција, во текот на дебатата која беше одржана во ЕП се противеше Федерика Могерини високиот претставник за надворешна политика и безбедност на ЕУ која се повика на воздржаност¹²⁵. За време на изборната кампања во Германија Меркел најави дека ќе разговара со своите колеги за постигнување на конечен договор

¹²⁰ Преземено од Vesti.mk

¹²¹ Германската канцеларка и претседателка на Христијанско-демократската унија (CDU), Ангела Меркел, објаснила на состанокот со пратеничката група на Унијата CDU/CSU дека е за тоа преговорите со Турција да бидат замрзнати“, пишува Bild повикувајќи се на извори во владејачката коалиција CDU/CSU.(Веста е достапна на ден 30.11.2016 година).

¹²² Нашата порака кон Република Турција е многу јасна: преговорите за членство треба да бидат замрзнати, изјави Манфред Вебер, Претседател на Пратеничка група на Европска народна партија (ЕПП) која е најбројна во Европарламентот. (Преземено од Вечер. Веста е достапна од 23.11.2016 година).

¹²³ Џани Питела претседателот на Пратеничка група на партија на Европски социјалисти (ПЕС), која е втора поголемина партија во ЕП се залага преговорите за евроинтеграција на Република Турција да бидат замрзнати. (Преземено од Вечер. Веста е достапна од 23.11.2016 година)

¹²⁴ Верхофштат порача дека во Парламентот има големо мнозинство кое бара замрзнување на преговорите кон Република Турција и поставување на серија услови за нивно обновување. (Преземено од Вечер. Веста е достапна од 23.11.2016 година).

¹²⁵ Според Могерини евентуалниот прекин на преговорите може да има последици и за Брисел и за Анкара. (Преземено од Вечер. Веста е достапна од 23.11.2016 година).

околу Турција и нејзина блокада во Европската Унија¹²⁶. Како главна цел за евентуалниот прекин за соработката помеѓу Германија и Турција е тоа што Меркел е незадоволна од односот на Турција и апсењето на околу десетина државјани на Германија во Турција поради политички причини. Освен блокадата, Германија се закани и дека нема да соработува со Турција на економски план. Во преден план пред сè ќе биде намалување на продажба на оружје. По ова соопштение од Германија стигна и порака од официјална Анкара дека во овој исклучително тежок момент и заедничката борба против Исламската држава, нема потреба од заладување на односите и блокади¹²⁷.

Заклучок и можни сценарија

Од досегашнотовидување и истражување во овој труд можеме да заклучиме дека односите помеѓу ЕУ и Турција за влез на оваа земја во Унијата се одвиваат бавно. Пред Турција се неколку круцијални точки кои мора да бидат решени во најкраток временски период. Експерти од ЕУ и Турција отворија преговори во врска со укинување на визите за турските граѓани кои сакаат да патуваат во ЕУ, како дел од договорот за запирање на мигрантите.

Според Шулц, надминувањето на кипарското прашање не е поврзано со процесот на приклучување на Турција кон ЕУ. Тој појасни дека освен решавањето на кипарското прашање, миграциската криза и влезот на Турција во ЕУ се три различни политички елементи кои не треба да се мешаат¹²⁸. Безвизниот режим за Турција и нејзиното барање беше одбиено на 1 јули. Еден ден по неуспешниот обид за пуч на состанокот во Брисел претседателите на Европскиот совет и Европската комисија, Доналд Туск и Жан-Клод Јункер, како и високиот претставник за надворешна политика и безбедност на Унијата, Федерика Могерини побараа итно враќање на уставниот поредок во Турција. Беше донесена одлука да се зачува мирот во Турција и апел да се владее правото во земјата која чека влез во Унијата. САД и ЕУ и порачаа на Турција дека се на страната на демократски избраната влада и да не избрзуваат со донесување на одлука за враќање на смртна казна¹²⁹.

Тоа доаѓа како реакција на турскиот претседател Ердоган понеуспешниот обид за пуч дека Владата ја разгледува ситуацијата да ја врати смртната казна. По овој расплет на настаните жестоки реакции стигнаа од Австрија и сите земји членки. Еврокомесарот за проширување Јоханес Хан изјави дека воведувањето на смртната казна во Турција би значело и целосна дисквалификација за Турција и одземање на кандидатскиот статус за влез на оваа земја во

¹²⁶ Нејзината изјава беше за време на дебатата против Мартин Шулц (лидер на социјал-демократите во Германија). За време на дебатата потенцираше дека доколку го освои мандатот ќе се залага за блокирање на Турција и нејзиниот влез во Унијата. Меркел победи на изборите во Германија, а дали ветувањето за време на кампањата ќе биде исполнето останува да видиме во периодот кој доаѓа. (Веста е достапна на republika.mk. – Истата е достапна на 4.9.2017 година).

¹²⁷ На овој начин Турција индиректно се закани дека нема да го почитува договорот во врска со бегалската криза. Засега нема никакви правци и информации во кој правец ќе се одвиваат настаните. Меркел како што наведовме ги доби изборите во Германија. Дали ќе ги оствари своите најави како најдобар показател ќе ни биде времето кое ни претстои. (Веста е достапна на republika.mk – објавено на 16.9.2017 година).

¹²⁸ Изјавата на претседателот на Европскиот парламент, Мартин Шулц, е при посета на Кипар, а пренесена од ТАСС. Оваа изјава на Шулц доаѓа по средбата со кипарскиот претседател Никос Анастасиадис. Шулц се надополни дека во моментот ЕУ се соочува со мноштво кризи на различни нивоа и еден обединет Кипар може да одигра стабилизирачка улога во целиот источен Медитеран. Веста е преземена од zurnal.mk (Објавено на 30.3.2016 година).

¹²⁹ Внимателно продолжуваме да следиме што се случува и се координираме со 28-те земји членки на ЕУ во врска со обидот за воен удар во Турција, која е клучен партнер на Унијата, се наведува во заедничката изјава на тројцата високи претставници ден по неуспешниот обид за пуч. Словачка која е актуелен претседавач со Унијата, соопшти дека со голема загриженост го следи развојот и случувањата во Турција. Веста е преземена од Радио Слободна Европа (објавена на 16 јули 2016 година).

Унијата¹³⁰. По обидот за пуч расте и бројот на бегалци кои преку Грција се упатуваат кон Турција. ЕУ мора да биде внимателна со своите препораки кон Турција и да внимава што точно треба да презема и кои би биле нејзините следни чекори. Турските власти воопшто не се зависни од ЕУ и со бегалците можаат да прават буквално сè. Можаат да ги екстрадираат, а можат и да ги отворат границите за да стигнат до посакуваната дестинација. Она што е сигурно е дека со воведување на смртна казна во Турција дефинитивно оваа земја нема да биде член на ЕУ и ќе ја загуби препораката за влез.

Разговорите за либерализација за околу 80 милиони Турци застанаа кога ЕУ побара од земјата да исполни пет преостанати задачи, од почетните 72, вклучувајќи и една која се однесува за тероризмот. Со добивањето на изборите во Германија Меркел најави дека ќе бара замрзнување на преговорите на Турција со Европската Унија. Тоа се должи најмногу на воведувањето на антитерористички закон со кои се кршат основните човекови слободи и права¹³¹.

Користена литература

Вернер Вајденфелд, Волфган Веселс : Европа од А до Ш- прирачник за европска интеграција, Конрад Аденауред Стифтунг, 2009, Скопје.
Боршарт, Клаус – Дитер: АБВ на правото на Европска Унија, Канцеларија за публикации на Европската Унија, Луксембург, 2010.
CRNOBRNJA, Mihajlo (ed) : Европска Унија. Prvih 50 godina, Fakultet za ekonomiju, finansiju I administraciju, Beograd, 2007.

Веб-страници:

<https://international-arbitration-attorney.com/mk/development-process-international-arbitration-in-turkey-turgut-aycan-ozcan/>
<http://ec.europa.eu/cyprus/about-us/turkish-cypriots-en>
<http://vesti.mk/read/news/5425041/2048050/turcija-i-grcija-go-pozdravija-obnovuvanjeto-na-pregovorite-za-kipar>
<http://vecer.mk/balkan/eu-kje-go-zabrza-priemot-na-turcija>
<http://telma.com.mk/vesti/han-turksta-vlada-odnapred-imala-lista-za-otpushtanje-mangle.b2.mk/news/eu-povika-na-vrakjanje-na-ustavniot-poredok-vo-turcija?newsid=agr2>
www.trt.net.tr/makedonski/turtsija/2016/07/25/osvrt-na-portparolot-na-prietsidatielot-ierdoghan-ibrakhim-kalin-za-njujork-tajms-536741
m.novamakedonija.com.mk/NewsDetail?title=Турција-и_ЕУ_-како-до-помирување&id=65a7575f-617a-45a9-abc-9efac9e6867f
www.zurnal.mk/content/?id=16330107262
sitel.com.mk/sobotka-turcija-nema-da-dobie-bezvizen-rezhim-na-1-Juli

¹³⁰ Итното отпуштање на судиите и другите осомничени за заверата против турската влада, по неуспешниот обид за пуч, е знак дека владата ја имала однапред подготвена таа листа. Во најмала рака изгледа како нешто што е однапред смислено. Списоците се достапни што укажува дека се подготвени за во одреден период да бидат искористени. Оваа е изјава на Еврокомесарот за проширување Јоханес Хан за Ројтерс (Веста е преземена од Телма и е објавена на 18 јули 2016 година).

¹³¹ Олеснувањето на визниот режим беше дел од договорот меѓу ЕУ и Турција за ограничување на бегалскиот притисок. Брисел сепак постави услов Турција да ги исполни сите потребни услови за укинување на визите¹³¹. Целиот овој процес и одлуката требаше да биде донесена во декември, меѓутоа беше запрена од страна на ЕУ поради воведување на антитерористички закон во Турција со кој се кршат човековите слободи и права согласно оценките на ЕУ.

www.republika.mk/640252

www.libertas.mk/avramopulos-turtsija-ne-gi-ispolni-site-barana-za-bezvizen-rezhim-so-eu/

www.trt.net.tr/makedonski/turtsija/2016/10/04/turtsija-i-ieu-potpishaa-proiekt-doghovor-za-poddrshka-na-ideukatsijat-na-sirijtsitie-582513

www.telma.com.mk/vesti/erdogan-ja-predupredi-eu-sakate-da-prodolzhite-so-ili-bez-turcija

***СЕКЦИЈА АНТИДИСКРИМИНАЦИЈА,
ПРЕВЕНЦИЈА НА ГОВОР ОД ОМРАЗА И
КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА***

ДИСКРИМИНАЦИЈА ВРЗ ОСНОВА НА НАЦИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ

Апстракт: Предмет на оваа истражување е да се опише сликовито дискриминацијата врз основа на националната и етничката припадност во нашата држава, односно за директната и индиректната дискриминација врз припадниците на една нација, етничка група, вероисповест, боја на кожата. Предмет на истражување ќе бидат ромската и турската нација, како етнички групи кои најмногу ја чувствуваат дискриминацијата во секојдневието, како на пример, преку нивна маргинализација, непочитување и не услужување во угостителските места во нивните населени места, преку ограничување на нивното право на слободно движење и информирање, нивно негирање на постоење во заедницата и непочитување на нивната етничка култура. Истражувањето се потпира на анализа на содржина на интервјуа со припадници на малите етнички заедници во Струмица, односно Ромите и Турците. Како заклучок од ова истражување, се издвојува мислењето дека за борба против дискриминацијата е потребно формирање на голем број на невладини организации за правата на припадниците на малите етнички заедници, како и усвојување на програми со кои би се унапредил статусот на заедниците во општеството.

Клучни зборови: *маргинализација, негирање, кохезија, солидаризирање, етничка култура*

AMEDOV Abdulj

DISCRIMINATION IN BASE OF ETHNICITY

Abstract: The object of this research is to describe vividly discrimination based on national and ethnic origin in our country, or direct and indirect discrimination against members of a nation, ethnic groups, religion, skin color etc. Here I would briefly describe discrimination against certain marginalized group in society that deeply feels discrimination every day everywhere in social and community life. I will mention the Roma and the Turkish nation that most feel discrimination in everyday life, such as getting a group of people who disposed and marginalized, disregarded and not serving in catering places in their localities as their limited right to free movement and reporting, denial the existence in the community and violations of ethnic culture, and ignoring the desire for cohesion and solidarity. The research relies on content analysis and interviews with small ethnic communities in Strumica, Roma and Turks. As a conclusion to reduce discrimination in our country is better to look at the formation of a number of NGOs for the rights of small ethnic communities and establishing programs and improving the communities in society, helping their education and scholarships.

Key words: *marginalization, denial, cohesion, solidarity, ethnic culture*

Вовед

Што е дискриминација и какви видови на дискриминација постојат?

Дискриминација значи секое правење разлика, искористување или ограничување на луѓето врз основа на нивните колективни идентитети (пол/род, класа, етнос, сексуален идентитет) со што ги загрозува или оневозможува остварувањето или заштитата на нивните човекови права и слободни. Дискриминацијата понатамо може да се разликува во два вида, и тоа: директна и индиректна дискриминација.

Директната дискриминација претставува отворено дискримина-торско однесување и постапување, додека пак индиректната дискриминација, претставува вид на дискриминација односно однесување или постапување кое на прв поглед се чини дека не е дискриминаторско, но сепак во суштина врши дискриминација. Освен директната и индиректната дискриминација, постои и вознемирување, а тоа претставува појава на непожелно однесување врз основа на расно или етичко потекло на едно лице со цел да се наруши неговото достоинство или да создаде заплашувачко непријателско, деградирачко понижувачко или навредливо опкружување.

На 8 април 2010 год. е донесен Законот за заштита и спречување од дискриминација. Со овој закон се обезбедува спречување и заштита од дискриминација во остварувањата на правата загарантирани со Уставот на РМ, со законот и со ратификувани меѓународни договори. Заштитата и забраната од дискриминацијата се однесува на сите физички и правни лица од јавниот и приватниот сектор во процесот на остварување на права и слободите загарантирани со Уставот и со законите на РМ. Според законот се забранува секоја директна или индиректна дискриминација, повикување и поттикнување на дискриминација, како и помагање во дискриминаторско постапување врз основа на пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етичка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, возраст, брачна состојба, имотен стан и која била друга основа со која е предвидена со закон или ратификуван меѓународен договор.

Дискриминаторска основа - раса и етничко потекло

Во оваа основа спаѓаат:

- раса
- боја на кожа
- национално или етничко потекло¹³²

Сведоци сме дека во светот посоти дискриминација кон исламската заедница и кон припадниците на исламските државјани кои во Европа припаѓаат на малцински групи. На пример, турските државјани кои живеат во Европа се дискриминирани поради тоа што се припадници на заедница со различно етничко потекло. Дискриминацијата врз основа на етничкото потекло на лицето претставува расна дискриминација.

Ромите се една од најмаргинализираните и најдискриминираните групи во македонското општество. Тоа го покажуваат бројни анализи и извештаи, како од домашни така и од надворешни институции. Европскиот форум за Роми и патуваачи во извештајот за 2015 година наведува дека, и покрај помали подобрувања, сиромаштијата кај Ромите е сеприсутна и тие се исклучени од многу аспекти од економскиот и социјалниот живот во Република Македонија. Ромите живеат на маргините на градовите, без надеж за подобрување на нивната егзистенција. Тие се соочуваат со разни проблеми и се дискриминирани на повеќе нивоа и области од секојдневниот живот, како што се образованието, социјалната заштита, здравството, домувањето, вработувањето, но и во слободата на движење.

На пример, многумина применуваат нападни дискриминаторски дела. Дали вам или на некој кого го познавате некогаш му била одбиена услуга во кафе или ресторан затоа што келнерот

¹³²Разликата помеѓу расното и етничко потекло се согледува во должината на времето кое одредена малцинска група го има поминато во конкретна држава. На пример, припадник на турската заедница во Бугарија би се третираше како припадник на етничко малцинство, додека во Германија како припадник на расно малцинство.

или сопственикот рекол да не се служат „Циганите“? Дали знаете некој кој не добил работа, стан или медицинска помош затоа што е „Ром“? Или пак, во многу локали влезот за Ромите и Турците и другите лица со темна кожа се одбивани под изговор дека бараат членство во клубот или пак дека е во тек приватна забава, или дека масите се резервирани, а наидуваат на празни маси без ознака за резервација. Сите овие се крупни дискриминаторски дела кои, за жал, сè почесто се појавуваат во општеството.

Поради постоењето на одредени предрасуди за одредена група на луѓе кои ги маргинализираат и не ги почитуваат нивните слободи и права, култура, традиција итн. нема можности за унапредување на малите етнички групи во општеството кои се припадници на друга нација во државата која живеат со години и години. Така предрасудите претставуваат заклучоци и мислења за луѓе без претходно добро да ги познаваме и обично се негативни. Нив ги стекнуваме во процесот на социјализација и понатаму е доста тешко да ги промениме или да се ослободиме од нив.

Но, со цел да се отстранат овие неправилности, државата има основано институции кои работат на полето на заштита од дискриминација. Така на пример, во РМ се основа Комисијата за заштита од дискриминација.

Комисија претставува самостоен и независен орган, составен од 7 члена кои се избрани и именувани од Собранието на РМ, со мандат од 5 години и со право на резбор. Оваа Комисија, има слични надлежности со Народниот правобранител во областа на дискриминацијата и нееднакво постапување во јавниот и државниот сектор.

Надлежноста на Комисијата е да постапува по претставки од граѓани, да дава мислења и препораки за конкретни случаи, да дава информации на подносителите во врска со нивните права и можности за покренување на судска постапка, поатаму, да покренува иницијативи за поведување постапки пред надлежни органи по повреди на Законот за спречување и заштита од дискриминација, и да поднесува годишен извештај до Собранието на РМ. Комисијата ја информира јавноста во однос на случаи на дискриминација и презема активности за промоција и едукација за еднаквоста, човековите права и недискриминација.

Постапката за спречување и заштита од дискриминација пред Комисијата е еден вид на судска постапка која започнува со поднесување на претставка до Комисијата, писмено или усно врз основа на записник, без плаќање на надоместок, при што со претставката се поднесуваат евентуални докази и факти кои ги поседува лицето и кои овозможуваат полесно утврдување на дискриминаторскиот акт или дејствие. Рокот за поднесување на претставката е три месеци од денот на сторена повреда или најдоцна една година од дознавањето на актот.

Во однос на Народниот правобранител, кој како што споменавме е надлежен врз основа на Уставот да ги штити правата на граѓаните, во случај на повреда на законските и уставните права на граѓаните, тој треба да обезбеди почитување на начелата на недискриминација и правична застапеност на етничките заедници во рамките на органите на јавната власт. Во овој правец, Народниот правобранител прима индивидуални претставки за наводна дискриминација, со што има можност да препорачува начини на отстранување на последиците од дискриминацијата, може да предложи повторување на постапката во која настанала дискриминацијата (на пример, конкурс), како и може да иницира дисциплинска и казнена одговорност. Покрај НП и Комисијата за заштита од дискриминација, за етничката дискриминација е значајна и Агенцијата за остварување на правата на заедниците, основана во согласност со Законот за унапредување и заштита на правата на припадниците на заедниците кои се помалку од 20% од населението во Република Македонија. Агенцијата се грижи за реализација на основните принципи кои произлегуваат од Охридскиот рамковен договор (и Уставот), а кои се однесуваат на заштитата на правата на припадниците на помалите етнички заедници (под 20%). Агенцијата особено внимава на доследна примена на начелото на соодветна и правична застапеност, подготовка на акциски

планови потребни за реализација на Програмата за работа на Агенцијата, врши аналитички работи, обезбедува и реализира финансиски средства потребни за реализација на обврските од нејзината програма, поднесува извештај до Владата на РМ за реализацијата на програмата и сл.

ПРАВО НА АБОРТУС И ЗАКОНСКИТЕ ПРОЦЕДУРИ ПРИ ОСТВАРУВАЊЕ НА ОВА ПРАВО

Апстракт: Правото на жената е човеково право со силна родова димензија. Прашањето за абортус е комплексно во поглед на тоа што отвора сериозни прашања во делот на здравството, религијата и социјалната политика кои имаат свој одраз врз општествените односи. Како дел од корпусот на репродуктивни права и слободи, правото на абортус е во согласност со правото на жената да располага со своето тело и право на жената заедно со нејзиниот партнер да го планираат семејството. Од страна на Обединетите нации е декларирано дека правото на абортус е човеково право. Уставот на Р. Македонија го гарантира правото на жената за прекин на бременоста и таа има неотуѓиво и лично право на избор за да донесе одлука за исходот на нејзината бременост. Во Законот за прекинување на бременоста во член 2 изречно е наведено дека: прекинувањето на бременоста е посебна медицинска интервенција за која слободно одлучува бремената жена. Но, понатамошните одредби на Законот се во контрадикторност со одредбата од член 2 од Законот за прекинување на бременоста и со Уставот воопшто. Законски административните предуслови кои се наведени во Законот не претставуваат пречка за жената да го оствари своето право на абортус, но дефинитивно создаваат ситуација во којашто таа треба да биде во трка со времето и роковите со цел да ги зачува сите законски услови за да го оствари своето право. Државата наместо да го гарантира остварувањето на ова право, таа индиректно го ограничува.

Клучни зборови: *дискриминација, институции, услови, меѓународни договори, контрадикторност*

BOZHINOVSKA Elica

ABORTION RIGHT AND THE LEGAL PROCEDURES FOR ACCOMPLISHING THIS RIGHT

Abstract: Women's rights are human rights with a strong gender dimension. The issue of abortion is complex in terms of which opens serious questions in health, religion and social policy who have reflected on social relations. As part of the corpus of reproductive rights and freedoms, the right to abortion is in accordance with a woman's right to dispose with her own body and the right of the woman together with her partner to plan a family. United Nations declared that the right of abortion is a human right. The Constitution of the Republic of Macedonia guarantees a woman's right to abortion and she has the inalienable and individual right of choice to decide about the outcome of her pregnancy. In the Law on Termination of Pregnancy, in the Article 2 it's explicitly stated: The Termination of pregnancy is a special medical intervention which the pregnant women decides freely. But the further acts of the Law are in contradiction with the acts in Article 2 in The Law of Termination of Pregnancy and the Constitution in general. The Legal administrative preconditions which are quoted in the law, does not represent an obstacle for women to accomplish their right to abortion but definitely they're creating a situation where the women needs to be constantly in race against the time and deadlines in order to keep all the legal requirements to accomplish its right. The state instead of guarantee the accomplish of this right, she indirectly terminates it.

Keywords: *discrimination, institutions, conditions, international agreements, contradiction*

Вовед

Кога зборуваме за репродуктивните права, подразбираме право на жената да одлучи дали ќе има дете или не, во кој период ќе сака да има дете и со кого би го остварила ова право. Доколку дојде до непосакувана бременост само жената треба да го има правото да одлучи дали сака да го роди детето или сака да го абортира. Државата треба да им обезбеди на жените сигурни здравствени услуги, контрацептивни средства и легален абортус. Законите кои во некои држави застануваат на патот на жената да го искористи правото на абортус ги враќаат жените во нивните традиционално дефинирани улоги на мајки и дадилки и на тој начин се дефинираат преку нивните репродуктивни способности. Овие закони спаѓаат во делот на популационата политика, а таквата популациона политика содржи мерки кои поттикнуваат или ограничуваат раѓање на деца за потребите на одредена држава, нација, раса, класа или вера. Остварувањето на репродуктивните права без никаква општествена и правна принуда претставува идеален тип на планирање на семејство, со кое истовремено се остваруваат две права на слобода: слобода да нема непосакувани деца и слобода да се имаат посакувани деца. Правото на нераѓање, значи и право на абортус. Според тоа, репродуктивната ситуација кај жената не е само резултат на биологија, туку и резултат на социјалното, културно-идеолошкото, правно-политичкото и економското опкружување.

1. Право на абортус како основно човеково право

Од страна на Организацијата на Обединети нации е декларирано дека правото на абортус е право на секоја жена и никој не смее да и го ограничува тоа право. Во јули 2002 година Европскиот парламент ја изгласал Резолуцијата со која на државите членки им се препорачува да го легализираат правото на абортус. На тој предлог се придружил и Советот на Европа според кој државите членки треба да го гарантираат правото на сигурен и легален абортус. Во повеќето држави членки на Советот на Европа постои можност за право на абортус, при што има држави во кои абортусот е забранет, но истовремено се прават отстапки во исклучителни ситуации. Законски загарантирано право на абортус е присутно во мал број држави, за пример можеме да ги земеме Франција и Холандија. Од друга страна, можеме да ги наведеме Андора, Ирска, Малта, Монако или Полска како држави во кои целосно е забранет абортусот. Тоа доведува жената да го изврши абортусот во нелегални услови и во несоодветни институции. Најмалку 70000 жени во светот умираат годишно како последица на несоодветните услови во кои се извршува абортусот, а осум милиони жени се соочуваат со компликации при извршувањето на абортусот. Би можеле да кажеме дека абортусот е право на секоја жена, бидејќи жената има право да располага со своето тело. Меѓутоа, проблемот ни најмалку не е едноставен. Постојат голем број прашања кои прават поделби помеѓу општеството и оние кои се занимаваат со оваа тема: дали државата и религијата треба да вмешат. Дали со нивното вмешување се создава ситуација во која жената се враќа во улогата која подразбира само улога на мајка? Од друга страна, дали жената воопшто има право на избор т.е. дали воопшто располага со своето тело. За објаснување на оваа ситуација можеме да ја земаме Полска како пример за тоа како една држава го прекршува и го забранува правото на абортус како основно право на жената. Полска е една од државите во Европа во која абортусот е нелегален. Земајќи предвид дека од 1956 до 1993 година абортусот бил легален, односно дека тоа е право на жената да одлучува за своето тело, тоа право ѝ е одземено во време во кое жените се бореле и ги добиле своите права. Законот во 1956 година е донесен под влијание на Советскиот Сојуз и со паѓањето на комунистичкиот режим Законот за абортус бил укинат. Во цел овој процес на укинување на Законот за абортус големо влијание имала католичката црква, со оглед на тоа што 87% од вкупната популација во Полска се од католичка вероисповест.

Што се однесува на резултатите од забраната на абортусот, според статистичките податоци бројот на абортуси во Полска по 1993 година опаднал. Во 1993 година биле извршени 777

абортуси, а подоцна таа бројка се повеќе опаднала. Но, официјалните податоци не можат да се земат како вистинска слика за абортусите во држава каде што се забранети. Според некои проценки во Полска по 1993 година годишно се извршуваат некаде помеѓу 80000 до 200000 нелегални абортуси.¹³³ Меѓутоа, не само што со укинувањето на Законот за абортус се намалил бројот на абортуси, забележени се случаи каде што мајките по раѓањето ги оставале децата на влезот на болницата каде што се породиле или на влезот на црквата или пак ги продавале на луѓе од други држави.

2. Право на абортус во Република Македонија

Уставот на Република Македонија се определил за современ либерален концепт на обезбедување на правата на граѓаните, кој по однос на третманот на прашањето за репродуктивните права односно прекин на бременоста е доволно широко поставен, подведувајќи го во рамките на приватноста и личната слобода при одлучувањето. Со ваквата уставно определена рамка, во која гореспоменатите уставни одредби го гарантираат правото на жената за прекин на бременоста, со тоа што таа има неутуѓиво и лично право на избор во рамките на разумните ограничувања поврзани со здравствената заштита. Истовремено со овие одредби на Уставот се имплицира рестриктивното и воздржаното однесување на државата, а не нејзино директно вмешување во личната одлука на жената за тоа дали ќе абортира или не. Државата треба да ѝ овозможи на жената да го оствари своето право на личен избор со тоа што ќе ѝ обезбеди ефикасни и безбедни здравствени услуги и пристап до легален прекин на бременоста.¹³⁴ Новиот Закон за прекин на бременоста¹³⁵ беше донесен во 2013 година во скратена постапка. По скратена постапка се носат закони кои се од помала важност. Во член 2 од Законот е одредено дека „прекинувањето на бременоста е посебна медицинска интервенција за која слободно одлучува бремената жена. Со овој член од Законот е афирмирана слободната одлука на бремената жена. Но, понатамошните законски одредби се во контрадикторност со законската одредба од член 2. Целата постапка за одобрување на прекин на бременоста создава затскриени пречки кои наметнуваат формални услови кои жената треба да ги исполни за да може да го исполни своето право на легален абортус. Во член 6 е предвидено писмено обраќање на бремената жена, а кон барањето бремената жена треба да достави наод од извршен ултрасонографски преглед, придружени со документите кои се наведени во член 9, а тоа се: потврда од специјалист дека е бремена, потврда дека е информирана и запознаена за можните предности и ризици во врска со бременоста, потврда од надлежниот јавен обвинител дека е покренета кривична постапка. Со инволвираноста на голем број институции кои се надлежни за издавање на документи поврзани со прекиноот на бременоста се создава чувство на правна несигурност и конфузија кај жените.

Пред прекинувањето на бременоста докторот е должен да изврши советување на бремената жена за да ја запознае со можните предности и ризици. По добиените информации Законот неосновано бара од бремената жена да даде писмена изјава за согласноста за прифаќање на спроведување на интервенцијата за прекинување на бременоста согласно со членот 3 став 3 од законот. Прекинувањето на бременоста не може да се изврши пред истекот на рокот од три дена по извршеното советување. Правните експерти овој услов го оценуваат како услов во кој не постои видлива општествена оправданост или интерес за ваквиот предвиден рок. Со воведувањето

¹³³ Concise statistical yearbook of Poland 2009. Преземено на 10 јануари 2017 г. http://oemmnndcbldboiebfnladdacbdadm/http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/as_concise_statistical_yearbook_of_poland_2009.pdf

¹³⁴ Габер – Дамјановска Н., Жената има неутуѓиво право лично да одлучи за својата бременост. Преземено на 12 јануари 2017 г. <http://www.akademik.mk/prof-d-r-natasha-gaber-damjanovska-zhenata-ima-neotugivo-pravo-lichno-da-odluchi-za-svojata-bremenost/>

¹³⁵ Службен весник на Република Македонија бр. 87/13

на овој рок од три дена законодавецот сака да создаде можност за преиспитување на волјата на жената наспроти нејзиниот искажан став.¹³⁶ Но, овој рок повлекува одредени последици. Имено, евидентирани се случаи кога жени со мртов плод биле оставени да чекаат три дена за да може да се изврши медицинската интервенција.¹³⁷

Со донесувањето на Законот за прекин на бременоста законодавецот јасно ни ја прикажува ограничената положба на бремената жена наспроти положбата на друг пациент кој бара друга медицинска интервенција. Според Законот за заштита на правата на пациентите (член 14)¹³⁸ е предвидено потпишување на изјава за прифаќање или одбивање на некоја медицинска интервенција, а не содржи одредба која содржи барање за „одобрување“. Затоа тој дел од одредбата од законот е неуставна, поради тоа што ниедна друга медицинска интервенција од правна гледна точка не е регулирана со нејзино претходно „одобрување“. Со „одобрувањето“ жената е ставена во дискриминаторска положба бидејќи во однос на останатите пациенти, таа за да го оствари своето право на личен избор мора да добие одобрување од државата. Државата е таа која секогаш треба прва да застане во одбрана на уставно загарантираните права и да им овозможи на жените да ги уживаат своите права и слободи. Но, македонското општество е далеку од општество кое се темели на либерален концепт и општество во кое не се ограничени основните права и слободи. Државните политики се насочени кон кампањи против абортусот, а парите искористени за овие кампањи треба да бидат насочени кон кампањи за подигање на свеста за употреба на современа контрацепција да се подобри сексуалното образование во училиштата.

Асоцијацијата за здравствена едукација и истражување – ХЕРА во сооработка со Коалицијата, Акција здруженска, СОЖМ, ЕСЕ и Ленка, организирале конференција „Абортусот е право на избор и репродуктивно право на секоја жена“. На конференцијата била потпишана заедничка Декларација од страна на 41 здружение на граѓани. Во Декларацијата се дава експлицитна препорака до Владата да ја „повлече Кампањата на Владата за објаснување на последиците од абортус со која жената се осудува како убиец“ и да ги заштити од понатамошно дискриминирање и стигматизирање сите оние кои го искористиле правото на абортус. Исто така, се препорачува осуда на „манипулациите со религиозни и националистички реторики кои целат да ги потценат и делегитимизираат репродуктивните права на жените и правото на сопствен избор“. Декларацијата афирмира пет принципи: загарантирано право на сексуален и репродуктивен избор; подобрување на пристапот до абортус и гарантирање на правото на избор како неотуѓиво право на секоја жена; заштита на достоинството на жените од јавно насилство (особено на оние кои ја прекинале бременоста); подостапна контрацепција и намален број на абортуси; подобар пристап до информации и услуги за адолесцентите и младите.¹³⁹

¹³⁶ Габер – Дамјановска Н., Жената има неотуѓиво право лично да одлучи за својата бременост. Преземено на 12 јануари 2017 г. <http://www.akademik.mk/prof-d-r-natasha-gaber-damjanovska-zhenata-ima-neotugivo-pravo-lichno-da-odluchi-za-svojata-bremenost/>

¹³⁷ Савески В., Што и кажа Комитетот на Македонија. Преземено на 5 февруари 2017 г. <http://www.slobodnaevropa.mk/a/27164350.html>

¹³⁸ Службен весник на Република Македонија бр. 82/08; 12/09; 53/11.

¹³⁹ Годишен извештај за сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници 2009 г. Преземено на 16 февруари 2017 г.

[//oemndcbldboiebfnladdacbfmadadm/https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/macedonia-sexual-health-20091201.pdf](http://oemndcbldboiebfnladdacbfmadadm/https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/macedonia-sexual-health-20091201.pdf)

Заклучок

Се верува дека жената која ќе се одлучи на абортус е една промискуитетна, лоша жена која не знае да води грижа за себеси, која практикува сексуални односи со непознати мажи без заштита. Се верува дека оваа жена нема посебни чувства спрема луѓето, особено спрема децата, дека не сака да има деца и дека не ѝ е важно какво мислење имаат за неа останатите луѓе. Таа е обично мрзлива и неспособна да преземе одговорност за советите дела и бара едноставни решенија за да живее релаксирачки живот и без несакани обврски. И додека е лесно да се осуди таквата жена и да се има најлошо мислење за неа, таа всушност не постои. Жената која донесува одлука да ја прекине својата бременост е дискриминирана и стигматизирана, бидејќи луѓето често не сакаат да ги слушнат причините зошто жената донела една таква животна одлука. Наместо да се согледа целата ситуација, оваа жена најчесто е отфрлена од општеството. Но, факт е дека секоја жена има право да одлучи дали сака да биде мајка. Никој, па нѝ нејзиното семејство, опкружување, а најмалку црквата и државата не треба да се мешаат во нејзината одлука и нејзиното основно човеково право и да ја принудуваат да биде и да го прави тоа што не го сака.

Република Македонија ги има ратификувано Универзалната декларација за човекови права и слободи, Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација против жената, Европската социјална повелба и посебно препораките на Експертската група од Конференцијата за популацијата и жената при ООН, кои во Препораката бр. 8 одредуваат: „Жената што сака да ја прекине својата бременост треба да има пристап до доверливи и веродостојни информации, пријатно советување и пристап до сигурен сервис за прекин на бременоста”.

Во насока на оваа, државата треба да се придружува кон остварување на главните цели на Стратешката политика за квалитетот и пристапот на контрацепција и абортус во Република Македонија, а тоа се: како да се намали потребата од абортусот, а не како истиот да се забрани, како да се подобри пристапот и достапноста до контрацепција, како да се подобри квалитетот на услугите за абортус и да се заштитат правата на репродуктивното здравје на жената, а не да се воведуваат мерки со кои ќе се зголемат нелегалните услуги за абортус на штета на здравјето на жената.

Користена литература

Concise statistical yearbook of Poland 2009. Преземено на 10 јануари 2017, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/as_concise_statistical_yearbook_of_poland_2009.pdf

Poljska ima najrigorozniji zakon o zabrani pobačaja na svijetu.

<http://www.dw.com/bs/poljska-ima-najrigorozniji-zakon-o-zabrani-poba%C4%8Daja-na-svijetu/a-2707678>

Vijece Evrope poziva na legalizaciju pobačaja.

<http://www.dw.com/bs/vije%C4%87e-evrope-poziva-na-legalizaciju-poba%C4%8Daja/a-3326500>

Габер – Дамјановска Н., Жената има неотуѓиво право лично да одлучи за својата бременост. Преземено на 12 јануари 2017 г. <http://www.akademik.mk/prof-d-r-natasha-gaber-damjanovska-zhenata-ima-neotugivo-pravo-lichno-da-odluchi-za-svojata-bremenost/>

Годишен извештај за сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници. Преземено на 16 февруари 2017 <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/macedonia-sexual-health-20091201.pdf>

Закон за заштита на правата на пациентите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 82/08; 12/09; 53/11)

Закон за прекин на бременоста („Службен весник на Република Македонија“ бр. 87/13)

Савески В., Што ѝ кажа Комитетот на Македонија. Преземено на 5 февруари 2017 г.
<http://www.slobodnaevropa.mk/a/27164350.html>
Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија
<http://www.mhc.org.mk/reports/92#.WNJ5Y9IrLIX>

ГОВОРТ НА ОМРАЗА ВО ЈАВНИОТ ДИСКУРС И НИВОТО НА НЕГОВА ТОЛЕРАНЦИЈА ВО МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО

Апстракт: Во најширока смисла, изразот „говор на омраза“ означува усно или писмено комуницирање или друг облик на јавно изразување на став во кој било облик на комуникација со други, кој содржи намера, заснована врз предрасуди, да дискриминира, вознемири, предизвика реакција или поттикне негативен став, нетолеранција, непријателство или насилство спрема поединци или групи луѓе. Говорот на омраза се темели на нивната расна или родова припадност, возраст, етничка припадност, националност, верско уверување, сексуална ориентација, родов идентитет, хендикеп, јазична припадност, културна припадност, морални или политички ставови, социјална состојба, занимање, ментални и физички особини или која било друга особина. Иако во КЗ се предвидени низа инкриминации на говорот на омраза, во реалноста постои недостаток на судска пракса и сосема мал број на регистрирани случаи на казнено гонење кои се резултат на игнорантскиот однос на институциите и резервираниот однос кон примената на законските одредби. Сведоци сме на бројни кампањи на невладиниот сектор кои се залагаат за подигнувањето на свеста во општеството, како и препознавањето и дејствувањето против овој феномен. Сепак, овие кампањи тешко допираат до граѓаните што резултира со јавен простор полн со говор на омраза во сите сфери на јавното информирање и секојдневниот живот. Факт е дека македонското општество има висок степен на толеранција на говорот на омраза. Останува да се запрашаме дали ова е резултат на нефункционалноста на институциите или поради ниската свест на граѓаните?!

Клучни зборови: *функционирање, институции, регистрирани случаи*

ZAHOVA Cvetanka
KOSTURANOVA Ana

HATE SPEECH IN THE PUBLIC DISCOURSE AND THE LEVEL OF ITS TOLERANCE IN THE MACEDONIAN SOCIETY

Abstract: In general, the term "hate speech" means an oral or written communication or other form of public expression of attitude in any form of communication with others containing purpose, based on prejudices, discrimination, disturbance, provoking reactions or to impel a negative attitude, intolerance, hostility or violence against individuals or groups of people. Hate speech is based on race or gender, age, ethnicity, nationality, religious beliefs, sexual orientation, gender identity, disability, cultural background, moral or political views, social status, occupation, mental and physical traits or any other feature. Although the Criminal Code provides a series of incriminations about the hate speech, in reality there is a lack of judicial practice and a very small number of registered cases of criminal prosecution as a result coming from the ignorant attitude of the institutions and the reserved respect towards the statute. We are aware of numerous campaigns of NGOs who are raising awareness in the society, as well as recognizing and acting against this phenomenon. However, these campaigns aren't reaching to the citizens' consciousness which results with huge amount of hate speech in all spheres of public briefing and daily life. It's a fact that Macedonian society has a high grade of tolerance of hate speech. It remains to ask ourselves whether this is a result of the dysfunction of the institutions or because of the low level of people's conscience?!

Keywords: *function, institutions, registered cases.*

Вовед

Говорот на омраза подразбира изразување на омраза за определена група. Тој се користи за да се навреди едно лице преку расната, етничката, религиската или друга група на која тоа лице ѝ припаѓа. Таквиот говор генерално настојува да ја осуди или обесчовечи индивидуата или групата или да изрази гнев, омраза, насилство или презир кон нив. Тој носи порака за инфериорност на членовите на односната група и осудува, понижува и е полн со омраза. Практично, сите расистички, ксенофобични, хомофобични и други поврзани деклинации на идентитетско напаѓачко изразување би можеле да се подведат под поимот говор на омраза. Поточно, говорот на омраза како концепт се однесува на цел еден спектар на негативен говор, протегајќи се од говор кој изразува, поттикнува, повикува или промовира омраза, до повредливи зборови и епитети, па дури и (иако дискутабилно) екстремни примери на предрасуди, стереотипи и пристрасност. Говор на омраза не носи друго значење освен став за суштинска нееднаквост помеѓу луѓето. Тој е облик на општествено и политичко исклучување, декларација на непријателство кон еден сегмент од граѓаните во општеството. Овој говор потенцијално води кон криминал од омраза, а исто така може да води и кон геноцид: кога определена група ќе биде понижена или обесчовечена и со ваквиот говор ќе се држи надвор од „заедницата на еднакви“, потоа таа лесно може да стане предмет на физички напади и насилство. Исто така, јазично заснованата класификација или симболизација е еден од мерливите чекори кон геноцид. Говорот на омраза има штетно влијание на општествениот ред, мир и квалитетот на животот на заедницата и тоа правејќи ги членовите на виктимизирани заедници плашливи, лути и сомнителни кон другите групи и кон структурата на моќ која би требало да ги заштити. Овој говор има капацитет сериозно да ја оштети социјалната ткаенина и да ги раздели заедниците.¹⁴⁰

1. Говорот на омраза во политичкиот дискурс

Говорот на омраза најчесто е средство за манипулација за остварување на скриени, најчесто незаконски интереси и неправедни цели. Со говорот на омраза најмногу се манипулираат необразовани, неучи и неупатени лица. Говорот на омраза, во таа смисла, можеме да го согледаме како пропагандна техника. Политичарите понекогаш го користат говорот на омраза како средство за манипулација, односно како пропагандна техника за собирање гласови. Тие се потпираат и го засилуваат дискурсот на исклучивост и поделеност, така што граѓаните во јавноста одделни пораки не можат да ги препознаат како говор на омраза, токму заради пристрасното согледување на реалноста во која живеат. Говорот на омраза спаѓа во областа на меѓугрупни односи помеѓу кои не постои согласност за важните општествени прашања кои се однесуваат на распределбата на моќ, права и привилегии. Затоа што не постои согласност за проблемот, постои заинтересираност околу спорните прашања. Пораките на омраза предизвикуваат значајни последици на меѓугрупните односи по желба на манипулаторот, а народната маса за тоа не е ни свесна. Доколку говорот на омраза се пренесува преку некој масивен медиум, неговиот ефект е многу поголем. Многу често, во политичкиот дискурс се сретнуваме со двосмислени искази, фигуративни описи, предимензионираност на стварноста или затскриени пораки, кои само се насетуваат или имплицитно се кажани. Исто така и говорот на омраза не мора секогаш експлицитно да биде изговорен, туку може да биде реализиран и преку некоја стилска фигура или неа да ја содржи како

¹⁴⁰ Слобода на изразување и говор на омраза. Преземено на 4 јануари 2017 г.; <http://www.osce.org/mk/skopje/116610?download=true>,

составен ентитет на неговата структура, но и воопшто да не биде вербално материјализиран, туку да се претстави преку предмет, на кој му се дава преносно или симболичко значење, различно од основното.

Како пример за анализ може да се земе изјавата на Никола Груевски која вели: „да беше Делчев денеска жив... нему ќе му беше пратен само Ќосето да ја заврши приказната со таков човек“.¹⁴¹ Со вака употребената метафора, Н. Груевски иронично се повикувал на улогата по која е познат Ќосето во историјата и го трансферира во рецентни околности. Во својот паралелизам, Груевски воспоставува аналогија меѓу жртвите на Ќосето и Зоран Заев („таков човек“), кои во поимањето на оние на кои им се обраќа Груевски, се сметаат за предавници, шпиони, изроди, непријатели, за да го заврши метафоричниот говор со императивот за дејствување даден од Гоце Делчев да го убие, егзекутира, предавникот („да ја заврши приказната“). Со ваквата порака, Никола Груевски не само што имплицитно упатил говор на омраза кон Зоран Заев, туку таа се однесува и на секој член или симпатизер на СДСМ.¹⁴²

Освен ова, уште еден пример за говор на омраза во РМ, е оној врз основа на сексуалната определба. Тој иако е застапен во социјалните мрежи и медиуми, тој се користи дури и во државните институции. Како пример за тоа може да се прикаже говорот на пратеникот Драгиша Милетиќ на пленарна седница во Собранието на РМ, каде при одржување на расправа за промена на Уставот, тој изјави дека: „Хомосексуалноста е болест, а вие ако сте во чекор со модата, одете, ама пазете кога одите, мора да биде тоа строго покрај сид“.

2. Говор на омраза во медиумскиот простор

Медиумскиот систем станува еден од критериумите за демократичноста на едно општество, ползувањето и заштитата на човековите права. Од тоа како е поставен медиумскиот систем во една држава, зависат и професионалните стандарди и условите за дејствување на медиумите, но и многу битната медиумска култура која е во директна зависност и од политичката култура. Говорот на омраза и изразите што содржат негови елементи имаат поштетно влијание доколку се шират преку медиумите, што дополнително ја зголемува одговорноста на новинарите.

Како пример за тоа може да се наведе изјавата на главниот и одговорен уредник на телевизија „Сител“, Драган Павловиќ – Латас, кој во еден момент од интервјуто со Зоран Заев директно му се обраќа со зборовите: „Зоран Заев лажете ко Турчин“.¹⁴³ На овој начин новинарот ги дискриминираше сите припадници на турската национална заедница, ширејќи стереотип дека лажеле. Служењето со дискриминаторен речник, како и дискредитирањето на соговорникот, претставуваат еклатантно кршење на етиката во информирањето на јавноста и злоупотреба на функцијата новинар. Поттикнувањето стереотипи по која било основа има последици и врз работењето на медиумот и врз перцепциите на јавноста.¹⁴⁴

¹⁴¹ Видеоснимка од изјавата на Никола Груевски на митинг на ВМРО ДПМНЕ во Делчево на 7.12.2016 г. Преземено на 20 декември 2016 г.; <https://www.youtube.com/watch?v=R0r3q2KATwA>

¹⁴² Зошто праќањето на Ќосето и крстот за Заев мораат да бидат санкционирани. Преземено на 19 февруари 2017 г.; <http://respublica.edu.mk/blog/2016-12-16-09-14-47>

¹⁴³ Интервју помеѓу Зоран Заев и Драган Павловиќ-Латас. Преземено на 25 декември 2016 г.; <https://www.youtube.com/watch?v=gDIOBNZx1Y>

¹⁴⁴ „Соросоиди“, „Лажеш како Турчин!“ – интервју полно со говор на омраза и со стереотипи. Преземено на 19 јануари 2017 г.; <http://proverkanafakti.mk/sorosoidi-lazhesh-kako-turchin-intervju-polno-so-govor-na-omraza-i-stereotipi/>

Уште еден пример за говор на омраза е онаа парола која на протестот организиран од страна на ВМРО-ДПМНЕ пред Државната изборна комисија одржан на 16.12.2016 година, дел од демонстрантите извикуваа „Клетите Шиптари!“¹⁴⁵

Етичкиот и професионалниот Кодекс на новинарите им налага посебна одговорност за јавно искажаниот збор. Нивните ставови се важни фактори во обликувањето на јавното мислење, поради што говорот на омразата е неспоив со новинарската етика. Тоа значи дека медиумот и новинарот не треба да објавуваат материјал (информација, слика, мислење, коментар), кој има за цел да шири непријателство или омраза, или ако постои голема веројатност дека објавениот материјал ќе предизвика непријателство или омраза спрема неког поради неговата раса, етничка припадност, пол, вера, политичка припадност, сексуална ориентација, физички недостаток итн. Меѓутоа, постојат доста дилеми околу дефинирањето на поимот говор на омраза што доведува до тоа, тој или да не биде препознаен или пак да се девалвира, со што јавноста нема да го препознае како опасен. Постои тенденција секоја појава на навредлив говор или јавно манифестирање на некултура и нетолерантност кон поинаквото, најчесто, политичко мислење, да се нарекува „говор на омраза“ со што терминот девалвира и ја губи смислата. Од друга страна, сосема јасни изрази на говор на омраза се дефинираат само како силен емотивен изблик на патриотизам или манифестација на развиеното национално чувство, што повторно резултира со девалвирање и обесмислување на оваа опасна појава во јавниот дискурс. Но, најчесто оние што го користат говорот на омразата се обидуваат да го прикажат како слобода на изразувањето.¹⁴⁶ Медиумите ги злоупотребуваат комуникациите преку начини и техники со кои јавното мислење и разбирањето на граѓаните се обликува и креира со цел освојување и одржување на власта.¹⁴⁷ Социјалните медиуми претставуваат можеби и најкористеното средство преку кое се изразува говорот на омраза. Постојат две причини за тоа. Првата е тоа што секој поединец има пристап до социјалните мрежи, додека втората е релативната анонимност која им овозможува избегнување на одговорност за „интернет насилството“. Во 2003 година Советот на Европа донесе и посебен Протокол за говорот на омраза на интернет чија цел е двократна: да се хармонизира казненото право во борбата против расизмот и ксенофобијата на интернетот, и да се унапреди меѓународната соработка во оваа област.¹⁴⁸ Така, како примери во овој дел може да ги напоменеме текстовите објавени на порталите, и тоа: на дневниот весник „Вечер“, со наслов „Комуњари и соросоиди, засрамете се!“¹⁴⁹; Порталот Дудинка, со наслов „Педерите ќе го напаѓаат Охрид во октомври“¹⁵⁰; Порталот Народен глас, со наслов „Дрогирани КАУБОЈЦИ на РЕЖИМОТ повторно пред Влада ја нападнаа екипата на Телевизија 24“.¹⁵¹

¹⁴⁵ Видео од протестот на ВМРО-ДПМНЕ, 16.12.2016 г. Преземено на 12 јануари 2017 г.; <https://www.youtube.com/watch?v=bGpzF-nHILE>

¹⁴⁶ Прирачник за етика во новинарство. Преземено на 13 февруари 2017 г.; <http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03/Прирачник-за-етика-во-новинарството-мај-2012.pdf>

¹⁴⁷ Слобода на изразување и говор на омраза. Преземено на 25 јануари 2017 г.; <http://www.osce.org/mk/skopje/116610?download=true>

¹⁴⁸ Конвенцијата за гонење на акти од расистичка и ксенофобична природа направени преку компјутерски системи (Конвенција за сајбер-криминал) донесена во 2001 година и Дополнителен протокол кон конвенцијата донесена во 2003 г.;

¹⁴⁹ „Комуњари и соросоиди засрамете се“. Преземено на 12 јануари 2017 г.; <http://vecer.mk/makedonija/komunjari-i-sorosoidi-zasramete-se>

¹⁵⁰ „Педерите ќе го напаѓаат Охрид во октомври“. Преземено на 14 јануари 2017 г.; <http://dudinka.mk/педерите-ќе-го-напаѓаат-охрид-во-октомври>

¹⁵¹ „Дрогирани КАУБОЈЦИ на РЕЖИМОТ повторно пред влада ја нападнаа екипата на Телевизија 24“. Преземено на 14 март 2017 г.; <http://narodenglas.com/дрогирани-каубојци-на-режимот>

Заклучок

Говорот на омраза причинува голема штета како на конкретната индивидуа односно група на која се однесува, така и на општеството во целина. Тој нанесува емоционална и психолошка болка на жртвите, влијае на општествената мобилност и просперитетот во работата, и психолошките одговори на ваквите вербални напади се состојат од чувство на пониженост, изолираност, мразење и сомневање на себеси. Говорот на омраза го повредува „пазарот на идеи“, образовната средина и идеалот на еднаквоста - еднаквиот третман и принципот на недискриминација кои се фундаментални за секое демократско општество: говорот. Според она што го изложивме, може да се заклучи дека говорот на омраза е сеprisутен во македонското општество и дека медиумите претставуваат најголем дистрибутер на говорот на омраза. Во голема мера ова се темели на фактот што се преминува границата на слободата на изразување од страна на новинарите и тоа доведува до не можност за разликување на слободата на изразување од говорот на омраза. Од друга страна, анонимноста која луѓето ја уживаат користејќи ги социјалните мрежи им дозволува да шират говор на омраза имајќи предвид дека нема да бидат санкционирани за своите постапки. Во прилог на ова оди и фактот дека во Република Македонија постои недостаток на судска пракса и сосема мал број на регистрирани случаи на казнено гонење, кои се резултат на игнорантскиот однос на институциите и резервираниот однос кон примената на законските одредби.

Користена литература

- Bogdanovic A. (2010) Govor mrznje, Znakove i poruke - casopis iz komunikologije, broj III-1, 53-62
- Cosic I., Govor mrznje I mediji, Kako prevazici govor mrznje?, Zbornik radova, Banja Luka, 2014
- Komosar Z., Sloboda govora i govor mrznje, Zbornik radova, Banja Luka, 2014
- Kunić A. (2010) Sloboda izražavanja na granici između prava i odgovornosti za javno iskazanu riječ, Govor mržnje, Zbornik radova 1, 473-482
- Sprovođenje antidiskriminacionih politika u Srbiji. Преземено на 15 јануари 2017 г. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2014/1450-66371402003D.pdf>
- Vasović, M. (2002). Govor mržnje. Fakultet političkih nauka Beograd, Prizma, Mesečne političke analize, Centar za liberalno-demokratske studije. Beograd
- Zupanovic B., Govor mrznje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini, Kako prevazici govor mrznje?, Zbornik radova, Banja Luka, 2014
- Камбовски В., Лазарова-Трајковска М. (2012) Правна анализа на концептот на казнено дело на омраза и говорот на омраза, ОБСЕ, Скопје
- Михајлова Е., Шеќерциев Т., Бачовска Ј. (2013) Слобода на изразување и говор на омраза, ОБСЕ, Скопје;
- Правна анализа на концептот на казнено дело на омраза и говорот на омраза, ОБСЕ, Полиестердеј, Скопје, 2012
- Прирачник за етика во новинарство. Преземено на 13 февруари 2017 г. <http://znm.org.mk/wp-content/uploads/2016/03/Прирачник-за-етика-во-новинарството-мај-2012.pdf>

ГОВОР НА ОМРАЗА И МЕДИУМИ

Апстракт: Говорот на омраза се употребува за сите форми на изразување што шират, поттикнуваат, промовираат или оправдуваат омраза заснована на нетолеранција, врз која и да е дискриминаторска основа. Говорот на омраза е злоупотреба на слободата на изразување, што се состои во повреда на правата на другите. Слободата на говор и изразување на мислата претставува основно човеково право кое има суштинска улога во остварувањето и заштитата на другите права. Можноста да се изрази мислењето и да се сподели информација претставува вредносен показател за демократскиот капацитет и институционалната поставеност на демократијата во општествата. Елементи на говорот на омраза се намера за ширење на омраза кон определена група, содржината на конкретното изразување и секако последиците од говорот на омраза.

Говорот на омраза го има често во македонските медиуми, како „најпогодно место“ за изразување на омраза за определена група заснована на нетолеранција. Говорот на омраза во рамките на тој процес на вербално насилство е само прв чекор којшто во најлошите сценарија води до реално насилство. Ваквиот тип на говор, говор на омраза, најчесто се појавува во печатот и интернетот како прилично нерегулирани сфери кај нас. Тоа се две главни медиумски платформи на коишто се одвива овој вид на негативна комуникација и поради фактот што тие не се доволно регулирани, истите многу тешко се процесираат кривично.

Клучни зборови: *говор на омраза, нетолеранција, вербално насилство, медиуми*

JOVANOVA Dusica

HATE SPEECH AND MEDIA

Abstract: The term “hate speech” is used for all forms of expression which spread, incite, promote or justify hatred based on intolerance on any discriminatory basis. Hate speech is an abuse of freedom of speech which includes the violation of the rights of others.

The freedom of speech and expression of thought is a fundamental human right which has an essential role in the realization and protection of other rights. The ability to express an opinion and to share information is a valuable indicator of the democratic capacity and institutional structure of democracy in societies.

Elements of hate speech are the intended to spread hatred against a particular group, the content of the specific expression and of course the consequences of hate speech.

Hate speech is often present among the Macedonian media, as "the most convenient location" to express a hatred for a particular group, based on intolerance. Hate speech within this process of verbal violence is just the first step which, in worst case scenarios, may lead to real violence. This type of speech, hate speech, usually appears in the press which is a fairly unregulated sphere in our country, and on the internet. These are the two main media platforms that run this kind of negative communication and, because of the fact that they are not sufficiently regulated, it is very hard for them to be processed criminally.

Keywords: *hate speech, intolerance, verbal violence, media*

Вовед

Слободата на изразување претставува едно од фундаменталните човекови права на кое се темели иднината на светот. Слободата на говор и изразување на мислата претставува основно човеково право кое има суштинска улога во остварувањето и заштитата на другите права. Можноста да се изрази мислењето и да се сподели информација претставува вредносен показател за демократскиот капацитет и институционалната поставеност на демократијата во општествата. Концептите на граѓанство и плурализам се неостварливи без можноста за слободно изразување на мислата и објективниот натпревар на спротивставени политички идеи. Толеранцијата кон мислата на другиот и различниот овозможува коегзистенција во современите мултикултурни општества. Но, слободата на изразување може и да се злоупотреби во определени ситуации и истата преминува во појава која е нејзина потполна спротивност. Одредени лица и групи може да изразат идеи за надмоќ на определена раса, религија или нација со намера да ги понижат сите кои не припаѓаат на „нивната“ група како и да повикаат на прогон, изолација, па дури и до геноцид. Во такви случаи слободата на изразување е прешироко толкувана и преминува во говор на омраза.

Говорот на омраза подразбира изразување на омраза за определена група. Тој се користи за да се навреди едно лице преку расната, етничката, религиската или друга група на која тоа лице ѝ припаѓа. Таквиот говор генерално настојува да ја осуди или обесчовечи индивидуата или групата или да изрази гнев, омраза, насилство или презир кон нив. Тој носи порака за инфериорност на членовите на односната група и осудува, понижува и е полн со омраза. Практично, сите расистички, ксенофобични, хомофобични и други поврзани деклинации на идентитетско напаѓачко изразување би можеле да се интегрираат во поимот говор на омраза.

Слободата на изразување во својата смисла овозможува размена и плурализам на идеи за да се оствари богатството на мислата и преку комуникација да се реализира демократијата и политичкиот дискурс. Затоа и нејзините ограничувања мора да поминат преку строг филтер за истата да не се загрози или пак злоупотреби. При разгледување на случаите на ограничување на слободата на изразување може да се идентификуваат случаи кога определено изразување може да наштети на цели кои се легитимно заштитени. Таквиот механизам обезбедува да не се злоупотребува слободата на изразување и да не се насочува кон комплетната спротивност на оваа слобода како што претставува говорот на омраза кој е најсериозна злоупотреба на можноста за изразување. Имплицитно дефинирање на говорот на омраза е содржано во Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на министри на Советот на Европа за „говор на омраза“ од 1997 година. Во Прилогот кон Препораката се истакнува дека терминот „говор на омраза“ треба да се разбере како термин кој ги опфаќа сите форми на изразување со кои се шири, поттикнува, промовира или оправдува расна омраза, ксенофобија, антисемитизам или други форми на омраза заснована на нетолеранција, вклучувајќи нетолеранција изразена во форма на агресивен национализам и етноцентризам, дискриминација и непријателство кон малцинства, мигранти и лица со имигрантско потекло.¹⁵²

Европскиот суд за човекови права во своите пресуди кои се однесуваат на говор на омраза поаѓа од оваа дефиниција на говорот на омраза или неговото разбирање како говор кој ги опфаќа „сите форми на изразување кои шират, поттикнуваат, промовираат или оправдуваат омраза заснована на нетолеранција“¹⁵³

Конкретно, за идентификување на говорот на омраза или одлучување дали определено изразување може да потпадне под оваа категорија е неопходно да се испитаат неколку работи, поточно елементи: намера за ширење на омраза кон определена група, односно намера за поттикнување, промовирање или оправдување на омраза кон лицата кои припаѓаат на определена

¹⁵² Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на министри на Советот на Европа за „говор на омраза“

¹⁵³ *Erbakan v. Turkey* (Application no.59405/00), Judgment 6 July 2006

група (расна, религиска или етничка група, ЛГБТ заедница и др.), содржината на конкретното изразување односно проценката за тоа дали едно конкретното изразување претставува говор на омраза ќе зависи како од содржината на тоа што е изразено, и секако последиците од говорот на омраза. Говорот на омраза, покрај тоа што причинува повреди на достоинството на лицето/ата на кое/кои се однесува, исто така е и говор кој има способност да доведе до нарушување на јавниот ред и мир или насилство и тоа како моментални инциденти или пак разгорување на насилство помеѓу односите групи во општеството, така и криминал од омраза кон лицата претходно таргетирани со говорот на омраза. Забранетата последица ги опфаќа општествено штетните консеквенции предизвикани со таквото изразување, при што е доволно да е предизвикана омраза кон други, иако изостанале и реални дејствија на предизвикување потешки последици.

Во нашите транзициски и медиумски состојби и ниска култура на зборот и неговата употреба, јавното сеење или распалување омраза, без чувство на одговорност за искажаниот збор, се појавува како главен генератор на општествената клима на нетолеранција и предрасуди врз национална, етничка и други основа, која се појавува како општа психолошка рамка за експанзија на сите облици на делата на омраза од делата на физичко до делата на вербално и психичко насилство.

Говорот на омраза го има често во македонските медиуми, како „најпогодно место“ за изразување на омраза за определена група заснована на нетолеранција. Говорот на омраза во рамките на тој процес на вербално насилство е само прв чекор кој во најлошите сценарија води до реално насилство. Акцентот на ваквиот тип на говор, особено се става на аудиовизуелните медиуми и интернетот за кои се прифаќа дека имаат помоќен моментален ефект во споредба со печатените медиуми, поради тоа што имаат средства за пренесување на значења низ слики што печатените медиуми не се способни да ги приопштат. Тоа се две главни медиумски платформи на коишто се одвива овој вид на негативна комуникација и поради факт што тие не се доволно регулирани, многу тешко тие се процесираат кривично.

Говорот на омраза причинува голема штета и тоа како на конкретните индивидуи на кои се однесува изразувањето, така и на општеството во целина. Тој го повредува идеалот на еднаквоста или еднаквиот третман и принципот на недискриминација кои се фундаментални за секое демократско општество. Правото на секого да биде слушнат, да говори и да учествува во политичкиот, уметничкиот и општествениот живот се составен дел од остварувањето и уживањето на еднаквоста. Медиумите може да обезбедат балансирана (или позитивна) слика за различните групи кои го сочинуваат општеството и да придонесат кон културата на толеранција и дијалог.

Изминатите неколку децении ги карактеризира еден речиси универзален тренд на забрана на говорот на омраза насочен кон индивидуите или групите на основа на нивната етничка припадност, религија, раса, националност и (од поскоро и) сексуална ориентација. Забраните се разликуваат од една земја до друга, но основата на која почиваат е иста. Деликатноста на оваа забрана е во тоа што е релативна, стриктно поврзана со протегање на слободата на говорот како основно право. Македонското искуство со правното регулирање на говорот на омраза покажува дека говорот на омраза како правен концепт, но и како колоквијален термин е особено нејасен. Регулирањето (забраната) на говорот на омраза е стратегија на неутрализирање на атмосферата на поттикнување омраза и насилство. Притоа јасно е дека казнувањето на говорот од омраза нема да стави крај на нетрпеливоста во општеството. Повторно, ние населуваме време и свет што продолжува да страда од предрасуди и нетрпеливост кон (идентитетската) различност и општеството го става под постојан ризик од повеќе или помалку насилни ерупции на предрасудите (говор на омраза и дела од омраза). Но, тој ризик и не мора да се претвори во реалност. Забраната на говорот на омраза во оваа смисла е само еден начин и можеби строг начин, но „таа сочинува критички елемент во одбраната на правото да се биде еднаков или различен“.

Во 1978 година УНЕСКО ја усвои Декларацијата за основните принципи во врска со придонесот на медиумите за зајакнување на мирот и меѓународното разбирање, за унапредување на човековите права и за спротивставување на расизмот, апартхејдот и поттикнувањето на војна. Автономната и моќна позиција на медиумите како единствен и апсолутен институционален канал за општествена комуникација, ги ставаат медиумите како приоритетна тема кога станува збор за говорот на омраза. Медиумите не можеме да ги оквалификуваме како креатори на говорот на омраза, но тие се инструмент, канал и средство за ширење на истиот. Тие исто така можат да создаваат контекст, ситуации како и поволна клима за ширење на омразата или естетизација на истата.¹⁵⁴

Говорот на омраза и изразите што содржат негови елементи имаат поштетно влијание доколку се шират преку медиумите што дополнително ја зголемува одговорноста на новинарите, бидејќи тие постојано пишуваат за различностите, за разликите кои се темелат на религија, раса, пол, сексуална припадност, социјално потекло, култура. Доминантните патријархални и конзервативни вредности исто така влијаат и на новинарската работа. Како генерална перцепција може да се истакне дека новинарите во основа внимаваат на поделбата на етничка и религиозна основа, а можат да се забележат изразени дискриминаторни тенденции врз основа на пол и сексуална ориентација.

Во овој правец исто така има меѓународни напори за елиминирање на непрофесионализмот на новинарите. Меѓународната федерација на новинарите¹⁵⁵ со етички кодекс ги задолжува новинарите на хуманост и заштита на човековите права. Од новинарот се очекува свесност за одговорноста на неговата работа. Анализата на етичките кодекси во Република Македонија исто така покажува дека на едно декларативно ниво се потенцира забраната на говорот на омраза, како и пристојност и почитување на човековите права и слободи.

Говорот на омраза причинува голема штета и тоа како на конкретните индивидуи на кои се однесува изразувањето, така и на општеството во целина. Тој го повредува идеалот на еднаквоста или еднаквиот третман и принципот на недискриминација кои се фундаментални за секое демократско општество. Говорот на омраза има штетно влијание на општествениот ред, мир и квалитетот на животот во заедницата - овој говор има капацитет сериозно да ја оштети социјалната ткаенина и да ги раздели заедниците. И конечно, говорот на омраза потенцијално води кон криминал од омраза, а исто така може да води и кон геноцид.

¹⁵⁴http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13176&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
Declaration on Fundamental Principles concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, apartheid and incitement to war

¹⁵⁵ <http://www.ifj.org/en/pages/journalism-ethics>

Користена литература

- Е. Михајлова, Ј. Бачовска, Т. Шекерџиев. Слобода на изразување и говор на омраза
Закон за пристап до информации од јавен карактер, Службен весник на Република Македонија
бр.13/2006; 86/2008 и 6/2010
- Законот за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Македонија
бр. 50/2010
- Кривичен законик на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија бр.
37/1996; 80/1999; 4/2002; 43/2003; 19/2004; 81/2005; 60/2006; 73/2006; 7/2008; 139/2008;
114/2009; 51/2011; 135/2011; 185/2011; 142/2012; 166/2012; 55/2013 и 82/2013
- Мирјана Лазарова Трајковска, Правна анализа на концептот на казнено дело на омраза и говорот
на омраза, ОБСЕ, Полиестердеј, Скопје, 2012
- Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на министри на Советот на Европа за „говор на омраза“
Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија бр. 52/1991

ЗАБРАНАТА ЗА ТОРТУРА НА МЕЃУНАРОДНА И НАЦИОНАЛНА СЦЕНА

Апстракт: Како една сублимација во демократијата и подигнувањето на свеста за вредносниот систем на човекот е појавата на човековите права и основните слободи. Како резултат на тоа истите се инкорпирани во голем број правни акти, како на национално така и на меѓународно ниво. Токму во таквите правни акти, едно од тешките повреди на човековите права се мачењето и лошото постапување познато како забрана за тортура, на што укажува и врамувањето во Универзалната декларација за човековите права од 1948 година. Несомнено, динамичното општество придонело да се јави потреба од попрецизно уредување на прашањето за тортурата. Аргумент во прилог на ова е усвојувањето на Конвенцијата на Обединетите нации против тортура и други облици на сурово, нечовечно и понижувачко постапување или казнување (УНКАТ) (United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - UNCAT), од 1984 година од една страна и прокламацијата на ова право како апсолутно право кое не смее да се дерогира, од друга страна. На национално ниво, во нашата правна регулатива тортурата е определена како тешко кривично дело кое во Кривичниот законик на Република Македонија е утврдено како мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казување. Притоа, за успешно справување со тортурата наместо отстранување на последиците од истата, органите кои се занимаваат со оваа проблематика се стремат кон примена на методите на заштита и превенција.

Клучни зборови: *човекови права, тортура, УНКАТ, превенција*

KAROVA Marina

THE PROHIBITION AGAINST TORTURE ON INTERNATIONAL AND NATIONAL SCENE

Abstract: The concept of human rights and fundamental freedoms evolved as a democratic sublimation of raising awareness about a set of common human values. Subsequently, it was adopted in a number of national and international legal documents. Under these acts, torture and ill-treatment represent severe violation of human rights. As a result, the prohibition against torture was inserted in 1948 in the Universal Declaration of Human Rights. It was beyond doubt that the dynamic nature of our society required that the matter of torture was settled with unerring accuracy. This was fully justified by the adoption of the UN Convention against Torture and other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (UNCAT) in 1984 on the one hand, and recognizing this right as an absolute one which cannot be waived, on the other. On national level, torture is classified in our legislation as a major crime while it is defined in the Criminal Code of the Republic of Macedonia as a torture and other cruel, inhuman or degrading treatment and punishment. The law-enforcement agencies responsible for addressing this matter tend to employ methods of preventative and protective measures in order to tackle torture effectively rather than deal with its consequences.

Key words: *human rights, torture, UNCAT, prevention*

Вовед

Достигнувањето на едно повисоко ниво на развиено демократско општество е во корелација со човековите права и нивното почитување. Со други зборови кажано, тоа почитување на човековите права претставува основа за егзистенција на едно современо општество. Основен предуслов за почитување на истите е поставување на универзално прифатени стандарди, за што сведочи и широката имплементација на меѓународни и национални акти со кои се штитат човековите права. Во тој концепт ќе посочам на УДЧП¹⁵⁶, ЕКЧП¹⁵⁷ и многу други акти на меѓународно и национално ниво, како синоними за заштита и почитување на тие права. Меѓу специфичностите кои ги карактеризираат широко прифатените човекови права се неделивоста и поврзаноста на истите. Од легален аспект, човековите права се дефинираат како оние права кои се содржани во меѓународните акти и документи и прифатени од голем број држави и се како составен дел од нивната национална легислатива.

Токму во корпусот на човековите права спаѓа и забраната за тортура, како апсолутно право кое не се дерогира. За огромната желба за свет ослободен од тортура сведочи и вградувањето во Универзалната декларација за човекови права, како акт за глобално изразување права на сите, каде што во член 5 стои: „Никој не смее да биде подложен на тортура или на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување”, како и во Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи, во член 3 во кој пишува: „Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечно или понижувачко постапување или казнување”. Тврдоглавото придржување кон ова се должи на тоа што доколку не се посвети внимание на заштита и превенција, тортурата може да стане закана за човековата безбедност.

Мотивирани од желбата за што поширока примена на методите за заштита од тортура и воспоставување на органи за таа цел, Обединетите нации донесуваат Конвенција против тортура и други облици на сурово, нечовечно и понижувачко постапување или казнување.¹⁵⁸ Во член 1 од Конвенцијата стои дефиницијата која ја одредува тортурата како: „дејствие со коешто намерно се нанесува сериозна болка или страдање, било физичко или ментално, на лице со цел добивање од него или од трето лице информација или признание, казнување на лицето за дело коешто тоа или трето лице го извршило или е осомничено дека го извршило, или заплашување или принудување на тоа лице или на трето лице, или пак од причина заснована врз дискриминација по која било основа, кога таквата болка или страдање се нанесува од страна на или на барање на или со знаење или премолчена согласност на службено лице или друго лице кое постапува во својство на овластено службено лице”.

Според Конвенцијата, каде што во потесна смисла тортурата се определува како *намерно дело* со кое се предизвикува тешко физичко или ментално страдање со *одредена цел* од страна на *државно службено лице* или лице кое постапува во својство на овластено службено лице, можеме да извлечеме три главни карактеристики за тортурата: намерно дело, одредена цел и службено лице. Кога зборуваме за целта на тортурата, се јавуваат повеќе варијанти за кои таа може да се користи, како што се: добивање информации и признание, понижување, чувство на инфериорност, казнување, одмазда, замолчување и слично. Како жртва на тортура може да се јави секое лице, деца, мажи, жени, млади и стари, но сепак постојат маргинализирани групи на лица за кои постои поголем ризик дека ќе бидат измачувани и понижувани. Како такви се: притворените лица, осудените затвореници, малцинствата, старите луѓе и ментално хендикипираните лица кои

¹⁵⁶ Универзалната декларација за човековите права (Universal Declaration of Human Rights) од 1948 година

¹⁵⁷ Европската конвенција за човекови права (European Convention of Human Rights) од 1950 година

¹⁵⁸ (УНКАТ) (United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - UNCAT), од 1984 година, усвоена и отворена за потпишување, ратификација и пристапување со резолуцијата на Генералното собрание 39/46 од 10 декември 1984 година, а која стапила во сила на 26 јуни 1987 година.

се сместени во посебни установи. За разлика од жртвите, со оглед на природата на делата на тортура, како сторители можат да се јават лицата на кои потенцијалните жртви им се подредени и тоа: полицајци, воени лица како службени лица, медицинскиот кадар, обезбедувањето во установите во кои се сместени стари лица или лица со посебни потреби и слично.

За извршување на дела на тортура е потребно да се употребат одредени средства со најразлични методи, па според тоа тортурата, односно мачењето на лицата може да се класифицира како:

- „Физичкото мачење предизвикува огромна болка и прекумерно страдање кај жртвата. Кај најсуровите облици може да доведе и до осакатување, изобличување или трајна повреда. Методите на мачење коишто најчесто се применуваат се: тепање со камшици, метални предмети, камења, кабли и палки, клоцање и удирање од сид. Таканаречениот метод „фалака“ или „фаланж“ (жестоко удирање на жртвата по табаните на нозете) е речиси исто толку широко се користи како и методот со електро-шокови, гушење, врзување и горење со цигари или изложување на жртвата на екстремно ниски или високи температури.
- Менталното мачење опфаќа техники на лишување и исцрпување, какви што се лишување од храна, вода, сон и санитарни простории, техники на лишување од комуникација како што се затворањето во самица и прекинувањето контакти со другите затвореници или со надворешниот свет, техники на принуда и заплашување, како што се присилно присуство при мачењето други луѓе, закана за погубување или симулирано погубување, постојано понижување и тероризирање итн.
- Понатаму, сексуалното насилство честопати се користи како метод за физичко и ментално онеспособување на жртвите”.¹⁵⁹

Несомнен е фактот дека без оглед на тоа кои се целите поради кои се извршува тортурата, во ниту еден случај не можат да се оправдаат средствата употребени за таа намера.

За да се спречи целиот овој процес и да се заштита потенцијаните жртви, се јавила потреба од воспоставување на посебни органи кои ќе се занимаваат со оваа проблематика. Па така, спроведувањето на обврските на државите во однос на прашањата за тортура утврдени во меѓународните акти се следи од:

1. Комитетот на ОН против тортура (UN Committee against Torture – CAT)¹⁶⁰ од 1988 година, чија основна задача е да разгледува извештаи кои државите се должни да ги поднесуваат на секои четири години. Врз основа на тоа, произлегува можност да бара и некои дополнителни објаснувања или да спроведе одредена истрага.
2. Поткомитет на Комитетот на ОН против тортура (Sub-Committee of the UN Committee against Torture) којшто е воспоставен со Факултативниот протокол кон УНКАТ (Optional Protocol to the UNCAT)¹⁶¹ кој функционира на тој начин што врши редовни посети на местата каде што се сместени потенцијалните жртви на тортура.
3. Специјален известувач за тортура¹⁶² на кој му се доверени неколку задачи како што е пренесување на соопштенија за жалби и дописи со наводни случаи за тортура до владите, потоа посети на земји, поточно на критичните места, како и поднесување на годишни извештаи до Комисијата за човекови права и Генералното собрание.

¹⁵⁹ Волфганг Бенедек, Европски центар за обука и истражување на човековите права и демократијата (ЕТИЦ). (2006). ПРИРАЧНИК ЗА ЕДУКАЦИЈА ОД ОБЛАСТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА, РАЗБИРАЊЕ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА. Грац. Börsedruck GesmbH, Liesinger Flur-Gasse 8, 1230 Wien.

¹⁶⁰ Набљудувачки орган на ОН воспоставен согласно со член 17 од Конвенцијата на ОН против тортурата, започнува со работа на 1 јануари 1988 година

¹⁶¹ Усвоен на 57. заседание на Генералното собрание на ОН во Њујорк во 2002 година

¹⁶² Именуван од Комисијата за човекови права на Обединетите нации, со Резолуцијата 1985/33

4. Европски комитет за спречување на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment – CPT)¹⁶³ чијашто основна задача е проверка во установите каде што се сместени лица лишени од слобода со периодични и ад хок посети за што издава доверливи извештаи. Во случај на несоработка од страна на државата, како санкција се применува давањето на јавна изјава која се користи како политички притисок. Овој комитет го сочинуваат лекари, правници, експерти за човекови права, затвори и полициски прашања.

Покрај овие меѓународно воспоставени органи постојат и други мрежи за спречување на тортурата како што се:

- Коалицијата на меѓународни невладини организации против тортура (Coalition of International Non-governmental organizations Against Torture)
- Амнести интернешенел (Amnesty International) кое претставува едно демократско движење самоуправувано од Меѓународниот извршен комитет. Нивното влијание во спречувањето на тортурата се гледа со донесувањето на Програмата за спречување на тортура во 2000 година, која содржи 12 точки и тоа:
 1. Официјална осуда на тортурата;
 2. Ограничувања на изолираното притворање;
 3. Без тајно притворање;
 4. Гаранции за време на испрашување и притвор;
 5. Независна истрага на пријавите за тортура;
 6. Без употреба на изјави добиени со мачење;
 7. Забрана за тортура со закон;
 8. Кривично гонење на наводни мачители;
 9. Постапки за обука;
 10. Обесштетување и рехабилитација;
 11. Меѓународен одговор;
 12. Ратификација на меѓународните документи.

Покрај наведените процеси, методи и органи за спречување на тортурата на меѓународно ниво, како и сите други универзално прифатени права, забраната за тортура е уредена и на национално ниво. Во нашата правна регулатива тортурата е определена како тешко кривично дело кое во Кривичниот законик на Република Македонија¹⁶⁴ е утврдено како мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казување.

Сепак, за нејзиното инкорпорирање во национални рамки, водечка насока е универзалниот концепт на меѓународно воспоставените правила. Така, во Република Македонија е воспоставен национален превентивен механизам¹⁶⁵, за што е назначен Народниот правобранител, но освен него можат да бидат вклучени и хуманитарни и невладини организации во РМ (по претходна

¹⁶³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, www.cpt.coe.int

¹⁶⁴ Во член 142 од КЗ на РМ: Тој што во вршењето на службата, како и тој што наведен од службено лице или врз основа на негова согласност, ќе употреби сила, закана или друго недопуштено средство или недопуштен начин со намера да изнуди признание или некоја друга изјава од обвинетиот, сведокот, вештакот или друго лице, или ќе предизвика кај друг тешко телесно или душевно страдање за да го казни за кривично дело што го сторило или за што е осомничен тој или друго лице, или за да го заплаши или да го присили на откажување од некое негово право, или ќе предизвика такво страдање поради каков било облик на дискриминација, ќе се казни со затвор од три до осум години.

¹⁶⁵ Воспоставен со Законот за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување („Службен весник на РМ” бр.165/2008).

согласност од страна на Правобранителот). Неговата задача е редовни посети на местата каде што лицата се лишени од слобода, односно полициски станици, воспитно-поправни и казнено-поправни установи, психијатриски болници и установи, како и други неофицијални места доколку Народниот правобранител добие информација дека се лишуваат лица од слобода. Тој работи и постапува врз основа на сопствена методологија и програма. Покрај редовните посети, овој механизам има и други овластувања меѓу кои влегуваат непречениот пристап до сите информации и документи за лицата лишени од слобода, како и тоа слободно да избере лица и место за да разговара со истите без надзор и сведоци, со преведувач или сам. Целта на овој механизам е превенција од тортура и друго сурово или нечовечно постапување, што се остварува како што рековме со следење на постапувањето со потенцијалните жртви на тортура, со давање препораки до релевантните органи за постапување со истите. Покрај ова, моќно средство во рацете на Народниот правобранител е и можноста да поднесува предлози за актуелното или за нацрт законодавството.

Кога сме кај националното законодавство во Република Македонија во текот на 2015 година, Европскиот суд за човекови права донесе рекордни пет пресуди против Р. Македонија, кои се однесуваат на член 3 од Европската конвенција за човекови права „забрана на мачење“. Тоа укажува на фактот дека не постои судска пракса во нашите национални судови за донесување на осудителни судски пресуди во однос на ова повреда. Покрај тоа, во последните три години од страна на Хелсиншкиот комитет се регистрирани голем број на случаи на тортура за кои обвинителствата не спроведуваат ефективна истрага, што значи дека овие случаи се пријавени во обвинителствата, но не била спроведена истрага или била спроведена неефективна истрага.

За ефективна превенција на тортура се преземаат следниве чекори:

- Ефективна правна рамка и имплементација на истата и гаранции за спречување на тортура;
- Воспоставување контролни механизми;
- Воведување обука на полицајци, лекари, судии, адвокати и други лица кои можат да имаат влијание во превенцијата на тортурата.

Значи сè од горенаведеното може да се постигне, само е потребна навремена идентификација на можните ризици и воспоставување и имплементација на заштитни мерки. Во однос на тоа можеме да согледаме дека досега се преземени низа сериозни чекори кон спречување на оваа повреда во областа на човековите права. „Човекот којшто измачува човек е монструм којшто не може да се опише“.¹⁶⁶ Во 1997 година ОН го прогласува 26 јуни за Меѓународен ден за поддршка на жртвите на тортура.

Еден од столбовите на денешницата е критичкиот систем насочен кон поголема посветеност за заштита и превенција од тортура, како едно од прашањата кои налагаат големо внимание во едно современо демократско општество. Таквите општества, мотивирани од желбата за што поширока имплементација на актите за заштита на човековите права, меѓу кои и забраната за тортура, на меѓународна и национална сцена преземаат огромен број на активности со примена на различни методи во таа насока.

¹⁶⁶ Хенри Милер (Henry Miller)

Користена литература

- Волфганг Бенедек, Европски центар за обука и истражување на човековите права и демократијата (ЕТИЦ). (2006). Прирачник за едукација од областа на човековите права, разбирање на човековите права. Грац. Börsedruck GesmbH, Liesinger Flur-Gasse 8, 1230 Wien
- Универзалната декларација за човекови права 1948
- Меѓународен пакт за граѓански и политички права 1966
- Европската конвенција за човекови права 1950
- Европска повелба за човекови права, 2000
- Конвенцијата на Обединетите нации против тортура и други облици на сурово, нечовечно и понижувачко постапување или казнување (УНКАТ) (United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - UNCAT, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 39/46 of 10 December 1984 entry into force 26 June 1987, in accordance with article 27 (1))
- Европски комитет за спречување на тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, www.cpt.coe.int
- Кривичен законик на РМ, „Службен весник на Република Македонија“ број 80/99, број 4/2002 година, број 43/2003, број 19/2004, број 81/2005, број 60/06, број 73/06, број 7/08, број 139/08, број 114/09, број 51/11, број 135/11, 185/11, број 142/12, број 166/12, број 55/13, број 82/13, број 14/14, број 27/14, број 28/14, број 115/14 и број 132/14.2
- Народен правобранител на РМ, Национален превентивен механизам, <http://ombudsman.mk/>
- Устав на РМ, Службен весник бр: 1/92, 4/92, 52/91, 31/98, 91/01, 84/03, 107/05, 03/09 и 49/11

ГОВОР НА ОМРАЗА И МЕДИУМИ

„Никој не се родил мразејќи друга личност поради бојата на кожата, нејзината историја или религија. Луѓето мора да научат да мразат и ако тие навистина научат да мразат, тогаш можат да научат и да сакаат, бидејќи љубовта во човековото срце доаѓа многу поприродно од нејзината спротивност.“

Нелсон Мандела

„Да ја едуцираме младината со демаргинализирано образование и отворен ум.“

Марија Маринкова

Апстракт: Секојдневието изобилува со конфликти како на микро ниво така и на макро ниво. Она што денешницата ни го донесе во ерата на дигитализација и глобализација се токму спрегите кои делуваат во насока на зголемување на „говорот на омраза“. Секако дека меѓународните документи, воедно и УДЧП во чл.19 експлицитно прокламира: „Секој има право на слобода на мислење и на изразување; ова право вклучува слободна да се има мислење без какви било пречки и да се бара, да се прима и да се пренесуваат информации и идеи преку некој медиум, средство, без разлика на евентуални пречки“. Остварувањето на слободата на изразување го иницира дотолку повеќе и остварувањето на другите права. Но, што ако остварувањето тргне во погрешна насока. Што ако ова право се искористува за да се постигнат други фаталистички цели. Според Советот на Европа, говорот на омраза во терминологиска смисла ги опфаќа сите облици на изразување кои шират, поттикнуваат, промовираат или оправдуваат расна омраза, ксенофобија, антисемитизам или други облици на омраза врз база на нетрпеливост изразена како агресивен национализам, етноцентризам, дискриминација и непријателство против малцинствата, мигрантите и луѓето со имигрантско потекло. Она што е евидентно е дека меѓународната пракса го препознава овој деструктивен елемент наречен „говор на омраза“, за кој и медиумите можеби ја имаат најголемата јавна одговорност, заради објективното влијание на ширење на истиот, но од друга страна пак и за негово спречување. За ова македонското законодавство предвиде соодветни законски регулативи со измените од 2014 г.

Клучни зборови: слобода, насилство, изразување, поттикнување

MARINKOVA Marija

HATE SPEECH AND MEDIA

Abstract: On a daily basis there are conflicts on macro levels as much as on micro level. What our era of digitalization and globalization brought us, is conjuncted acts in a direction of an increasing the “hate speech”. Certainly international documents, like UDHR in Article 19 explicitly proclaims: “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers”. Accomplishing the freedom of expression initiate even more, other human rights. But what if achievement goes wrong. What if we use this right to achieve other fatalistic purposes. According to the Council of Europe, hate speech, in terminological sense encompasses all forms of expression which spread, initiate, promote racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of

hatred based on intolerance expressed as aggressive nationalism , ethnocentrism, discrimination and hostility against minorities, migrants and people of immigrant origin. As a matter of fact the international documents recognizes this destructive element in societies , also there is a good outcome that the Macedonian law also have put the “hate speech” in the Criminal Code with the latest changes of the Code in 2014. Naming the media in this context, is because they have the biggest rule in influencing, spreading or preventing this type of speech.

Key words: *freedom, violence, expression, encouraging.*

Вовед

Во основа битисувањето на човештвото е она што нè прави разумни суштества. Но, разумните суштества во текот на својот живот би требало да користат и уживаат одредени предности и позитивности, кои произлегуваат од правата и слободите загарантирани со меѓународните документи.

Наспроти позитивизмот опстојува безвременското природно право „*jus naturale*”, она што е над сите норми и ограничувања поставени од човекот или право што е во најголема сродност со разумот и вклучено од битисувањето на животот-човекот. Безвременското право на живот и телесна неповредливост поставени на пиедесталот на филозофскиот и секако разумен концепт датираат уште од антиката, кои подоцна со револуциите низ планетата и развојот на филозофско-општествените концепти резултираа со најголемата придобивка за човекот, декларациите и концептот за човековите права. Производот од уживањето на правата и слободите е токму сигурноста дека нешто му припаѓа на човека со раѓање. Зад ваквото опстојување на правата секако дека постои и одредена заштита, промоција и унапредување, не само од меѓународните документи, туку и од националните институции, а би требало да има и од секојдневниот живот на секој поединец.

Она што ќе биде предмет на истражување ќе биде злоупотребата на слободата на изразување, а тоа во основа е говорот на омраза. По дефиниција, најчесто говорот на омраза е ориентиран кон одредена група, а насочен кон реализација на насилство, навреда и омраза кон група/и во одреден општествен аспект, поради нивната расна, етничка, религиска или друга заштитена карактеристика. Проблемот со говорот на омраза не датира од денес, туку напротив неговите корени историски влечат потекло уште од Втората светска војна, како одраз на нацистичката политика. Она што говорот на омраза го прави битен за секое едно општество е токму реперкусијата која може да ја воспостави во одреден временски период и кон одредена група. Па во основа, истражувањето ќе биде насочено кон говорот на омраза, кој како таков може да се појави во медиумите ширум нашата држава, а пропорционално и кон неговото негативно влијание во македонското општество.

Човекови права и слободи

Човековите права и слободи се фундаментот на човештвото. Ваквите основни вредности се вклопени речиси во секој историски документ. Овие права се опишани како „природни или вродени”, што значи дека тие не се стекнуваат, ги поседуваме со самото раѓање. На вредноста и на правото на живот, се надоврзуваат и другите права на човекот, кои како такви се елемент врз кои се темели цел еден комплекс наречен-држава. Преку државата всушност ѝ се овозможува развојот на индивидуата и на нејзината слобода, но, од друга страна пак, преку неа може да се појават и обратните развојни правци, како разни ситуации на угнетување и тоталитаризам, ставање на човековите права во последен план, па дури и воведување на режими во кои единствено се слуша

гласот на „владајачите“, а „владаените“ и нивните права се постојано угнетувани во име на режимот. Во развојот на правата на човекот, и нивното ставање на пиедесталот на вредности, се развиваше низ неколку чекори: преку Големата Повелба за правата *Magna Carta Libertatum* од 1215 година донесена во Англија, преку Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот (*Declaration des droits de l'homme et du citoyen*) во 1789 година во Франција, па се' до Универзалната декларација за човековите права (*Universal Declaration of Human Rights*), донесена во Париз на 10 декември 1948 година, од страна на Генералното собрание на Обединетите нации. Следствено на нив, во 1966 се донесоа двата важни меѓународни документи и тоа, Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права и Меѓународниот пакт за граѓански и политички права. Токму овие документи ја потврдија универзалноста, објективноста, неоттуѓивоста и неделивоста на човековите права. Тоа во превод значеше дека секој човек, без разлика на расата, полот, националноста, етничката припадност или верската припадност, поседува права определени во горенаведените документи, но, се разбира дека поседува и права кои му се определени на национално ниво, разни политички, економски, културни и социјални права. Секако дека ентитетот кој ги промовира правата е државата, и таа е токму факторот кој освен што ги промовира туку и им обезбедува соодветна заштита преку најразлични механизми.

Фундаментот за сите права е токму слободата на изразување, така што скоро сите меѓународни документи неа ја дефинираат и ја поставуваат на пиедесталот на слободите. Така на пример, ЕКЧП од 1950 година во член 1 ст.1 експлицитно вели: „Секој човек има право на слобода на изразување. Ова право ги опфаќа слободата на мислење и слободата на примање и пренесување информации или идеи, без мешање на јавната власт и без оглед на границите. Овој член не ги спречува државите, на препријатијата за радио, филм и телевизија да им наметнуваат режим на дозволи за работа“.

Од друга страна став 2 од истиот член пак вели: „Остварувањето на овие слободи, коешто вклучува обврски и одговорности, може да биде под одредени формалности, услови, ограничувања и санкции предвидено со закон, кои во едно демократско општество претставуваат мерки неопходни за државната безбедност, територијалниот интегритет и јавната безбедност, заштитата на редот и спречувањето на нереди и злосторства, заштитата на здравјето или моралот, угледот или правата на другите, за спречување на ширењето на доверливи информации или за зачувување на авторитетот и непристрасноста на судството“.

Образложение

Посебен фокус во рамките на ова истражување ќе биде токму говорот на омраза. Како таков по одредени историски негативни случувања не донесе ништо добро во рамките на глобалната сцена. Ниту македонското општество не е поштедено од оваа појава на зголемена употреба на говор на омраза, а особено во рамките на медиумите-посредници меѓу граѓаните кои како такви имаат моќ да формираат јавно мислење. Секако, и покрај фактот дека македонското казниво законодавство го предвиде говорот на омраза како таков, предвиде и казни за истиот, сепак говорот на омраза зема невиден замав во нашето општество и тоа особено преку медиумите и протокот на информации кои поминува низ нив.

Информацијата како таква е дефинирана од латинскиот израз „*Informatio*“ - „*поим, претстава, сознание*“, поим со многу различни значења во зависност од контекстот, но по правило е блиску поврзана со концепти како значење, знаење, инструкција, комуникација, репрезентација и ментален стимул. Информацијата како таква се пренесува низ различни канали (усни, писмени), информацијата и веста од национално значење се пренесува најчесто преку националните телевизии. Денес светот предвидува нови случувања од најразлична природа, а како резултат на глобализацијата и интернетот, знаењето и значењето на истите информации се

пренесува доста брзо. Таквата одговорност е наметната на медиумите, истите во согласност со својата поставеност имаат и неколку функции.

Информативна функција - главна функција на пишуваните и електронските медиумите, при која информациите се однесуваат на јавни, заеднички, интересни и актуелни теми во која било област од општествениот живот.

Функцијата за формирање мислења - медиумите не само да ги достават информации, туку се случува тие информации да бидат коментирани и интерпретирани, нудејќи на публиката различни начини за разбирање на пораката. На овој начин медиумите им помогнаа на граѓаните да се ориентираат во општеството.

Функција на општествено дејствување - медиумите влијаат во насока на општествено дејствување, каде што може да доделите различен статус на одредени лица, организации или социјални движења. Медиумите поставуваат приоритети, можат да го свртат вниманието на јавноста, но влијаат и на угледот, авторитет и влијанието во јавноста. А во овој контекст може да го свртуваат вниманието на луѓето токму кон ширење на омраза, кон деструктивни однесувања и оневозможување на соживот во нашето општество. Искористувањето токму на оваа моќ, за формирање на мислења, всушност е епицентарот на овој вид на истражување.

Медиумите можат да имаат двоја улога: како корисници и прекршители на слободата на изразување. Нивната улога, освен информирање во врска со глобалните проблеми, јакнење на глобалната солидарност, е да бидат инструмент на пропаганда на државата или на определени економски и други интереси. Според Комисијата за култура и развој на Унеско, современите технологии создаваат нови можности но и нови закани, особено ако медиумите станат цел на напад или на политичка контрола.

Дефинирањето на говорот на омраза е содржано во Препораката бр. R (97) 20 на Комитетот на министри на Советот на Европа. Секако дека и покрај преголемата употреба на терминот „говор на омраза“ сепак не постои една дефиниција за истиот. Сепак, воедначено значење за говорот на омраза би било следново: негативен говор кој изразува, поттикнува, повикува или промовира омраза до повредливи зборови и епитети, па и екстремни примери на предрасуди, стереотипи и пристрасност.

За одреден говор на омраза да го квалификуваме/окарактеризираме како говор на омраза истиот според Европскиот суд за човекови права треба да поседува одредени елементи:

- Намера за ширење на омраза кон определена група: *подразбира изразување зад кое стои намера за поттикнување, промовирање или оправдување на омраза кон лицата кои припаѓаат на определена група (расна, религиска, ЛГБТ заедница и сл). Намерата за поттикнување или промовирање на нетолеранција, расизам, хомофобија, насилство или друга омраза треба да се разликува од намерата за информирање на јавноста за прашања од општ интерес.*
- Содржина, контекст на конкретното изразување: *проценката за тоа дали едно конкретно изразување претставува говор на омраза ќе зависи како од содржината на тоа што е изразено, така и од конкретните околности на случајот, дали изјавите ги дава новинар, политичар, уметник, обичен граѓанин, во кои околности, на кое место и во кое време.*
- Последици, резултати од говорот на омраза: *покрај тоа што говорот на омраза предизвикува повреди на достоинството на лицето/та на кое/и се однесува, исто така е и говор кој има способност да доведе нарушувања на јавниот ред и мир или насилство и тоа како моментални инциденти или пак разгорувања на насилство помеѓу односните групи во општеството, па сè до криминал на омраза, кон лицата таргетирани со говорот на омраза.*

Неменливи или фундаментални карактеристики: говорот на омраза најчесто ги напаѓа аспектите од идентитетот на лицето кои се неменливи или фундаментални за чувството на себство на лицето. Таквите карактеристики вообичаено се видливи, како на пример расата или бојата на кожата. Исто така, тие карактеристики треба да функционираат како маркери на групниот идентитет. Не сите неменливи или фундаментални карактеристики се и маркери на групниот идентитет.

Општествен и историски контекст: определувањето на заштитените карактеристики исто така бара и разбирање на историјата на репресија и дискриминација во конкретна држава, како и нејзините моментални општествени проблеми. Така, во заштитените карактеристики треба да влезат и оние карактеристики кои биле основа за мината дискриминација или опресија и оние кои се основа за моменталните или современи инциденти на дискриминација или опресија.

Уживањето на правата и слободите, признати со Конвенција, треба да се обезбеди без никаква дискриминација заснована врз пол, раса, боја на кожата, јазик, вера, политичко или кое и да е друго мислење, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, материјална положба, потекло по раѓање или кој и да е друг статус.¹⁶⁷

Идентификување на говорот на омраза

Постојат одредени показатели/индикатори кои како такви може да покажат дека односниот говор се заснова врз одредени предрасуди, истите не значи дека кумулативно треба да постојат, туку се само показатели за тоа дали одреден говор е говор на омраза или не, па затоа уште се нарекуваат и меки индикатори.

Индикатор за намера. Ваквиот тип на индикатори имаат за цел да определат дали објективно говорникот имал за цел да навреди, омаловажи, предизвика насилство или на друг начин да понижи одредена група на луѓе. Ваквата објективната слика би можела да се добие преку изјавите/мислењето/чувството на жртвата, сведокот односно пошироката јавност. Индикатор би можеле да претставуваат и разликите (етнички, верски, родови, национални) кои постојат помеѓу говорникот и таргетираната група, како и тоа дали веќе претходно во одредена историска рамка постоела нетолеранција и насилство помеѓу двете групи.

Индикатор за содржина. Она кое можеби го квалификува говорот на омраза како таков е токму содржината на говорот, бидејќи кога еден припадник на доминантна мнозинска група во општеството користи говор на омраза, тоа е доволно алармантен знак дека истиот говор¹⁶⁸ може да донесе штетни последици за малцинската група. Изјавите на државни претставници, како и на политичари, најчесто можат да бидат насока за појава на говор на омраза, па дури и низ официјалните говори да се провлекува нишка на говор на омраза. Исто така, доста релевантен факт е и локацијата каде што се искажува говорот на омраза (помеѓу пријатели, на интернет или пак некоја друга средина, каде што би можело да се формира јавното мнение). Секако, и временската определеност на говор може да биде извор на негативни последици (празници на одредена група, непосредно пред или за време на значаен ден за одредена група во општеството).¹⁶⁹

¹⁶⁷ Чл.14 од Европска конвенција за човекови права.

¹⁶⁸ Покрај експлицитното искажување на омраза, Европскиот суд за човекови права во случајот Garaudy vs. France истакнува дека е негирањето на Холокаустот е една од најсериозните форми на расна клевета за Евреите и на поттикнување на омраза за нив.

¹⁶⁹ Покрај директниот говор, говорот на омраза вклучува и многу други форми на изразување, како на пример: јавно користење на навредувачки симболи (на пример свастика); нивно експлицитно прикажување на паради, протести, јавни обраќања и слично; палење на крстови (ова е карактеристично за Кју Клуks

Индикатори за последици/забранети резултати. Во овој случај се мисли на расистички и нацистички слогани на интернет, со кои се повикува на насилство кон припадниците на определена етничка група; расистички слогани и скандирања на фудбалски натпревари кои водат до инциденти со насилство помеѓу навивачите; говор на омраза кон определени етнички заедници во медиумите проследен со инциденти на насилство кон припадниците на тие етничките заедници во училиштата, средствата за јавен превоз и сл. (Михајлова, 2013).

Медиуми

По дефиниција поимот „медиум“ означува средство за масовна комуникација или средство за ширење информација до поголема публика. Конкретно во нашата Република постои Закон за радиодифузна дејност¹⁷⁰ од 2005 година, кој во чл.65 предвидува: „Во програмите на радиодифузерите, како и во програмите што се реемитуваат преку јавните комуникациски мрежи не се дозволени програми што се насочени кон насилно уривање на уставниот поредок на Република Македонија или кон поттикнување или повикување на воена агресија или на разгорување на национална, расна, полова или верска омраза и нетрпеливост“.

Појавата на говор на омраза како таков во медиумите е резултат токму на нерегулираноста, особено во просторот на интернетот/социјалните мрежи, каде секој поединец може да почувствува слобода да навреди, осуди, омаловажи, одреден поединец или група врз основа на одредена заштитена карактеристика.

Заштитата или спречувањето на говор на омраза освен преку внатешните органи и преку органите на кривичен прогон, исто така може да се изведе и преку следниве тела:

Комисија за заштита од дискриминација, преку која комисија може да поднесете претставка во рок од 3 месеци од денот кога била сторена повредата/говорот на омраза или најдоцна една година од дознавањето за актот на дискриминација.

Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги - повторно со претставка до ова тело/агенција, во кој случај истата може: да донесе решение со кое ќе го опомене медиумот; да поднесе барање за поведување на прекршочна постапка во случај кога и покрај донесеното решение за опомена продолжува со вршење на истата повреда за која е опоменет, во текот на годината; да поднесе кривична пријава; да достави предлог до Советот за одземање на дозволата.

Здружение на новинари на Македонија - Совет на чест: секој граѓанин може да достави претставка до Советот на честа ако се сомнева дека некој новинар во неговото известување ги прекршува професионалните стандарди и етика. Советот на честа има обврска да ја разгледа претставката и да утврди дали новинарот известувал согласно со Кодексот на новинари.

Совет за етика во медиумите на Македонија - во рамки на Советот постои советодавно тело - Комисија за жалби која разгледува жалби од граѓани, правни лица и други претставници на јавноста во врска со објавените содржини во медиумите, посредува меѓу лицата кои упатиле жалба и уредникот, односно медиумот на чија содржина се однесува жалбата и донесува одлуки по жалбите во врска со евентуални прекршувања на Кодексот.

кланот во САД); палење на знамиња; испишување на графити; лепење на плакати; делење и дисеминација на летоци со таква содржина; изразување преку ТВ и радио; од поново време, изразување на интернет.

¹⁷⁰ Службен весник на Република Македонија бр. 100/05, 19/07, У.бр.126/2006 од 12.09.2007 (Службен весник на РМ бр.115/07), У. бр.191/07 од 21.11.2007 година (Службен весник на РМ бр.08/08), 103/08, 152/08, 6/10, У. бр.191/2009 од 10.2.2010 година (Службен весник на РМ бр. 51/2010), 145/10, 97/11 и 13/12.

Стручна оправданост

Секако дека говорот на омраза е нешто што ја тангира светската популација, дали на еден или на друг начин, било да се шири ксенофобски, расистички или антисемитски материјали по социјалните мрежи или пак тоа го прават јавни функционери во своите официјални говори или пак новинари на национални телевизии. Ќе се обидам да ја најдам причинско-последичната врска на говорот на омраза, особено на еден подолг рок, токму во македонското општество. Како говорот на омраза ја дефинира новинарската професија, политиката и јавните функционери во очите на еден просечен македонски граѓанин. Воочувајќи ја тесната поврзаност помеѓу говорот на омраза и конфликтноста во Републиката.

Научна оправданост

Универзалната Декларација за човекови права, Европската конвенција за човекови права, Кривичниот законик, Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, Законот за спречување и заштита од дискриминација се фактори кои со помош на нивна анализа ќе ја дефинираат и определат научната оправданост на следното истражување. Слободата на медиумите и слободата не изразувањето како најзначајни фактори во каков било вид на медиум, достапноста на материјалите од јавен карактер, улогата на новинарот, неговата одговорност и неговите права, како и агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги.

Дефинирање на предмет на анализа

Предмет на ова истражување ќе биде говорот на омраза кој како таков го има во македонското општество, не само на политичко, социјално, туку и низ секојдневието на секој поединец во Р.Македонија. Истражувањето и анализата треба да нѝ укажат на тоа дали воопшто има говор на омраза особено во медиумите, кон кого е насочен, кој го употребува и, секако, дали би имало одредени последици врз одредено општество, токму од истиот.

Говор на омраза е термин кој означува говор чија намера е да деградира, вознемири или предизвика насилство или активности врз основа на предрасуди против лица или групи луѓе врз основа на нивната раса, род, возраст, етничка припадност, националност, религија, сексуална ориентација, родов идентитет, хендикеп, јазична способност, морални или политички ставови, социоекономска класа.

Временско определување на предметот на истражување

Во согласност со Кривичниот законик¹⁷¹, со последните измени во 2014 година, ќе започне истоименото истражување, односно токму тоа е временскиот период најзначаен за истражувањето,

¹⁷¹ Предизвикување национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост од чл.319 од КЗ, гласи:

(1) Тој што со присилба, малтретирање, загрозување на сигурноста, изложување на подбив на националните, етничките или верските симболи, со оштетување туѓи предмети, со сквернавење споменици, гробови или на друг начин ќе предизвика или ќе разгори национална, расна или верска омраза, раздор или нетрпеливост, ќе се казни со затвор од една до пет години.

(2) Тој што делото од став 1 го врши со злоупотреба на положбата или на овластувањето или ако поради тие дела дошло до безредие и насилства спрема луѓе или до имотна штета од големи размери, ќе се казни со затвор од една до десет години.

Ширење на расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем од чл. 394-г од КЗ гласи:

(1) Тој што преку компјутерски систем во јавноста шири расистички и ксенофобичен пишан материјал, слика или друга репрезентација на идеја или теорија која помага, промовира или поттикнува омраза,

пред сè од нормативен аспект. Дали и колку реалноста соодветствува со законската определеност ќе покаже истражувањето, односно дали говорот на омраза има тенденција на пораст или на намалување на говорот на омраза во нашето секојдневие.

Просторно определување на предметот на истражување

Просторот на кој ќе се изведе истражувањето е просторот на Република Македонија односно изведена анкета врз граѓани особено од источниот регион на Републиката, главно вклучувајќи ги градовите Штип и Пробиштип.

Цели:

- Утврдување/детектирање на говорот на омраза во Република Македонија;
- Застапеност на говорот на омраза во медиумите: телевизиите, интернетот, радио, весници;
- Пронаоѓање на главните протагонисти на говорот на омраза во Македонија;
- Детектирање на заштитената карактеристика врз која се употребува говорот на омраза;
- Утврдување на влијанието на новинарот;
- Утврдување на влијанието на јавните функционери;
- Утврдување на влијанието на политичарот;
- Утврдување на влијанието на обичниот граѓанин;
- Утврдување на далекусежните реперкусии врз нашето општество од употребата на говор на омраза.

Хипотези

Севкупната општествена поставеност генерира говор на омраза

1. Говорот на омраза е застапен во медиумите на Република Македонија:
 - Говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми низ Републиката;
 - Говор на омраза е најраспространет на социјалните мрежи -интернет;
 - Говорот на омраза е најзастапен во радиомедиумите низ Републиката.
2. Детекцијата на говор на омраза зависи од тоа кои медиум го користат граѓаните низ Републиката:
 - Користењето на телевизиските медиуми носи помала веројатност дека ќе детектирате говор на омраза;
 - Интернетот носи поголема веројатност дека ќе детектирате говор на омраза.
3. Говор на омраза се врши врз основа на повеќе заштитени карактеристики:
 - Говорот на омраза се врши врз основа на политичка припадност;
 - Говорот на омраза се врши врз основа на религиска припадност;
 - Говорот на омраза се врши врз основа на етничка припадност;
 - Говорот на омраза се врши врз основа на сексуална ориентација.
4. Говорот на омраза го употребуваат граѓаните ширум Републиката:
 - Носители на јавна функција употребуваат говорот на омраза;

дискриминација или насилство, против кое било лице или група, врз основа на раса, боја на кожа, национално или етничко потекло, како и верско уверување, ќе се казни со затвор од една до пет години.

(2) Со казната од ставот (1) на овој член ќе се казни и тој што делото ќе го стори преку други средства за јавно информирање.

(3) Тој што делото од ставовите (1) и (2) на овој член го врши со злоупотреба на положбата или на овластувањето или ако поради тие дела дошло до безредие и насилства спрема луѓе или до имотна штета од големи размери, ќе се казни со затвор од една до десет години.

- Политичарите употребуваат говор на омраза;
 - Луѓе во вашата средина употребуваат говор на омраза.
5. Говорот на омраза носи реперкусии за едно општество:
- Говорот на омраза во голем процент носи далекусежни последици;
 - Говорот на омраза во помал процент носи далекусежни последици во едно општество.

Методологија

Ќе бидат користени следните методи за истражување:

1. Аналитички метод;
2. Нормативистички метод;
3. Дескриптивен метод.

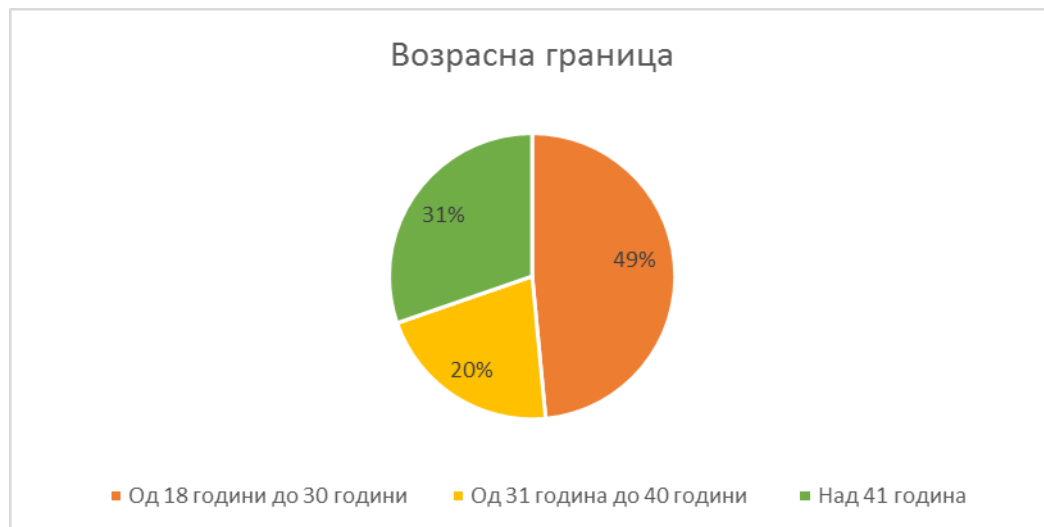
Инструменти кои ќе бидат користени во истражувањето се:

1. Анкета - спроведена (онлајн) врз 100 испитаници, главно од источниот регион на Републиката;
2. Анализа на содржина – закон.

Анкета

Имено, анкетата на тема „Говор на омраза и медиуми“, која подолу ќе биде обработена, всушност е еден показател за мислењето и ставовите на македонскиот граѓанин во последниве неколку години. Истата беше спроведена врз 100 испитаници, граѓани на Република Македонија, главно од градовите Штип и Пробиштип.

Во истата подеднакво беа застапени и двата пола од кои 60% од испитаниците беа од женски пол и 40% од испитаниците од машки пол. Испитаниците беа поделени во три возрасни граници и тоа: прва категорија од 18 години до 30 години; втора категорија од 31 година до 40 години и трета категорија над 41 година.

Слика 1. Процентна застапеност на испитаниците по возраст

На прашањето: **Кој медиум најмногу го користите за да се информирате?** 65% од испитаниците одговорија дека го користат интернетот како алатка за информирање, а 35% одговорија дека користат телевизија за информирање.

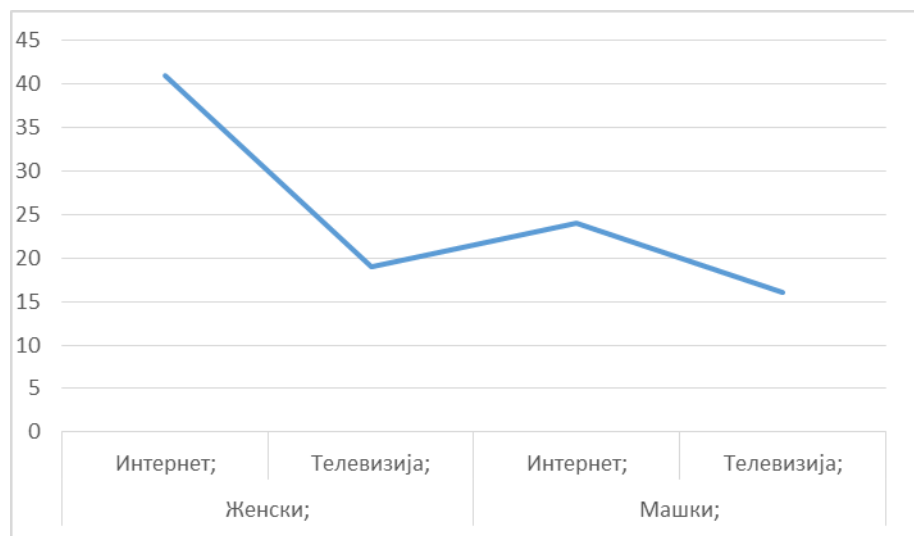

Слика 2. Процентуален показател за тоа кој медиум најмногу се користи помеѓу испитаниците

1. Според пол

Од женските испитаници 68,33% одговориле дека го користат интернетот за да се информираат, а 31,66% одговориле дека ја користат телевизијата за да се информираат, додека машките испитаници одговориле дека 60% од истите го користат интернетот за да се информираат, а 40% од нив ја користат телевизијата за да се информираат.

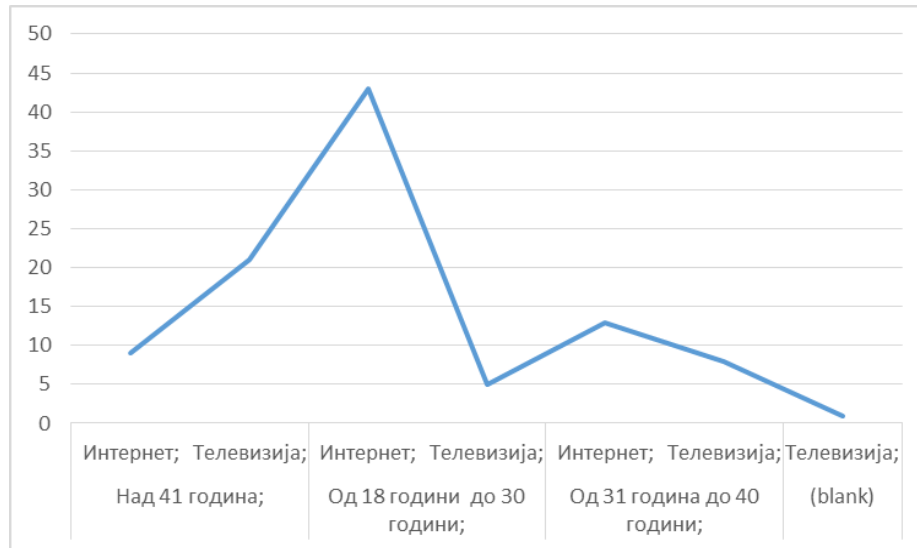
Слика 3.
за

користењето на медиумите

2. Според возраст

Кај испитаниците над 41 година, интернетот го користат 30% од испитаниците, додека телевизијата ја користат 70% од испитаниците. Испитаниците од 31 до 40 години, интернетот го користат во 89,58%, а 10,41% од испитаниците ја користат телевизијата. Испитаниците од 18 до 30 години, интернетот го користат во 61,90%, а телевизијата ја користат во 38,09% од испитаниците. Еден испитаник не ја навел својата возрастна граница, но одговорил дека најмногу го користи медиумот - телевизија.

Слика 4. Показател за користењето на медиумите

Од горенаведеното евидентно е дека и машкиот и женскиот пол главно како алатка за информирање го користат интернетот, а помалку телевизијата. Од друга страна, испитаниците од возрастната граница од 31 до 40 и од 18 до 30 години го користат интернетот заради информирање, а возрастната група над 41 година, телевизијата повеќе од интернетот, како алатка за информирање.

На прашањето: **Дали во медиумите е застапен говорот на омраза?**

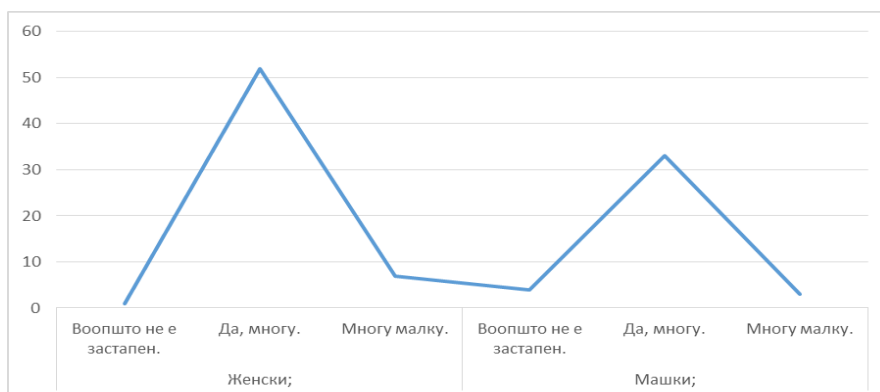
85% од испитаниците рекоа „Да, многу“, 10% од испитаниците рекоа „Многу малку“, а 5% од испитаниците рекоа „Воопшто не е застапен“.

Слика 5. Процентуален показател за тоа колку говорот на омраза е застапен во медиумите според испитаниците

1. Според пол

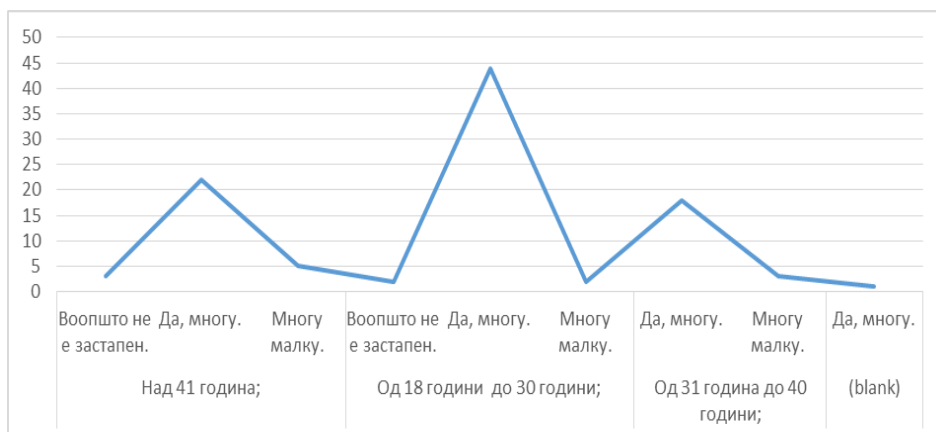
Испитаниците од женски пол сметаат „Да многу“ е застапен говорот на омраза во 86,66% од одговорите, додека 11,66% од испитаничките сметаат дека „Многу малку“ е застапен говорот на омраза во медиумите, а 1,66% од испитаничките сметаат дека „Воопшто не е застапен“ говорот на омраза во медиумите. Испитаниците од машки пол сметаат „Да многу“ е застапен говорот на омраза во медиумите во 82,5% од одговорите, додека 7,5% од испитаниците сметаат дека „Многу малку“ е застапен говорот на омраза во медиумите, а 10% од испитаниците сметаат дека „Воопшто не е застапен“ говорот на омраза во медиумите.

Слика 6. Показател на прашањето: „Дали во медиумите е застапен говорот на омраза?“

2. Според возраст

Кај возрасната група над 41 години во 73,33% од одговорите сметаат „Да многу“ е застапен говорот на омраза во медиумите, додека 16,66% од испитаниците сметаат дека „Многу малку“ е застапен говорот на омраза во медиумите, а 9,99% од испитаниците сметаат дека „Воопшто не е застапен“ говорот на омраза во медиумите. Возрасната група од 18 до 30 години сметаат „Да многу“ е застапен говорот на омраза во 91,66% од испитаниците, додека 4,16% од испитаниците сметаат дека „Многу малку“ е застапен говорот на омраза во медиумите, а 4,16% од испитаниците сметаат дека „Воопшто не е застапен“ говорот на омраза во медиумите. Возрасната група од 31 до 40 години сметаат „Да многу“ е застапен говорот на омраза во 85,71% од испитаниците, а 14,28% од испитаниците сметаат дека „Воопшто не е застапен“ говорот на омраза во медиумите. Еден испитаник одговорил на прашањето со „Да многу“, без да наведе возрасна граница.

Слика 7. Показател на прашањето: „Дали во медиумите е застапен говорот на омраза?“

Од дадените одговори, испитаниците и врз основа на пол и врз основа на поделеност на возрасна граница, очигледно е дека ставот на испитаниците е дека говорот на омраза „Многу“ е застапен во медиумите.

На прашањето: **Во кој медиум, најмногу е застапен говорот на омраза?**

60% од испитаниците рекоа дека говорот на омраза најмногу е застапен на интернетот, 37% од испитаниците рекоа дека говорот на омраза на второ место е застапен на телевизија, додека 2% од испитаниците мислат дека говорот на омраза е застапен во весниците односно списанијата, а 1% од испитаниците сметаа дека говорот на омраза е застапен во радиомедиумите.

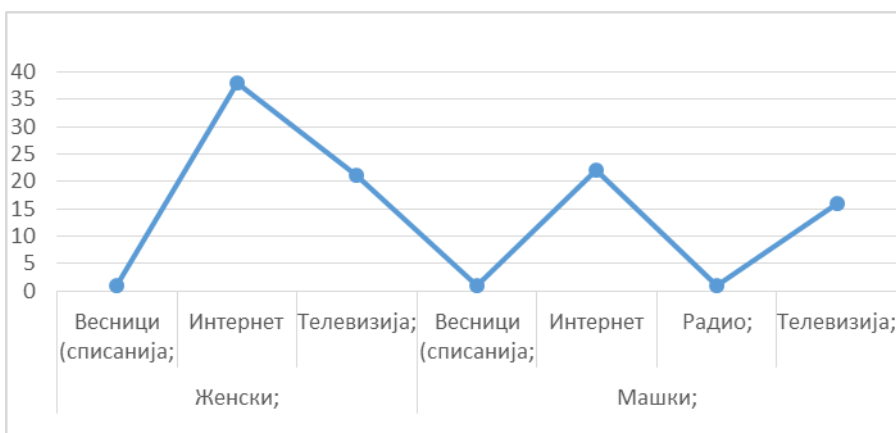

Слика 8. Процентуален показател за тоа во кој медиум најмногу е застапен говорот на омраза, според испитаниците

1. Според пол

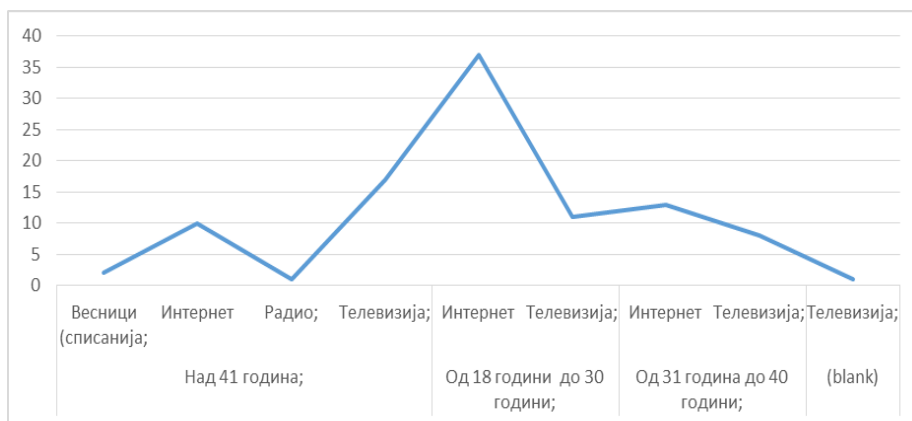
Испитаниците од женски пол сметаат дека во интернет медиумите говорот на омраза е застапен во 63,33% од вкупните одговори, додека 35% од испитаничките сметаат дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми, а 1,66% од испитаничките сметаат дека говорот на омраза е застапен во пишаните медиуми (весници и списанија). Испитаниците од машки пол сметаат дека говорот на омраза е застапен во интернет медиумите во 55% од одговорите, додека 40% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми, а 2,5% сметаат дека говорот на омраза е застапен во радиомедиумите и 2,5% сметаат дека говорот на омраза е застапен во пишаните медиуми (весници/списанија).

Слика 9. Показател на прашањето: „Во кој медиум најмногу е застапен говорот на омраза?“

2. Според возраст

Возрасната група над 41 година, во 33,33% од одговорите сметаат дека говорот на омраза е застапен во интернет медиумите, а 56,66% сметаат дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми, додека 6,66% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е застапен во пишаните медиуми (весници/списанија) и 3,33% сметаат дека говорот на омраза е застапен во радиомедиумите. Возрасната група од 18 до 30 години во 77,08% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е застапен во интернет медиумите, а 22,91% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми. Возрасната група од 31 до 40 години, во 61,90% од одговорите сметаат дека говорот на омраза е застапен во интернет медиумите, а 38% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми. Еден испитаник не ја навел својата возрасна граница, но затоа одговорил дека говорот на омраза е застапен во телевизиските медиуми.

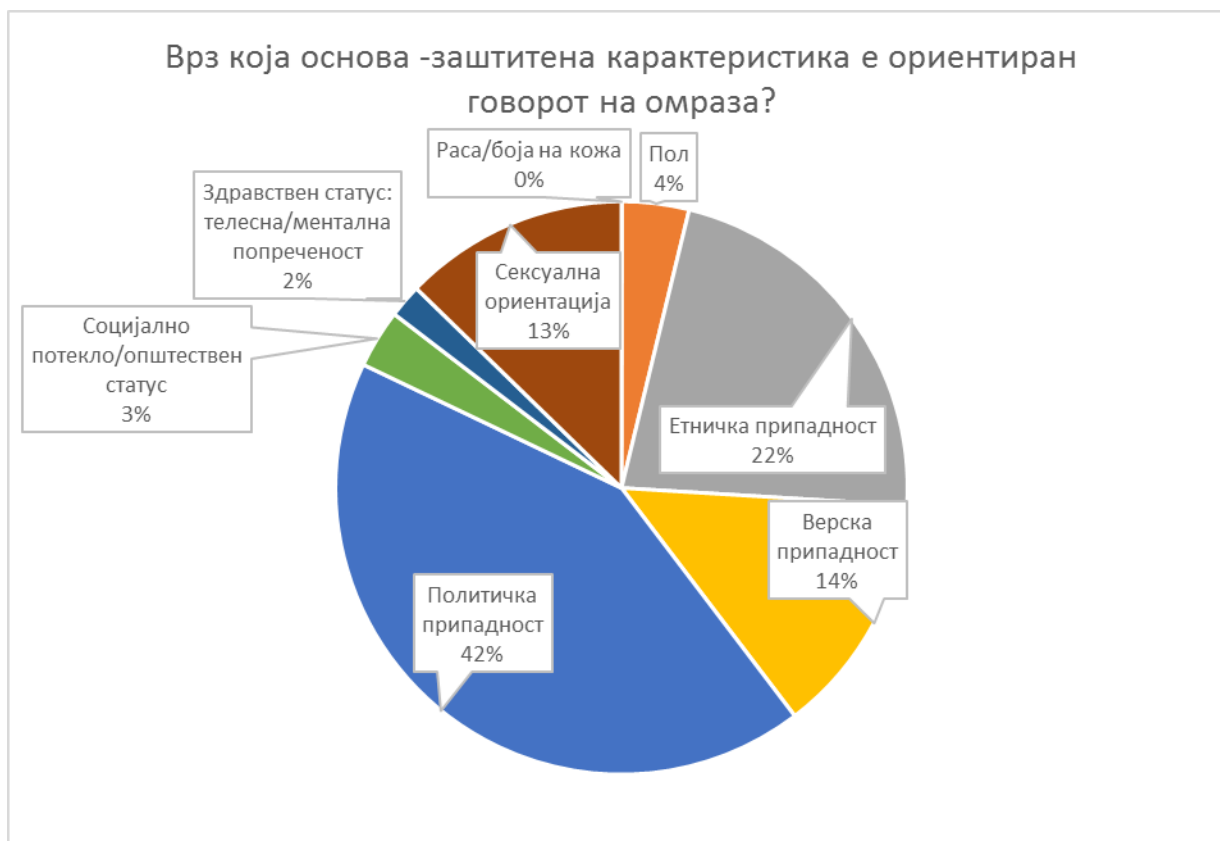
Слика 10. Показател на прашањето: „Во кој медиум најмногу е застапен говорот на омраза?“

На ова прашање испитаниците во најголем процент сметаат дека говорот на омраза најмногу е застапен во интернет¹⁷² медиумите, односно денес најраспространет по социјалните медиуми, како можност секоја индивидуа да изрази гнев, предрасуда, осуда или одредено понижувачко однесување/односно став, токму поради нерегулираноста на интернет просторот, односно непостоењето на ефективна рестрикција, како на ставот, така и на медиумот.

На прашањето: **Врз која основа - заштитена карактеристика е ориентиран говорот на омраза?**

41,09% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според политичката припадност, 21,46% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според етничката припадност, 13,24% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според верската припадност, 12,32% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според сексуалната ориентација, 3,65 испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според полот, 3,19% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според социјалното потекло и според расата, додека 1,82% од испитаниците сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според здравствениот статус: ментална/телесна попреченост.

¹⁷² Интернетот стана нов фронт за ширење на омраза, анонимноста која е обезбедена преку овој медиум го направи говорот на омраза полесен за изразување, како и на поширок простор, кој е надвор од областа на традиционалната примена на правната рамка на една држава. Денес таквата порака може да стигне до милиони луѓе, за брз временски период, преку мрежа која може да обезбеди чувство на заедништво за една група (OSCE, 2016).

Слика 11. Показател за тоа врз која основа е ориентиран говорот на омраза, според испитаниците

Карактеристично со ова прашање е токму фактот дека на ова прашање испитаниците имаа можност да одговорат на повеќе одговори, доколку сметаат дека постои, таква реална фактичка состојба, односно доколку говорот на омраза е ориентиран не само кон една, туку кон повеќе заштитени карактеристики. Па така, одговорите на ова прашање изгледаат вака:

1. Според пол

Така што 43,33% од испитаници од женски пол на ова прашање одговориле дека говорот на омраза е ориентиран само според политичката припадност, 10% од нив одговориле дека говорот на омраза е ориентиран според политичката припадност, етничката припадност и сексуалната ориентација, а 8,33% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според политичката припадност, етничката припадност и верската припадност. Додека 45% од испитаниците од машкиот пол сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според политичката припадност, 12,5% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според етничката припадност, а 10% од нив сметаат дека говорот на омраза во медиумите е ориентиран според етничката, политичката, верската и сексуалната ориентација.

2. Според возраст

56,66% од испитаниците над 41 година сметаат дека говорот на омраза во медиумите е ориентиран според политичката припадност, а 13,33% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран како според политичката припадност така и според етничката припадност. 37,49% од

испитаниците од 18 до 30 години сметаат дека говорот на омраза во медиумите е ориентиран според политичката припадност, а 12,5% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според етничката, верската, политичката и сексуална ориентација. 42,85% од испитаниците од 31 до 40 години сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според политичката припадност, а 19,04% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според етничката, политичката и верската припадност и 14,28% од нив сметаат дека говорот на омраза е ориентиран според етничката припадност.

Она што може да го изведем како заклучок е токму фактот дека говорот на омраза, главно, на наше тло е ориентиран најмногу кон политичката припадност, етничката припадност и верската припадност, не е за потценување ниту изразениот процент за говор на омраза врз основа на сексуална ориентација. Бидејќи овде постоеше можност да се одговори на повеќе одговори истовремено, сепак најчестото мислењето на испитаниците беше дека истиот е ориентиран и кон политичката и кон етничката и кон верската припадност.

На прашањето: **Кои од наведените лица (политичари, новинари, носители на јавни функции и луѓе во вашата средина) употребуваат говор на омраза?**

На ова прашање 43,91% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го вршат политичари, 10,13% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го вршат носители на јавни функции, 31,75% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го вршат новинари, а

14,18% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го вршат луѓе од вашата **средина**

Како и во претходното прашање, на испитаниците им беше понудена можност да одговорат повеќе одговори на ова прашање, па така во овој случај дојдов до следните резултати.

1. Според пол

Во овој случај, 33,33% од испитаниците од женски пол одговориле дека говорот на омраза најмногу го употребуваат политичарите, по 15% од испитаничките одговориле дека говорот на

омраза го употребуваат како новинари така и политичари и новинари, по 6,66% од испитаничките одговориле дека говорот на омраза го употребуваат носители на јавни функции и луѓе од нивната средина. 35% од испитаниците од машки пол одговориле дека говорот на омраза го употребуваат политичари, 25% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го употребуваат новинари и 15% од испитаниците одговориле дека говорот на омраза го употребуваат политичари и новинари.

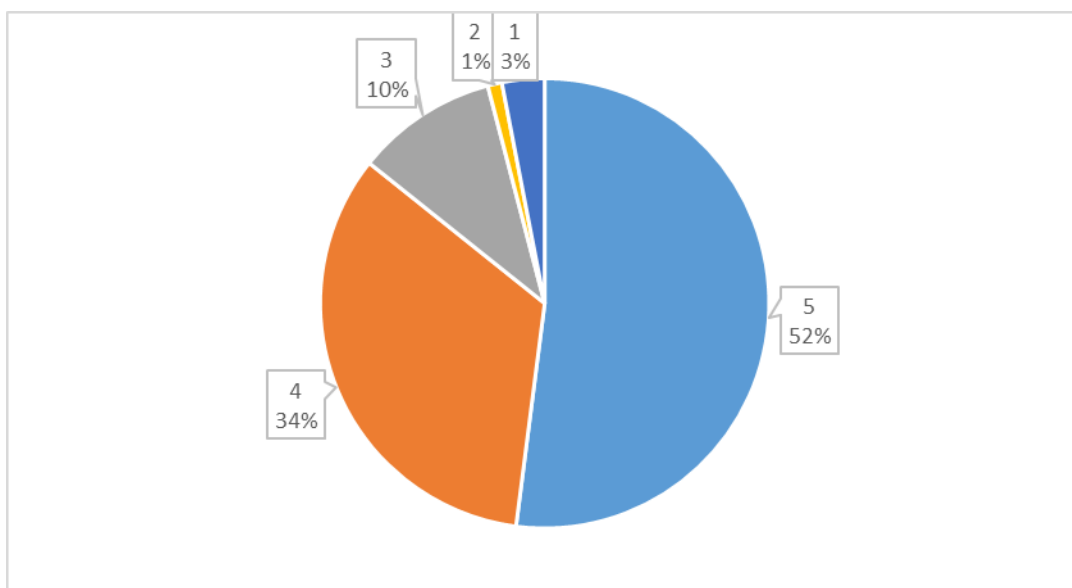
2. Според возраст

Испитаниците над 41 година одговориле на следниов начин: 46,66% од нив сметаат дека говорот на омраза во медиумите го употребуваат политичарите, по 16,66% од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат како новинари, така и политичари и новинари и 10% од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат носители на јавни функции. 29,16% од испитаниците на возраст од 18 до 30 години сметаат дека говорот на омраза го употребуваат политичарите, 20,83% од испитаниците од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат и политичари и новинари и 16,66% од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат новинари. 28,57% од испитаниците на возраст од 31 до 40 години сметаат дека говорот на омраза го употребуваат новинари, а 23,80% од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат политичарите, додека 14,28% од нив сметаат дека говорот на омраза го употребуваат луѓе во нивната средина.

Лицата кои употребуваат најмногу говор на омраза во овој случај се политичарите и новинарите, она што експлицитно го потенцираат испитаниците во овој одговор. Ниту помалку битен е фактот дека испитаниците истовремено сметаат во најголем процент дека говорот на омраза го употребуваат и политичарите и новинарите, односно најчесто политичарите секогаш во комбинација со друга категорија на лица.

На прашањето: **На скала од 1 до 5, колку говорот на омраза има далекусежни последици во едно општество?**

Одговорите на испитанците во генерална смисла на зборот сликовито изгледаат вака:

1. Според пол

Женски пол				
3,33%	/	3,33%	31,66%	58,33%
1	2	3	4	5
2,5%	2,5%	20%	35%	40%

Машки пол

Од горенаведеното може да заклучиме дека и машкиот и женскиот пол имаат став дека говорот на омраза за едно општество има голема можност да влијае врз иднината за истото, мислејќи пред сè на дефинирањето на меѓучовечките односи, социјалните односи, политичката сцена и секако вклучувајќи ја и економијата - како можност за опстанок на секоја индивидуа.

2. Според возраст

Резултатите добиени врз основа на поделбата на испитаниците на три возрасни граници изгледа на следниов начин:

Над 41 година:

1	2	3	4	5
6,66%	3,33%	13,33%	26,66%	40%

Табела 1. Бројчан показател за далекусежните последици од говорот на омраза, според испитаниците

Од 18 до 30 години (во оваа возрасна граница еден испитаник не одговорил на прашањето):

1	2	3	4	5
2,08%	/	4,16%	41,66%	50%

Табела 2. Бројчан показател за далекусежните последици од говорот на омраза, според испитаниците

Од 31 до 40 години (во оваа возрасна граница еден испитаник не одговорил на прашањето, а еден испитаник на скалата заокружил по број 5):

1	2	3	4	5
/	/	4,76%	23,80%	66,66%

Табела 3. Бројчан показател за далекусежните последици од говорот на омраза, според испитаниците

Од горенаведените резултати според возрасна граница може да заклучиме дека сите испитаници се на ставот дека говорот на омраза во едно општество има голема веројатност да влијае врз истото, пред сè мислејќи на формирањето на негативен став и мислење за една група, поединец различен во ставот, гледиштата и сфаќањата.

Коментари:

„Проблемот со говорот на омраза се потиснува од страна на влијателни фактори во општеството. Многу распространета појава која има пораст наместо нејзино неутрализирање. Превентивни и ретрибутивни мерки од страна на институциите со активно учество на граѓаните, медиумите и засегнатите, со цел стварање на механизам и практика за борба против оваа негативна појава” – Анонимен.

„Па да, секако дека има последици во општеството, бидејќи влијае на ставовите и размислувањата на младата популација, најчесто од 14 до 18 години која сè уште нема свои зацврстени мислења и ставови и само апсорбира мислења од јавни личности, политичари, па и од луѓе коишто се наоѓаат околу нив. Од друга страна, има последици, бидејќи секогаш некоја група е маргинализирана и на тој начин е „етикетирана“, ставена на пик, омаловажена што всушност прави таа група да се чувствува многу подолу, за разлика од другите. Најчесто, оние групи коишто не се маргинализирани, односно не се засегнати, не се ни обидуваат да придонесат кон решавање на овој проблем, па затоа оваа тема ќе биде актуелна и ќе се врши притисок кон цело општество” – Анонимен.

Осуден новинар

Јулиус Штрајхер – новинар, издавач и уредник, бил осуден на смрт на Нирнбершките процеси во 1946 година заради неговите написи кои ги објавувал во неговото популарно издание „Јуришник“ („Der Stürmer“). Издавачот на „Јуришник“ Јулиус Штрајхер бил обвинет поради злосторства против човештвото, како гласноговорник за уништување на Евреите. Обвинителот се обидува да докаже дека Штрајхер во своите говори и написи „го инфицираше германскиот ум со вирусот на антисемитизмот“ и дека ги поттикнувал Германците активно да ги прогонуваат Евреите. Како клучни докази во процесот против Штрајхер, обвинителството приложило 26 написи (од август 1941 – септември 1944) од „Јуришник“ (дванаесет напишани од Штрајхер) во кои се барало уништување и истребување на Евреите. Написот на Штрајхер од 25 декември 1941 г. претставува школски пример за говор на омраза и пропаганда која е ужас: „Ако на опасноста од размножување на тоа божјо проклетство во еврејската крв конечно треба да му дојде крај, тогаш има само еден начин – истребување на тие луѓе чиј татко е ѓаволот“. (Трајаноски, 2016)

Говор на омраза, дискриминација и криминал од омраза

Квалификацијата на говорот на омраза најчесто е поврзана со концепти како оние на ксенофобијата, расизмот, шовинизмот, антисемитизмот, а воопшто и концептот на дискриминација.

Дискриминацијата означува различно постапување со одредена група/лице без објективно оправдување. Секако дека и нашето законодавство ја дефинира и ја препознава дискриминацијата како таква.

Директна дискриминација врз дискриминаторска основа е секое неповолно постапување, разликување, исклучување или ограничување кое како последица има или би можело да има одземање, нарушување или ограничување на еднаквото признавање или уживање на човековите права и основни слободи, споредено со третманот кој го има или би можело да го има друго лице во исти или слични услови.¹⁷³

¹⁷³Член 6 ст.1 од Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр.50/2010.

Индириктна дискриминација врз дискриминаторска основа е секое ставање на некое лице или група во неповолна положба во споредба со други лица, со донесување очигледно неутрални одредби, критериуми или со преземање на определени практики, освен кога таквите одредби, критериуми или практики произлегуваат од оправдана цел, а средствата за постигнување на таа цел се соодветни и неопходни.¹⁷⁴

На национално ниво борбата со говорот на омраза би можела да се постигне и со член 7 од Законот за спречување и заштита од дискриминација кој го дефинира вознемирувањето („Вознемирувањето и понижувачкото постапување претставува повреда на достоинството на лице или на група на лица кое произлегува од дискриминаторска основа и кое има за цел или резултат повреда на достоинството на одредено лице или создавање заканувачка, непријателска, понижувачка или застрашувачка средина, пристап или практика“).

Можеби најтешката последица која прозлегува од говорот на омраз е криминалот од омраза, под овој вид на криминал се подразбираат кривични дела во кои сторителот е мотивиран од предрасуди кон групната припадност на жртвата, односно расниот, етничкиот, религискиот идентитет на жртвата и слично. За едно кривично дело да се прогласи за криминал од омраза неопходно е да содржи два елементи: кривично дело и пристрасна мотивираност за негово сторување.

Правна рамка за говорот на омраза во Македонија

Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги конкретно во чл.48 упатува на посебните забрани:

„Аудио и аудиовизуелните медиумски услуги не смеат да содржат програми со кои се загрозува националната безбедност, се поттикнува насилно уривање на уставниот поредок на Република Македонија, се повикува на воена агресија или на оружен конфликт, се поттикнува или шири дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, пол, религија или националност. Посебните забрани од претходниот став на овој член треба да бидат во согласност со практиката на Европскиот суд за човекови права“.

Во чл.6 од овој закон се дефинирани надлежностите на Агенцијата:

- се грижи за обезбедување на јавност во работата на радиодифузерите;
- ја поттикнува слободата на изразување;
- се грижи за заштита и развој на плурализмот на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги, охрабрува и поддржува постоење на разновидни, независни и самостојни аудио и аудиовизуелни медиумски услуги;
- презема мерки во согласност со овој закон во случаите кога е извршена повреда на одредбите на овој закон или на прописите донесени врз основа на него и условите и обврските од дозволите;
- се грижи за обезбедување заштита на малолетните лица;
- ги донесува актите кои произлегуваат од овој закон;
- се грижи за заштита на интересите на граѓаните во областа на аудио и аудиовизуелните медиумски услуги;
- утврдува постоење на недозволена медиумска концентрација;

¹⁷⁴ Член 6 ст. 2 од Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр.50/2010.

- одлучува за доделба, одземање или продолжување на дозволите за телевизиско или радио емитување;

- презема мерки за времено ограничување на пренос и прием на аудио и аудиовизуелни медиумски услуги од други држави на територијата на Република;

- донесува листа на настани од големо значење за јавноста на Република Македонија;

- поттикнува медиумска писменост;

- врши надзор;

- ги води регистрите утврдени со овој закон;

- спроведува истражувања и анализи во врска со одделни прашања од областа на аудио и аудиовизуелни медиумски услуги;

- врши мерење на гледаност или слушност на програмите, односно програмските сервиси на радиодифузерите од Република Македонија и

- врши и други работи утврдени со овој закон.

Согласно со чл.23 од законот, доколку постои непочитување на одредбите од овој закон, Агенцијата:

- ќе донесе решение со кое ќе го опомене медиумот;

- ќе поднесе барање за поведување на прекршочна постапка во случај кога и покрај донесеното решение за опомена продолжува со вршење на истата повреда за која е опоменет, во текот на годината;

- ќе достави предлог до Советот за одземање на дозволата или

- ќе донесе решение за бришење од регистарот согласно со овој закон.

Кривичниот законик во чл.144, во кој се одредува кривичното дело загрозување на сигурноста, во ст.1 од овој член вели:

„1. Тој што ќе ја загрози сигурноста на друг со сериозна закана дека ќе нападне врз неговиот живот или тело или животот или телото на нему блиско лице ќе се казни со парична казна или со затвор до шест месеци“.

Додека во ст.4 вели:

„2. Тој што по пат на информатички систем ќе се закани дека ќе стори кривично дело за кое е пропишана казна затвор од пет години или потешка казна против некое лице поради неговата припадност кон определена национална, етничка или расна група или верска определба, ќе се казни со казна затвор од една до пет години“.

Од друга страна, пак, чл.407-а го одредува кривичното дело одобрување или оправдување на геноцид, злосторства против човечноста или воени злосторства.

„(1) Тој што по пат на информативен систем јавно ги негира, грубо ги минимизира, ги одобрува и оправдува делата од членовите 403 до 407 (овде вклучувајќи го геноцидот, злосторства против човечноста или воени злосторства), ќе се казни со затвор од една до пет години“.

Односно:

„(2) Ако негирањето, минимизирањето, одобрувањето или оправдувањето е сторено со намера за поттикнување омраза, дискриминација или насилство против некое лице или група на лица поради нивната национална, етничка или расна припадност или верска определба, сторителот ќе се казни со казна затвор најмалку четири години“.

Заклучок

Говорот на омраза како таков произлезе дека е неприкосновен дел од нашето секојдневие, без разлика дали станува збор од блиски луѓе во нашата средина или пак политичари односно новинари, кои пропагираат односно формираат јавно мислење за одредени состојби во нашето општество.

Воедначената дефиниција за говорот на омраза како негативен говор, кој изразува, поттикнува, повикува или промовира омраза до повредливи зборови и епитети, па и екстремни примери на предрасуди, стереотипи и пристрасност. Ноторниот факт дека историјата беше испишана со говорот на омраза, всушност е една нишка да истиот и понатаму е дел од секојдневното на речиси секој поединец. Македонското општество или македонската држава можеби е еден од подобрите примери за тоа како се употребува говор на омраза врз основа на политичката припадност, особено од страна на новинари и политички претставници, секако следејќи ги резултати од горенаведеното истражување. Она што не е за потценување е резултатот како би можел говорот на омраза да влијае врз иднината на едно општество, а според испитаниците е евидентно дека истиот има негативно влијание врз општествените текови во една држава.

Она што би можела да го изведем како заклучок е непобитно дека истиот е присутен во речиси секој медиум во нашето општество, некаде во поголем, а некаде во помал процент, но она на што би требало да се работи, а поврзано со оваа појава, е токму едукацијата, бидејќи образованието е можеби најмоќната алатка која може да ја намали употребата на овој вид на говор, како и можноста да се предвидат и да се укаже на последиците кои може да произлезат на подолг рок.

Користена литература

<http://nvoinfocentar.mk/govorot-na-omraza-vo-mediumite>

Европска конвенција за човекови права од 1950 година.

Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги („Службен весник на РМ“ бр. 184/13, 13/14, 44/14, 101/2014 и 132/2014).

Закон за радиодифузна дејност („Службен весник на Република Македонија“ бр. 100/05, 19/07, У.бр.126/2006 од 12.9.2007 („Службен весник на РМ“ бр.115/07), У. бр.191/07 од 21.11.2007 година („Службен весник на РМ“ бр.08/08), 103/08, 152/08, 6/10, У. бр.191/2009 од 10.2.2010 година („Службен весник на РМ“ бр. 51/2010), 145/10, 97/11 и 13/12).

Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ бр.50/2010).

Кривичен законик на Република Македонија („Службен весник на РМ“ бр.199 од 30.12.2014).

Летна школа за човекови права и кривично право, организиран од Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ и Мисијата на ОБСЕ во Скопје, Охрид, јуни, 2016.

Михајлова, Е. (2013). *Слобода на изразување и говор на омраза*. Скопје: Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“

Трајаноски, Ж. (21 јули 2016). Говорот на омраза во медиумите. (<http://nvoinfocentar.mk>, Interviewer)

Универзална декларација за човекови права од 1948 година.

НЕЗАВИСНОСТ НА СУДСТВОТО КАКО ЗНАЧАЕН ПОСТУЛАТ ВРЗ КОЈ СЕ ЗАСНОВА ВЛАДЕЕЊЕ НА ПРАВОТО

Апстракт: Можеме да кажеме дека идејата за владеење на правото потекнува уште од антиката, од времето на Солоновите закони. Тој прв ја воспоставил еднаквоста на граѓаните пред законот (isonomia). Како Перикле така и Платон се залагале за владеење на законите, а не за владеење на луѓето, откако Платон сфатил дека не постојат толку умни и непристрасни филозофи. Сепак владеење на правото и правна држава се два различни поими. Владеењето на правото е природно право кое корелира со човековите права и слободи, за разлика од поимот правна држава кој се заснова врз позитивното право. Владеењето на правото се јавува како облик на слобода на човекот, а не како облик за нејзино ограничување. Се заснова врз неколку постулати но еден постулат овде ќе го издвоиме како најзначаен, а тој е постоење на независно судство. Неопходна и неизбежна потреба на владеење на правото е независното судство. Судиите мора да бидат сигурни и добро платени, така што ќе можат да го применуваат правото без страв. Независната положба на судијата е загарантирана со Уставот, домашните закони и меѓународните договори ратификувани со Уставот. Правото на граѓанинот да му суди независен и непристрасен судија претставува гаранција на општеството дека судската власт ја исполнува должноста што ѝ е доверена со Уставот и дека тоа право на граѓанинот е подигнато на највисоко ниво, со неговото гарантирање и доследна примена на голем број декларации, конвенции и останати меѓународни документи. Но сепак, главно е да дознаеме дали извршната власт и политичките партии имаат овде свој удел и вршат притисок.

Клучни зборови: независност, судство, право, правда, непристрасност.

MITROVIK David

INDEPENDENCE OF JUDICIARY AS AN IMPORTANT POSTULATE IN BASE OF WHICH IS FOUNDED THE RULE OF LAW

Abstract: It can be stated that the idea of the rule of law originates from ancient times, dating back to the period of Solon's laws. He was the first to establish equality of the citizens under the law (isonomia). Pericles as well as Plato advocated the rule of law instead the rule of people after Plato's conclusion that there are no smart and impartial philosophers. However, the rule of law and the state of law are two different terms. The rule of law is a natural law which correlates with human rights and liberties, opposed the term state of law which is based on positive law. The rule of law is a form of the freedom of the people and not it's restriction. It is based on a few postulates one of which will be emphasized as the most important – the presence of an independent judiciary. Judges have to be secure and well paid so that they can enforce the law without fear. The independence of the judge is protected by the Constitution, national law and international agreements ratified by the Constitution. The right of the citizen to be judged by an independent and impartial judge serves as a guarantee to society that the judiciary fulfills its duty given by the Constitution and that this right is raised to the highest level being guaranteed and consistently used by various declarations, conventions and other international documents. However, it is crucial to conclude whether executive authority and political parties are able influence and exert pressure on it.

Key words: *independence, judiciary, law, justice, impartiality.*

Поимот владеење на правото првпат е забележан во Англија, во 17 век, и со овој поим се означувало еднаквост пред законот на сите граѓани. Овој поим се однесува на содржините на уставот и законите и е во врска со човековите права и слободи. Исто така, владеењето на правото е поим кој повеќе го нагласува граѓанинот во однос на државната власт, иако овој поим се однесува и на постоењето на ограничена власт, власт која се наоѓа под постојана контрола на судската власт. За да постои владеење на правото сите граѓани треба да имаат правна сигурност, односно да постојат правни гаранции за заштита на правото во случај на повреда на истото. Потребно е постоење на неколку основни постулати за да може да зборуваме дека во една држава постои владеење на правото. Тоа се: „прво, примарно значење на човековите слободи и права; второ, постоење на ограничена државна власт; трето, поделба на власта на законодавна, извршна и судска; четврто, постоење на независно судство и петто, правна сигурност на човекот и граѓанинот. Вистинско владеење на правото ќе имаме кога ќе создадеме политички систем кој ќе има граѓанска душа, систем во кој ќе владее правичноста и праведноста, односно систем во кој ќе владее слободната индивидуа. Во никој случај не можеме да се говориме за владеењето на правото и заштита и почитување на човековите права без притоа да се потенцира неопходноста за независно судство. Поради тоа највисок гарант за заштитата на владеењето на правото и гарант и чувар на човековите права и слободи утврдени со Уставот и меѓународните документи се судовите и судиите како носители на судската власт.

Владеењето на правото е, всушност, поим-камелеон, отворен концепт кој е предмет на постојана дебата и кој може да се дефинира тргнувајќи од различни пристапи. Постојат дефиниции на владеење на правото во смисла на вредностите на кои треба да им служи (како што е правилото дека мора да постои правна основа за секоја активност со која се ограничуваат човековите права) или во смисла на институциите (судови, парламенти...) кои се должни да го заштитуваат или во смисла на постапките кои овие институции ги користат за таа цел (*habeas corpus*, учество на порота во судењето). Во овие различни значења владеењето на правото вклучува внатрешна моралност на правото, суперматерија на правото еднаквоста пред законот, гарантирање на човековите права, а го исклучува арбитрерното владеење. Во најопшта смисла владеењето на правото како ограничување и контролирање на политичката власт може да се изедначи со конституционализмот. Но тие не се исти. Покрај неговата комплексност, владеењето на правото е потесен принцип. Да се елаборира содржината на владеењето на правото значи да се истражуваат правните основи на конституционализмот во релација со политичките институции. Владеењето на правото отвора суштински прашања во конституционализмот. За поставување на основите на владеењето на правото се истакнал *Albert Venn Dicey*. Неговото сфаќање се заснова на три премиси:

- непостоење на арбитрерна власт - ниеден човек не е над законот и никој не смее да биде казнет освен за кршење на законот што го утврдува редовен суд;
- еднаквост пред законот - секој човек е подведен под законот и надлежноста на редовните судови.
- устав, кој го создаваат судиите.

Во последниве неколку години сме сведоци дека во Република Македонија се оспорува правниот карактер на правото, односно неговата валидност. Имено, ставањето на правото како штиш за заштита на поединечни, а не на општествени интереси е груба злоупотреба и кршење на самата идеја за владеење на правото! Всушност, примарната смисла на владеењето на правото е заштитување и обезбедување токму на тоа право. Затоа и се воспоставуваат граници, брани, бариери кај сите државни активности во корист на слобода на граѓанинот. Јавните служби мора да дејствуваат само доколку за тоа им е дадена надлежност, а таа надлежност едноставно не можат да си ја препишат. Уставот или законот мора тоа да им го пренесат на нив. Во таа смисла владеењето на правото секогаш претставува законска и уставна држава. Обврзувајќи се кон правото,

државниот авторитет ја обезбедува слободата на граѓанинот, во која може да дојде до мешање само врз основа на законско овластување, а такво нешто можат да донесат само претставници на народот преку уставно утврдена формална постапка. За почитување на граѓанинот постои независно судство. Затоа поделбата на власт, дефинирана од Монтескје како начело дека власта ја ограничува власта (*le pouvoir arrete le pouvoir*) и владеењето на правото се неделиви едно од друго. Државата што ги почитува принципите може да се нарече држава во која владее правото, наспроти партиска и полициска држава или пак држава на своеволие. Во таквата држава судијата со своето дејствување не подлежи на никакви наредби и му служи на законот и правото. Токму затоа независните судии создаваат независно судство. Тоа е можно само кога судиите уживаат монопол во самото судство. Меѓутоа такво нешто не постои кога покрај судската одлука за ослободување, ослободеното лице повторно е притворено од полицијата. Со такво однесување власта практично си припишува сопствена кривична власт покрај судството.

Но за да функционира едно судство, независно и самостојно, не се потребни само цели и намери, туку и луѓе, материјални средства и други претпоставки. Материјалните средства не се само зградите и платите туку и вложувањето во луѓето, во нивното знаење, надградување на успехот и санкции за неработењето и неуспехот. Луѓето кои работат во судството не се наоѓаат таму случајно, туку се едуцираат за тоа, мотивираат, развиваат и надградуваат. Тие се професионалци... или би требало да бидат. Владеењето на човекот, а не на правото, за жал, е перманентна традиција во Република Македонија. Ограничениот криминал и корупцијата беа и сè уште се на сцената на политичкиот живот. Принципот на правото е еродиран. Затоа, Република Македонија прво треба да почне да гради свест за човековите права и силно јавно мислење кое ќе ги поддржува вредностите на правото и владеењето на правото, а потоа треба и да ги унапредува техниките за унапредување на човековите права. Техники кои имаат потенцијал да создадат зголемен ризик за оние кои се обидуваат да ги кршат човековите права и зголемени можности, за да се чуе гласот на оние кои се грижат за човековите права.

Сè додека не постигнеме состојба на заштита на загарантираните права на граѓаните, на контрола и ограничување на власта, односно не се постигне еден меѓусебен резпект меѓу власта и граѓаните како што вели Л. Брејшир „со посредство на законите“, сè дотогаш не можеме да зборуваме „за општество со цврста вкоренета традиција на владеење на правото и кое е подготвено да се бори за вредностите вградени во системот“. Независниот и непристрасниот судија претставува гаранција на општеството дека судската власт ја исполнува должноста што ѝ е доверена со Уставот и дека тоа право на граѓанинот е подигнато на највисоко ниво, со неговото гарантирање и доследна примена на Универзалната декларација за човекови права, Европската конвенција за човекови права, како и со сите други документи на Советот на Европа. Овие документи претставуваат широка платформа и извор на правни норми, за уставно и законско уредување на принципите на независност на судството и судијата. Тие дозволуваат да се имаат предвид реалните услови во секоја држава и даваат правец и ориентација за унапредување на процесите за изградба на елементите на судската власт, со можност за што пошироко прифаќање на институционалните принципи за независно судство.

Остварување на правото на правично судење преку независно, непристрасно и стручно судство е основа на владеењето на правото во секоја модерна демократска држава. Од секоја држава која тежнее кон тоа, оправдано се очекува да стори сè за обезбедување на она што го препорачуваат меѓународните инструменти. Државата треба да го организира својот политички и правен систем на таков начин што независноста и непристрасноста во судството ќе ја поттикнува и ќе овозможи таа доверба да се реализира. Независноста на судството државата ја обезбедува преку изборот на судиите, а изборот мора да задоволи одредени меѓународните критериуми кои ќе ги преточи во свои национални. Обврска и одговорност на секоја држава е да продуцира закони, во поширока смисла на зборот, кои се база за избор на квалитетни судии. Затоа, Судскиот совет е/треба да биде самостоен и независен орган на судството, кој ја обезбедува и гарантира самостојноста и независноста на судската власт, преку остварување на своите функции согласно со Уставот и законите. Независноста на судството како институција се огледа во неговата

независност и самостојност, во однос на органите на законодавната и извршната власт, но и во однос на политичките партии, државните и сите други институции, центри на моќ, јавно мислење и во однос на сите други извори на можни притисоци. Состојбата на судската независност во една земја не се одредува само со законите кои се однесуваат на ова прашање. Таа е резултат на почитувањето на независноста на судството во праксата, на условите и на околностите под кои се спроведува правдата. Судиите не се независни само затоа што законот тоа го вели. Тие пресудуваат врз основа на законот и фактите, само доколку се чувствуваат сигурни и добро заштитени од обидите за влијание при нивното одлучување. Независноста на судијата како личност се огледа во неговата решеност да ја брани независноста и самостојноста на судството и секогаш да суди по закон, во сите случаи и во секоја пригода, без оглед на последиците. Оттука, перцепцијата на судиите за нивната независност е исто толку суштинска за независноста на судството, колку што е и правната рамка.

Независната положба на судијата е загарантирана со Уставот, овде се и домашните закони и меѓународните договори ратификувани со Уставот, кои обезбедуваат: објективни постапки на избор и разрешување, неограничен мандат, непроменливост и неподвижност, имунитет и плата што гарантира сигурна, самостојна и независна материјална и социјална положба и др. Судската власт е константно една од главните забелешки во извештаите на Европската Унија во однос на справувањето со реформите во Македонија. Ендемскиот проблем на македонското судство останува политичкото влијание врз судовите и судиите. Недоволната делотворност на инструментите и механизмите на независното судство е идентификувано како главен проблем од мнозинството на судии. Мнозина од судиите го перципираат Судскиот совет како пристрасен и нетранспарентен орган кој е под директно политичко влијание. Сите принципи и стандарди, кои се однесуваат на независноста и самостојноста на судството и судиите, не секогаш се применуваат во практиката и не доследно од сите и во сите сегменти. За да може да се отстранат ваквите неповолни состојби во остварувањето на независноста и самостојноста на судството и судиите, потребно е и понатаму да се продолжи со развивање и примена на институционалните гаранции.

Меѓутоа, сето ова нема да даде резултат, доколку не настанат промени во свеста и однесувањето на судиите и доколку тие самите не се изборат за своето место и улога во општеството, преку доследна и практична примена на гаранциите за независност, самостојност и непристрасност. Желбата за политичка инструментализација на судството е неминовна карактеристика за секоја власт, во сите општества, па исклучок не може да биде ни власта во Република Македонија. Секогаш носителите на политичката моќ и влијание, а посебно претензиите на извршната власт, биле и секогаш се насочени кон тоа да судството го држат под своја контрола, погодно за да можат во секој момент да го ефектуираат таквото влијание. Извршната власт и партиите и покрај декларативните заложби за независно судство секогаш се склони да вршат непримерни упади во функционирањето на судската власт и во донесувањето на одлуките од страна на судиите. Каква би била таа извршна власт која не би сакала судството да го држи под постојана зависност.

Ова е онаа видлива надворешна контрола кога се прави обид истата да се легализира и која се огледа преку предлагањето на законите кои се однесуваат на судството. Покрај извршната власт, желба за контрола врз судството имаат и политичките партии кои се на власт, како и претставниците на бизнис секторот близок до власта секако. Меѓутоа, многу поопасни се притисоците и интервенциите што доаѓаат од претставниците на судството – внатрешните притисоци и влијанија. Овде мислам на притисоците од претседателите на судовите, судиите од повисоките судови, колеги судии и администрацијата. Овие притисоци се многу посуптилни бидејќи не се експонирани и се неприметни за јавноста. За жал, уште во 2008 година ЗСРМ донесе круцијални заклучоци кои ја покажуваат таа црна страна на судството. Едни од главните заклучоци на оваа тема беа дека судиите и јавните обвинители при нивната работа се соочуваат со различни притисоци кои влијаат на нивната независност во одлучувањето. Овие притисоци доаѓаат од нивни колеги од повисок ранг, полицијата, државни функционери, партиски активисти, медиумите (преку начинот на известување за одредени притворски предмети) итн. Тие

чувствуваат потреба од поголема заштита во извршувањето на нивната функција и непристрасност во вршењето на правосудната функција од страна на нивните професионални здруженија. Преку одредени анализи и истражувања доаѓаме до фрапантни податоци. Од анкетираниите судии 19% од нив укажале на тоа дека судиите во нивниот суд „во голема мерка“ се соочуваат со притисоци од страна на претставници на извршната власт (како на пример Владата, Министерството за правда, Министерството за внатрешни работи). Речиси една четвртина од судиите сметаат дека судиите во судот во кој тие работат не се независни во одлучувањето, ова значи дека речиси секој четврти судија не верува во независноста на судството во оваа земја.

Дополнително, големо мнозинство од испитаниците во истражувањето (70%) веруваат дека изборот на членови на Судскиот совет е пристрасен. Резимирајќи ги резултатите може да се заклучи дека мнозинството анкетирани судии сметаат дека судиите во земјата се избираат и разрешуваат согласно постапки кои се спроведуваат од страна на тело кое се смета за пристрасно. Степенот на доверба која ја имаат граѓаните во судовите е на многу ниско ниво.

Најзначајните проблеми со човековите права произлегуваат од значајното ниво на корупција и од неуспехот на властите целосно да го почитуваат владеењето на правото, вклучително со продолжувањето на ограничувањето на медиумските слободи, мешање во судството и селективно обвинување. Политичкото мешање, неефикасноста, фаворитизмот кон добро поставени личности, долгите процеси, кршењето на правото на јавно судење и корупција го карактеризираат судскиот систем. Владеењето на правото, според член 8 од Уставот, е една од темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија. Но, колку во нашата држава владее овој принцип на модерниот конституционализам е знак прашање! Правото мора да биде почитувано од страна на сите граѓани на една држава и да важи за сите подеднакво, бидејќи селективното почитување и селективната примена на правото го изобличуваат неговиот дух и идеал. Правораздавањето мора да се применува на сите граѓани еднакво, бидејќи сите ние сме еднакви пред Уставот и законите.

Сепак, повеќе од очигледно е дека не сме сите рамноправни, односно дека некои се поеднакви од еднаквите. А кога тоа се случува не можеме повеќе да зборуваме и да веруваме во правото. Велат дека независноста на судството и непристрасноста при донесувањето на судските одлуки има посебна улога во афирмацијата на владеењето на правото од проста причина – заради остварување на можноста за обезбедување на правна сигурност и законитост, а со тоа и поефикасно и подобро остварување на правниот поредок. Во Македонија постојат монтирани судски случаи, наречани судски пресуди, нееднаков судски третман, нееднаквост пред законите и Уставот, неправичност. Која правда, кое владеење на право, каква правна држава?!

Користена литература

Светомир Шкарик и Гордана Силјановска-Давкова (2007). Уставно право (второ издание). Скопје; Култура.

Светомир Шкарик (2015). Уставно право (осмо издание). Скопје; Култура.

Светомир Шкарик (2014). Научно толкување - Устав на Република Македонија. Скопје; Култура.

Организација за безбедност и соработка во Европа. Независност на судството - Правна анализа. Декември 2009; www.osce.org

Артан Садику (2013). Механизми и инструменти за независно судство. Скопје.

Институт за човекови права (2

014). Анализа на независноста на Судскиот совет на Република Македонија.

Илија Јованов (2014). Предизвиците на слободата, правната држава и владеењето на правото.

Gordana Siljanovska-Davkova (2006). Democracy and Globalization – between Rule of Law and Rule of Men, Правни живот, бр. 12, том 4.

Тасева Викторија (2014). Предизвиците на слободата, правната држава и владеењето на правото. www.pravdiko.mk

СЛОБОДА НА ИЗРАЗУВАЊЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Еден од клучните постулати на демократска и правна држава е обезбедување на највисок степен на слобода на медиуми, а самото тоа повлекува и слобода на изразување и слобода на мисла и уверување. Извршната власт секогаш прави обиди за заведување и држење на медиуми под своја закрила преку владино финансирање на медиуми, односно преку владино рекламирање, но Република Македонија досега има извршено неколку законски измени кон подобрување на владиното рекламирање во текот на изборна кампања така и надвор од неа. На Република Македонија ѝ е потребно постоење на здрава критичка свест и јавност, со акцент на негување и одбрана на јавната дебата и слободата на изразувањето. Постоењето на различни мислења, дискусии, дебати и отвореност на институциите ќе го оправда и постоењето на заедницата. Слободата на изразувањето произлегува од многу меѓународни правни акти кои подоцна се ратификувани од страна на Собранието на Република Македонија. Најзначаен акт претставува Универзалната декларација за човекови права која јасно утврдува дека секој има право на слобода на мислење и изразување, при што ова право ја вклучува и слободата на застапување на одредено мислење, како и слободата за барање, давање и примање на информации и идеи преку медиумите.

Клучни зборови: *изразување, дебата, слобода, свест*

NIKOLOV Ivan
KAROVA Marina

FREEDOM OF EXPRESSION IN MACEDONIA

Abstract: One of the key tenets (a principle or belief) of democratic and legal state is providing the highest level of media freedom, and it alludes to freedom of expression and freedom of thought and belief. Executive always attempts for seduction and keeping the media under his wing, the Government funding through the media or through government advertising, but the Republic of Macedonia has made several amendments to the improvement of Government advertising during the election campaign and beyond. The Republic of Macedonia needs the existence of a healthy critical awareness and public, with an emphasis on fostering and defending the public debate and freedom of expression. The existence of different opinions, discussions, debates and openness of institutions would justify the existence of the community. Freedom of expression stems from many international legal acts, which were later ratified by the Parliament of Republic of Macedonia. The most important deed is the Universal Declaration of Human Rights, which clearly stipulates that everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom advocacy of opinions and the freedom to seek, give and receive information and ideas through any media .

Keywords: *expression, debate, freedom, conscience*

Вовед

Слободата на изразување ни претставува едно од фундаменталните човекови права за кое се темели иднината на светот. Но потребата да се ограничи слободата на изразување е поради злоупотреба на изразување поради поттикнување на говорот на омраза, нетрпеливост, нетолеранција, дискриминација врз основз на раса, пол, политичка припадност итн. Правото на слободата на изразување претставува круцијално право од чиешто отстварување зависи и реализирањето на останатите човекови права. На Република Македонија ѝ е потребно постоење на здрава критичка свест и јавност, со акцент на негување и одбрана на јавната дебата и слободата на изразувањето. Постоењето на различни мислења, дискусии, дебати и отвореност на институциите ќе го оправда и постоењето на заедницата. Определени лица и групи може да изразат идеи за надмоќ на определена раса, религија или нација со намера да ги понижат сите оние кои не припаѓаат на нивната група, како и да ги повикаат на прогон, изолација, па дури и на геноцид. Во такви случаи слободата на изразување е пошироко толкувана што прераснува во говор на омраза, појава во која сите современи демократски земји се борат кон потиснување на говорот на омраза особено во медиумската сфера. Слободата на изразувањето произлегува од многу меѓународни правни акти, кои подоцна се ратификувани од страна на Собранието на Република Македонија. Најзначаен акт претставува Универзалната декларација за човекови права која јасно утврдува дека секој има право на слобода на мислење и изразување, при што ова право ја вклучува и слободата на застапување на одредено мислење како и слободата за барање, давање и примање на информации и идеи преку медиумите.

Основите на ова право се воспоставени во повеќе меѓународни акти како што се: УДЧП член 19¹⁷⁵; МППП член 19¹⁷⁶; ЕКЧП член 10¹⁷⁷; ЕПЧП член 11¹⁷⁸ и други документи, што дава насока дека правото на слобода на изразување е де факто едно од основните граѓански и политички права.

Да се навратиме на слободата на изразување во РМ. Значењето на ова право се гледа во тоа што тоа е уредено во Уставот на Република Македонија каде што:

- Се гарантира слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата;
- Се гарантира слободата на говорот, јавниот настап, јавното информирање и слободното основање на институции за јавно информирање.
- Се гарантира слободниот пристап кон информациите, слободата на примање и пренесување на информации;
- Се гарантира правото на одговор во средствата за јавно информирање;
- Се гарантира правото на исправка во средствата за јавно информирање;
- Се гарантира правото на заштита на изворот на информацијата во средствата за јавно информирање. Цензурата е забранета.¹⁷⁹

Исто така, во член 110 од Уставот на РМ е пропишано дека Уставниот суд ја штити слободата на изразувањето.

Сведоци сме дека слободата на изразување во последните години во Република Македонија постојано се назадува со оглед на тоа што секоја извршна власт посакува медиумите

¹⁷⁵ Универзална декларација за човекови права.

¹⁷⁶ Меѓународен пакт за граѓански и политички права.

¹⁷⁷ Европска конвенција за човекови права.

¹⁷⁸ Европската повелба за човековите права.

¹⁷⁹ Член 16 од Устав на Република Македонија, Службен весник на РМ бр: 1/92, 4/92, 52/91, 31/98, 91/01, 84/03, 107/05, 03/09 и 49/11.

да ги има во свој домен. Република Македонија како слободно демократско општество може да се избори со секој притисок не само од оној притисок кој доаѓа од извршната власт, туку и од физичките и правните лица. Слободата на изразување како демократско право и кој најчесто се изразува преку медиумите се задушува од причини што новинарите често не известуваат објективно и непристрасно заземаат лична страна во информирањето. Во правната теорија тие уредници и новинари се нарекуваат нечесни новинари/уредници. Пренесувањето на информациите треба да бидат целосно проверени пред да се споделат во јавноста, а истите често се пренесуваат без целосна проверка во нивната вистинитост. Сопствениците на медиуми најчесто медиумот го користат за бизнис, кој како и секој бизнис сакаат да остваруваат големи профити и бенифиции. Правните лица, а и физичките лица, најчесто преку рекламите и телешопингот сакаат да влијаат врз уредничката политика на медиумот, па затоа често информативни содржани сакаат да ги приспособат кон нивен личен интерес. Меѓутоа не сите новинари и уредници потклекнуваат врз притисоци и влијанија, има и такви кои постапуваат согласно со новинарската етика и принципи. Извештајот за напредокот на Република Македонија за 2015 година од страна на Европската комисија забележува големи влошувања и пад во сферата на медиумите и слободата на изразување. Европската комисија констатирала дека извршната власт е најчест контролор на медиумите, каде што имаме и големо ниво на извршени физички напади на новинари кои никогаш не добиле судска развршница. Слободата на изразување промовира и добро владение, а со тоа засегнатите лица ќе можат да го искажат својот став или негодување со определена одлука на државна институција, придонесуваат кон јакнење на принципот на добро владеење во една држава. Ова право ни претставува и клуч во развојот на неприкосновеноста и независноста на секоја индивидуа. Преку слободно заземање ставови на определени теми и преку слободна размена на идеи и информации со другите, луѓето можат да се разберат подобро самите сабе и околината. На тој начин власта станува свесна за одредени проблеми со кои народот се соочува и бараат од државата определена акција, со тоа се дава шанса соодветно да реагираат и да преземаат мерки што би ги надминале проблемите. Државата нема само негативни обврски кога станува збор за заштита на овие права, не може обврската само да се сведе на невмешување во уживањето на правата, туку спротивно истата има позитивна обврска да ги штити правото на слобода на изразувањето, слобода на медиумите, а воедно и останатите права како што се правото на слобода на мислата, правото на мирен собир и здружување и тоа треба да биде експлицитно утврдено со домашното законодавство. Државата има одговорност за непречено остварување на овие права од страна на граѓаните. Слободата на изразување е тесно поврзана и со останатите човекови права, особено со начелото на дискриминација и дискриминирањето на одредена индивидуа или група по некоја основа повлекува повреда на некое од овие две права. Меѓународните правни акти особено ги гарантираат слобода на изразувањето и слобода на медиумите. Така Универзалната декларација за човекови права прокламира дека секој има право на мислење и изразување, ова право ја вклучува и слободата за застапување на одредено мислење без притоа да имаме вмешување од трета страна. Останати акти кои се надоврзуваат на Универзалната конвенција се Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Меѓународниот пакт за економски социјални и културни права, Европската конвенција за човекови права. И домашните правни акти ги гарантираат сите овие права. Така Уставот на Република Македонија во член 16 прокламира правото на слобода на мислата, слобода на изразувањето и медиумите, совеста, уверувањето.

Покрај овие акти, Закон за радиодифузна дејност¹⁸⁰ укажува на значењето на правото на слобода на мислење и изразување, поточно со вршењето на радиодифузната дејност се обезбедува слобода на јавното изразување на мислата, слобода на говорот, јавниот настап и јавното

¹⁸⁰ Закон за радиодифузна дејност („Службен весник на Република Македонија“ бр. 100/2005; 19/2007; 103/2008; 152/2008; 6/2010; 145/2010; 97/2011; 13/2012 и 72/2013)

информирање. Покрај слободата на изразување на мислење, Законот за медиуми¹⁸¹ ја гарантира и слободата на истражување, објавување, избор и пренесување на информации.

Република Македонија има соодветна законодавна рамка на слобода на медиумите и слобода на изразувањето. Но истите законски решенија, како што гледаме не се применуваат соодветно односно имаме кршење на законите и новинарските принципи и етика. Многу регулација, а малку квалитетни решенија за медиумите. Начинот на кој треба да ја заштитиме слободата на изразување не е преку замижување пред злоупотребите на медиумската моќ, туку со поголеми заложби за одговорни и вистински демократски медиуми. За да се дојде до таква слобода треба во медиумите да се прифатат и грешките во лошото новинарство. Неодговорното новинарство не само што претставува срам за сопствениците, раководството и уредниците во медиумите, туку ја намалува и јавната поддршка за новинарството. Во интерес е и на новинарите да промовираат етичко новинарство и да бидат први што ќе го преиспитаат неетичкото однесување на медиумите, така и на јавните институции. Повлекувањето на владините реклами од страна на медиумите претставува дел од повлекувањето на раката на извршната власт врз контрола на медиумите и нареданите прилози во информативните емисии.

Се стремиме кон плурализам во општеството и политиката. Таквиот плурализам и граѓанство не е можен без слободата на изразување на мислата. Но, истовремено треба да се внимава на злоупотреба на слободата на изразување во одредени ситуации од одредени лица, при што доаѓа до преувеличено толкување на таквото право и во краен случај може да премине во говор на омраза. „Ако целото човештво минус еден човек имаше исто мислење, човештвото повеќе не би било оправдано кога би го замолчувало тоа лице, за разлика од него тој ако би имал моќ би бил оправдан за замолчување на човештвот.

Користена литература

Европска повелба за човекови права, 2000

Европската конвенција за човекови права 1950

Законот за радиодифузна дејност, Службен весник на Република Македонија бр. 100/2005; 19/2007; 103/2008; 152/2008; 6/2010; 145/2010; 97/2011; 13/2012 и 72/2013

Законот за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Македонија бр. 50/2010

Меѓународен пакт за граѓански и политички права 1966

Правна анализа на концептот на казненото дело омраза и говорот на омраза, академик Владо Камбовски, д-р Мирјана Лазарова Трајковска, поддржано од ОБСЕ, септември 2012.

Правото на слобода на мисла и изразување и слобода на мирен собир и здружување, Донче Бошковски, Маргарита Цаца-Николовска, Институт за човекови права, декември 2010

Прирачник за слободата на изразување, правни аспекти, Сандра Бузлиева, Мила Исаковска, Здружение на граѓани Институт за човекови права, Здружение за развој Центар за управување со промени, Скопје

Слобода на изразување и говор на омраза, д-р Елена Михајлова, д-р Јасна Бачотова, м-р Томе Шеќерчиев, поддржано од ОБСЕ, декември 2013.

Слободата на изразувањето и демократијата – Слаѓана Димишкова, Скопје, 2008, Вечер пресс ДОО Скопје, Прв приватен универзитет Европски универзитет РМ

Универзалната декларација за човекови права 1948

Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија бр. 52/1991

¹⁸¹ 14 Закон за медиуми („Службен весник на РМ“, бр.184/2013 и 13/2014)

КРИМИНАЛ ОД ОМРАЗА И МАРГИНАЛИЗИРАНИ ГРУПИ

Апстракт: Криминалот од омраза претставува новина во нашето кривично законодавство, но не и како нова појава која своите корени ги влече уште од римското право. Историјата дава мошне голем број примери од криминалот од омраза: страдањето на Евреите, Ромите и Словените во текот на Втората светска војна, страдањето на Афроамериканците во САД во средината на минатиот век. Важно е да се нагласи дека овие криминални дејствија не се поттикнати од однесувањето на жртвите туку од особини кои се вградени во нив. Криминалот од омраза се заснова на предрасуди и тој може да се појави насекаде. Ниту едно општество не е имуно од криминогени дејствија предизвикани од предрасуди и нетолеранција. Криминалот од омраза го сочинуваат два елементи, најпрвин делото мора да биде квалификувано како кривично дело во Кривичниот законик и мотивот за извршување на делото мора да биде засновано на одредена предрасуда. За да се квалификува делото како криминал од омраза и не е задолжително сторителот да чувствува омраза, доволно е мотивот за извршување на делото да се заснова на предрасуда. Криминалот од омраза може да доведе до различни последици, како што се: вербален напад на поединец или група, оштетување на имот, физичко насилство и убиство. Европската повелба за човекови права од 2000 година, односно членовите 1,10, 21 и 47 гарантираат право на човечко достоинство, слобода на мислење и изразување, религија, недискриминација, како и правото на правни лекови и фер судење.

Клучни зборови: *страдање, омраза, насилство, нетолеранција*

NIKOLOV Ivan

HATE CRIME AND MARGINALIZED GROUPS

Abstract: Hate crime is new in our criminal law but it is not new occurrence and its roots take place back in the Roman law. History itself provides many examples of hate crimes : the suffering of the Jews ,Romanies and Slavs during the second war , the suffering of the African American people in the US in the middle of the last century. It is important to emphasize that these crimes are not empowered by the behavior of the victims instead from the features inside the criminals. Hate crime is based on prejudices and it can appear anywhere. No society is immune to the criminal actions caused from prejudices and intolerance. Hate crime is consisted of two elements , first the action must be recognized as a crime in the Criminal Code and the motive for that action must be based on a particular prejudice. To qualify the crime as a hate crime it does not necessarily mean that the offender feels hatred , it is enough the motive for the crime to be based on prejudice. Hate crimes lead to different consequences such as verbal attack to an individual or a group , property damage , physical violence and murder. The European Charter of human rights from the 2000 , articles 1,10,21 and 47 guarantee the rights to human dignity , freedom of opinion and expression , religion , non-discrimination and the right to legal remedies and fair trial.

Keywords : *suffering , hatred , violence , intolerance*

Вовед

Криминалот од омраза претставува новина во нашето кривично законодавство, но не и како нова појава која своите корени ги влече уште од римското право. Историјата дава мошне голем број примери од криминалот од омраза: страдањето на Евреите, Ромите и Словените во текот на Втората светска војна, страдањето на Афроамериканците во САД во средината на минатиот век. Во САД криминалот од омраза (hate crimes) е врзан со борбата за граѓанските права и се појавил во почетокот на 80-тите години на минатиот век. Важно е да се нагласи дека овие криминални дејствија не се поттикнати од однесувањето на жртвите, туку од особини кои се вградени во нив. Во Германија терминот криминал од омраза како правен поим се спомнува и во кривичниот закон. Тоа се дела кои се насочени спрема определна група на луѓе врз основа на нивниот индентитет, националност, боја на кожата, религијата и политичката и сексуалната определба. Нападите се појавиле најпрвин со оштетување на имотот на граѓаните со палење на нивните куќи, а потоа заземаат сè поголеми размери како физички напади, телесно повредување на лица. Бројот на напади постојано се зголемува.

Поимот „казнено дело на омраза“ е често присутен во секојдневниот говор, но поради различните значења што му се придаваат е нужно прецизно правно определување на неговата содржина.¹⁸² Поимот „казнено дело на омраза“ може да се дефинира во поширока криминолошка и во потесна казнено-правна смисла. Во криминолошка смисла овој поим ги подразбира сите негативни поведенија на поединците кои се мотивирани или имаат за цел создавање и распалување на омразата спрема поединци или група на луѓе врз расна, етничка, полова или друга основа, која една социјална група ја разликува од друга. Во казнено-правна смисла овој поим се дефинира како дејствие кое е изрично предвидено во законот како казнено дело, мотивирано со непријателски однос кон жртвата како припадник на определена социјална група или кон социјалната група. Како општествен феномен, криминалот на омраза ги рефлектира состојбите во општеството кои ги сублимираат културните, политичките, економските и други детерминанти на резпектот на човековите слободи и права, еднаквоста и рамноправноста и еднаквата положба на различните општествени групи, поради што посебниот казнено-правен третман на овие дела се појавува како важен фактор на обезбедувањето општествена кохезија, стабилност и просперитет. Терминот криминал од омраза го опишува концептот, а не претставува правна дефиниција што претставува криминалот од омраза. Криминалот од омраза го сочинуваат два елементи, најпрвин делото мора да биде квалификувано како кривично дело во кривичниот законик и мотивот за извршување на делото мора да биде засновано на одредена предрасуда. Посебноста на овие дела се состои во стратифицираниот објект на заштита односно непосреден објект е определено добро кое е нападнато со конкретното дело, но делото на омраза е насочено и против исто така важен посреден елемент, а тоа е интегритетот, достоинството и другите добродетели на една општествена група на која ѝ припаѓа жртвата чијшто добра се непосреден објект на напад. Покрај непосредната жртва, кај овие дела секогаш постои и посредна жртва, чијшто социјален статус, интереси, слободи се повредени или загрозувани – а тоа е општествената група (национална, етничка, религиозна и др.) на која ѝ припаѓа непосредната жртва на делото. За да се квалификува делото како криминал од омраза и не е задолжително сторителот да чувствува омраза, доволно е мотивот за извршување на делото да се заснова на предрасуда. Криминалот од омраза може да доведе до различни последици, како што се: вербален напад на поединец или група, оштетување на имот, физичко насилство и убиство.¹⁸³ Европската повелба за човекови права од 2000 година,

¹⁸² Владо Камбовски и Мирјана Лазорова Трајковска (2012). Правна анализа на концептот на казнено дело на омраза и говорот на омраза, септември – Скопје, стр.6

¹⁸³ Европска конвенција за заштита на човековите права (2010), член 14: Уживањето на правата и слободите, признати со оваа Конвенција, треба да се обезбеди без никаква заснована врз пол, раса, боја на кожата, јазик, вера, политичко или кое и да е друго мислење, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство, материјална положба, потекло по раѓање или кој и да е друг статус.

односно членовите 1,10, 21 и 47 гарантираат право на човечко достоинство, слобода на мислење и изразување, религија, недискриминација, како и правото на правни лекови и фер судење. Криминалот од омраза е име на кривични дела кои се направени поради тоа што сторителот има предрасуди спрема жртвата или жртвите. За сторување на криминал од омраза не е потребно сторителот да чувствува омраза спрема жртвата, бидејќи доволен мотив е самата предрасуда што значи дека сторителот на тешки кривични дела имаат нетрпеливост или има стереотип на верување спрема некое лице или лица, и кривичното дело е направено бидејќи тоа лице или имот е поврзан по некоја основа верски, политички, национален, раса и др. Според Камбовски и Лазарова-Трајковска, најпрвин се разликуваат според мотивот на сторителот, како субјективен елемент што им дава трансцендетален, преносен карактер: секое казнено дело може, но не мора да се појави како дело на омраза, зависно од тоа дали зад неговото извршување стои омразата, пристрасноста или дискриминацијата на жртвата како припадник на определена социјална група.

Прва асоцијација која предизвикува криминал од омраза е секако физичкото насилство, па дури и убиството, меѓутоа тоа опфаќа и широк спектар на различни кривични дела како што се оштетувања на имот, кражби, уцена, изнуда, загрозување на безбедноста, закана, сексуално злоставување, тешка телесна повреда и други кривични дела кои се инкриминирани во кривичното законодавство во Република Македонија. Меѓутоа, сите злосторства кои се засновани на предрасуди не претставуваат дела од криминал од омраза. Воените злосторства се кривични дела кои се извршени со мотив заснован на предрасуди. Со оглед на фактот дека воените злосторства претставуваат повреда на меѓународното право и ја засега вкупната меѓународна заедница, тие не се опфатени во категоријата на криминал од омраза.¹⁸⁴

Најчесто, за воените злосторства судат меѓународни или специјални трибунали. Уште еден фактор според кој се разликуваат се состои од тоа што за одредени воени злосторства е потребно да се докаже посебна намера за геноцидот. На пример, потребно е да се докаже намерата за делумно или целосно уништување на групата која е предмет на нападот, што пак оди над докажувањето на предрасудите што е потребно за криминалот од омраза. Криминалот од омраза и кривичните дела мотивирани од предрасуди може да се реши на адекватен начин и правно и општествено да се осуди нетолеранцијата и делувањето врз основа на предрасуди потребно е криминалот од омраза како таков да се препознава во кривичното законодавство. Кривичните дела кои се направени од омраза обично се насочени спрема различни национални, етички и религиски причини и припадници на определена група. Пријавувањето на криминалот од омраза е многу битно од повеќе причини. Најпрвин од сè е да се заштити жртвата или да се осознае за користење на своите права и спречување на секаков вид на насилство.

Во кривичната постапка со цел да се спроведе делотворна истрага на криминалот од омраза и да се приберат податоци, полицијата мора да биде во состојба да го идентификува криминалот од омраза, притоа показателите за предрасуди се основната алатка. При распитот на сторителите треба да се истражува мотивот. Многу сторители го признаваат нивниот мотив, бидејќи сметаат дека останатиот дел од заедницата го оправдува и одобрува нивното однесување. Прибирањето на податоци води до подобра информираност и овозможува соодветна распределба на ресурсите. Обвинителите треба да покренуваат обвинителни акти според одредбите за криминалот од омраза содржани во кривичните законици. Во секој сличај, дури и кога се работи за лесен прекршок, обвинителите треба да го сметаат делото за дело со отежнителни околности доколку е присутен мотивот.

Ова треба да резултира со прибирање и изведување пред судот на докази за мотивот, дури и кога во Законикот не се предвидени одредби за отежнувачки околности на кривично дело. Криминалот од омраза често е придружен со вербални навреди или графити на местото на кривичното дело што претставува суштински доказ за мотивот. Кога е докажано дека е сторено

¹⁸⁴ Влаго Камбовски (1998). Меѓународно казнено право. 330 стр. Скопје.

дело на криминал од омраза, казната треба да се зголеми како одраз на мотивот и потенцијалното влијание на казнивото дело врз вкупната заедница, а не само врз конкретната жртва, а во согласност со член 39 став 5 од Кривичниот законик. Во целите на максимално искористување на дејството на оваа одредба, судиите треба и на расправата и во пресудата да истакнат дека мотивот на делото резултирал со построга казна.¹⁸⁵ Во нашето кривично законодавство криминалот од омраза е регулиран во член 417.

(1) Тој што врз основа на разлика на раса, боја на кожа, националност или етничко потекло ги повредува основните човекови права и слободи признати од страна на меѓународната заедница ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години.

(2) Со казната од став 1 ќе се казни тој што врши прогонување на организации или на поединци поради нивното залагање за рамноправноста на луѓето.

(3) Тој што шири идеи за супериорност на една раса над друга или пропагира расна омраза или поттикнува на расна дискриминација ќе се казни со затвор од шест месеци до три години. Како општествен феномен, криминалот на омраза ги рефлектира состојбите во општеството кои ги сублимираат култерните, политичките, економските и други детерминанти на респектот на човековите слободи и права, еднаквоста и рамноправноста и еднаквата положба на различните општествени групи, поради што посебниот казнено-правен третман на овие дела се појавува како важен фактор на обезбедувањето општествена кохезија, стабилност и просперитет.

Дискриминација врз основа на расна и етничка припадност врз Роми

Ромите се една од најмаргинализираните и најдискриминираните групи во македонското општество. Тоа го покажуваат бројни анализи и извештаи како од домашни така и од надворешни институции и граѓански организации. Европскиот форум за Роми и патувачи во Извештајот за 2015 година навеле дека и покрај помали подобрувања, сиромаштијата кај Ромите е сеприсутна и тие се исклучени од многу аспекти од економскиот и социјалниот живот во Република Македонија. Во Извештајот се нагласува дека дискриминацијата против Ромите сè уште недоволно се пријавува и недоволно се истражува.¹⁸⁶ Кршењето на човековите права на ромското население било нотирано и од страна на Европскиот центар за ромски права.¹⁸⁷ Тие во своите извештаи го истакнуваат проблемот со говорот на омраза и начинот на кој државата се справува со насилството кое се врши врз ромското население во земјата. Но во суштина не се потребни извештаи и анализи за поткрепа на оваа констатација која ќе го земе предвид фактот дека Ромите живеат на маргините на градовите без соодветна инфраструктура, без основни услови за живот и без надеж за подобрување на нивната егзистенција. Еден од најголемите проблеми со кои ромското население се соочува наназад неколку години, а по спроведувањето на визната либерализација во 2009 година спрема земјите членки на Европската Унија, е неможноста за слободно патување надвор од границите на Република Македонија.

Дискриминација на лица со ментална или телесна попреченост

Дискриминација врз основа на ментална и телесна попреченост се појавува во сите сфери на општественото живеење и многу лица во Република Македонија се жртви на дискриминаторско постапување врз оваа основа. Следејќи ги извештаите на одредени институции, истражувањата споредени во оваа област, како и пријавите на граѓаните нотирани од страна на тимот при

¹⁸⁵ Кривичен законик на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ број 37/96). Член 417.

¹⁸⁶ http://www.ertf.org/images/Reports/The_situation_of_Roma_in_Macedonia_01092015.pdf стр.3

¹⁸⁷ <http://ertf.org/article/domestic-cases-free-movement-and-migration/4408>

спроведување на проектот, најчесто нееднаквиот се забележува при пристапот до услуги, образованието и остварувањето на правата од работниот однос. Општопознат е фактот дека немањето на пристап во смисла на неприлагоденост на инфраструктурата и просторот за потребите на лицата со попреченост. Новиот Закон за градење предвидува дека новogradбите да бидат во согласност со стандардите за пристапност, а постоечките јавни градби да бидат приспособени за лицата со посебни потреби до 2015 година. И покрај постоењето на регулатива од областа на работните односи, како и посебниот Закон за вработување на инвалидни лица со кој се предвидуваат посебни услови за вработување и работење на лицата и телесна и ментална попреченост, особено спорна е општата здравствена состојба која е определена како услов за вработување во многу закони.

Дискриминација на лица од ЛГБТИ заедницата

ЛГБТИ заедницата во Република Македонија е предмет на дискриминација на секое поле во општествениот живот. Седиштето на ЛГБТИ заедницата во центарот на Скопје често пати беше нападнато, но Јавното обвинителство сè уште нема преземано никакви мерки со цел процесирање на кривичните пријави кои беа поднесени, ниту пак некој од тие предмети е пред завршница и откривање на сторителите. Многу пати Македонија била на последно место во однос на заштитата на овие човекови права. Индексот покрива закони и административни практики кои се однесуваат на заштита или повреда на човековите права, што значи дека не ја покрива општествената состојба со која ЛГБТИ заедницата се соочува. Македонија е во т.н. црвена зона што значи огромна повреда на овие права и дискриминација на ЛГБТИ заедницата и потребата од искористување на поголем број на правни средства за подобрување на моменталната состојба.¹⁸⁸ Дополнително, важно да се спомне е дека сексуалната ориентација, како таква, не е утврдена како посебна основа за дискриминација во ЗСЗД.

Криминалот на омраза и дискриминацијата како негативни појави заземаат сè поголемо присуство во Република Македонија. Сепак во Република Македонија постои можност за заштита на дискриминацијата, оние кои сметаат дека се дискриминирани според некое свое човеково право. Комисијата за заштита на дискриминација ги повикува сите граѓани кои се сведоци или жртви на инциденти од говор на омраза да ги пријават случаите, со оглед на тоа дека претставуваат мотив за кривични дела од омраза. Со прогласување на Европски ден на жртвите на криминалот од омраза - 22 јули, целта е да се воспостави ден за признавање на проблемот со криминалот од омраза во Европа, да се даде поддршка на жртвите, да се потврди заложбата на мониторирање, спроведување на законот и подигање на јавната свест со цел таквите кривични дела да се осудат и спречат. Покрај Комисијата за заштита од дискриминација постојат и други механизми за заштита од дискриминација, како што се народниот правобранител, Управен суд, Уставен суд, како и поведување на постапка пред редовните судови во Република Македонија. Дел од граѓаните сè уште не се информирани за заштита на своите права и не знаат кои правни механизми стојат за заштита на своите права. Затоа е потребно поголемо рекламирање и достапност на граѓаните и средствата коишто стојат на располагање на заштита на своите права.

¹⁸⁸ http://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/country_ranking.png

Користена литература

- Владо Камбовски и Мирјана Лазарова-Трајковска (2012). Правна анализа на концептот на казнено дело на омраза и говорот на омраза, септември - Скопје
- Европска конвенција за човекови права („Службен весник на Република Македонија“ број 40/2010)
- Закон за работни односи („Службен весник на Република Македонија“ број 106/2008)
- Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на Република Македонија“ број 50/2010)
- Кривичен законик на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ број 37/96)
- Меѓународен пакт за економски социјални и културни права
- Универзална декларација за човекови права
- Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ број 52 22.11.1991 година

ПОЛИТИЧКА ДИСКРИМИНАЦИЈА СО ОСВРТ НА ПОЛИТИЧКАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА ВО РАБОТНИТЕ ОДНОСИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Дискриминацијата во својата најосновна дефиниција претставува нееднакво постапување, нееднаков третман, кое не е легитимно и пропорционално основано, на начин што одредено лице или пак одредена група се исклучува, ограничува или пак се дава предност во уживање на основните права и слободни засновани врз одредени лични обележја (дискриминаторски основи). Политичката дискриминација претставува нееднакво постапување кон определено лице поради неговата политичка определба. Во Република Македонија има тенденција на зголемување на бројот на жртви на политичка дискриминација за што ќе посочам соодветни факти и аргументи во деталната разработка на темата. Она што е загрижувачки е тоа што во нашата држава наместо да се намалува, политичката дискриминација зазема еден потесен облик, односно се претвора во партиска дискриминација, односно дискриминација врз основа на партиска определеност. Последниве години сè почесто се говори за политизираност на општеството како негативна појава. Затоа чувствувам одговорност да дадам сопствено видување дека политизирано општество е позитивна појава, а нашето не наликува на тоа, туку едноставно е партизирано. Концептот „партизирана политика“ го согледувам во тоа што секоја општествена активност, настан, е поврзан со одредена политичка партија. Образованието, здравството, одбранбениот систем на државата, 25 години се упориште на партиски превирања. Политичката дискриминација, со нејзиниот најзастапен облик, а тоа е партиска дискриминација е најзастапена во сферата на работните односи, како при вработувањето, така и во текот на работниот однос. Преку овој мој ангажман во оваа област очекувам да произлезат повеќе дебати на повисоко државно ниво, како би се подобрило општеството во целина.

Клучни зборови: *партитократија, еднаквост, вработување, правда, сигурност.*

RAJCINOSKI Gjorgji

POLITICAL DISCRIMINATION WITH REFERENCE TO POLITICAL DISCRIMINATION IN LABOUR RELATIONS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: Discrimination primarily is defined as unequal treatment, which is illegitimately and proportionally created in a way that a specific person or a group of people is restricted or limited or is given an edge in enjoying the basic rights based on some personal marks (discriminatory signifiers). Political discrimination signifies unequal treatment towards a specific person because of his political affiliation. In the Republic of Macedonia there is a tendency for increasing of the number of victims of political discrimination, in which I will indicate specific facts and arguments in this detailed explanation of this topic. The thing that is worrisome is that in our country instead of decreasing, political discrimination narrows down to political party discrimination i.e. discrimination based on political affiliation. In the last few years talked about the involvement of society in politics as a bad thing. Because of that I feel obligation to give my own opinion that the politically involved society is a positive occurrence, and ours doesn't look like that, ours is partitioned. I see "partitocracy" in the concept that every social activity, event is connected to a specific political party. Education, healthcare, the defense system of our country, 25 years are a stronghold of party turmoil. Political discrimination, in its most common shape, which is party discrimination is mostly found in the sphere of labour, such as

employment and in the working relation. Through my engagement in this field I expect to more debates to occur on higher political level, so that society will be acquired as a whole.

Keywords: *Partitocracy, equality, employment, justice, security.*

Дискриминацијата во својата суштина е секое правење на разлика, неповолно и нееднакво постапување, искористување, ограничување на колективните идентитети на луѓето, со што се загрозува или оневозможува спроведувањето и заштитата на човековите права врз основа на различни дискриминаторски основи.

Според Европскиот суд за човекови права (понатаму: ЕСЧП), дискриминаторска основа претставува: „лична карактеристика (статус) според која лицата или групите на лица се разликуваат едни од други.“¹⁸⁹

Во овој текст ќе се осврнам на политичката дискриминација и нејзиниот подвид, партиската дискриминација, односно дискриминација врз основа на политичка односно партиска припадност. Кога се говори за политичка припадност се мисли на поврзаноста на индивидуата или групата со одредена политичка или партиска опција. Толкувањето во овој дел мора да оди пошироко од формалната поврзаност (членство во политичка партија или друга организација) и да ја опфати и неформалната поврзаност односно да ги опфаќа и имањето на определени мислења и ставови и изразувањето на истите.

Политичката дискриминација најчесто се појаснува преку правото на слобода на изразување, а работните односи се областа каде што овој вид на дискриминација се појавува најчесто. Тоа го потврдуваат и бројните судски случаи кои се воделе пред ЕСЧП, како и Судот на правдата на Европската Унија (понатаму СПЕУ).

За таа цел, согледувајќи ја пред сè правната и институционалната рамка, практиката, како и перцепцијата на граѓаните во однос на овој вид на дискриминација.

ПРАВНА РАМКА

Устав на РМ

Уставот на РМ ја дава основата на еднаквоста во слободите и правата на сите граѓани без разлика на полот, расата, бојата на кожата, национално и социјално потекло, **политичко** и верско уверување, имотна и општествена положба.¹⁹⁰

Оттука произлегува и правната основа за воспоставувањето на правно-институционалната рамка на полето на антидискриминацијата.

Закон за работни односи

Во Законот за работни односи има неколку члена кои се однесуваат на дискриминацијата. Во Законот се укажува на забраната на работодавачот да става во нееднаква положба работник или кандидат за вработување поради повеќе основи, вклучително и политичкото убедување.¹⁹¹

Понатаму, изречно се наведени ситуациите во кои дискриминацијата се забранува од условите за вработување, напредувањето, стручно оспособување, услови за работа, откажување од договорот за работа, како и здружувањето на работниците.¹⁹²

¹⁸⁹ Водич за основи на дискриминација (2013), ОБСЕ

¹⁹⁰ Член 7, Устав на РМ

¹⁹¹ Член 6 (1), Закон за работни односи

Во случај на дискриминација, работникот има право на надомест на штета согласно со Законот за облигационите односи.¹⁹³

Она што е особено важно во делот на правната заштита е во тоа што, во случај на спор, доколку кандидатот за вработување или работникот изнесе факти дека работодавачот постапил спротивно на членовите 6 и 9 од Законот за работните односи, товарот на докажување паѓа на работодавачот.

Закон за спречување и заштита од дискриминација

Обидувајќи се да пристапи кон пообемно регулирање на антидискриминационата област, нашиот законодавец во 2010 година донесува Закон за спречување и заштита од дискриминација. Со ова законско решение, исто така, се формира Комисија за заштита од дискриминација како посебно тело коешто треба да го обезбеди спречување и заштита од дискриминација на правата загарантирани во Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори.¹⁹⁴ Овој Закон, всушност, претставува одредено дополнување на делот за дискриминација во Законот за работни односи со што подетално ги уредува облиците на дискриминација¹⁹⁵, дискриминаторските основи, исклучоците од дискриминацијата¹⁹⁶, но исто така обрнува внимание и на судската постапка¹⁹⁷ во овие случаи како и на прекршочната одговорност¹⁹⁸.

Универзална декларација за човекови права

Универзалната декларација за човекови права претставува еден од најважните меѓународни документи кои во периодот по Втората светска војна води кон потврдување на вредноста на човекот, неговите основни права и неговото достоинство. Тргувајќи од највисоките вредности, Универзалната декларација содржи неколку члена кои директно се поврзани со антидискриминацијата, особено во делот на политичката дискриминација, како и дискриминацијата во работните односи. Така, сите права и слободи, наведени во декларацијата им припаѓаат на сите луѓе без оглед на нивните разлики, вклучително и политичкото убедување.¹⁹⁹ Во декларацијата исто така е гарантирана еднаквост пред законот и еднаква заштита од каква и да е дискриминација.²⁰⁰ Правото на работа, слободниот избор на работа, поволните услови за работа и заштита од невработеност и соодветниот надоместок се дополнително заштитени и со правото на основање и зачленување во синдикати за подобра заштита на интересите на работниците.²⁰¹

Европска конвенција за заштита на човековите права (ЕКЗЧП)

ЕКЗЧП е, исто така, еден од најзначајните документи коишто се применуваат на европскиот континент, а се однесуваат на човековите права. Република Македонија по ратификувањето на овој документ во целост ги презема обврските кои произлегуваат од истиот. Во однос на дискриминацијата оваа Конвенција укажува дека уживањето на правата и слободите признати со ЕКЗЧП треба да се обезбеди без никаква дискриминација заснована на различни

¹⁹² Член 7 (4), Закон за работни односи

¹⁹³ Член 10, Закон за работни односи

¹⁹⁴ Член 1(1)(2), Закон за спречување и заштита од дискриминација.

¹⁹⁵ Член 6-член 12, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

¹⁹⁶ Член 14 – член 15, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

¹⁹⁷ Член 34 – член 41, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

¹⁹⁸ Член 42 – член 45, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

¹⁹⁹ Член 2 – Универзална декларација за човекови права.

²⁰⁰ Член 7, Универзална декларација за човекови права.

²⁰¹ Член 23, Универзална декларација за човекови права.

основи вклучително и политичкото мислење.²⁰² Во 2000 година е донесен Протоколот број 12 кон Конвенцијата којшто се однесува на дискриминацијата и се однесува на дорегулирање на антидискриминационата област.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА

Комисија за заштита од дискриминација (КЗД)

КЗД е самостоен и независен орган која работи во согласност со Законот за спречување и заштита од дискриминација.²⁰³ Составена е од седум членови, со мандат од пет години, со право на еден повторен избор. Од редот на членовите се избира претседател на КЗД со мандат од една година.²⁰⁴ Она што е дискутабилно е општоста на условите за член во Комисијата кои се состојат во тоа лицето да е државјанин на РМ и да има постојано место на живеење во РМ, како и да има високо образование и искуство од областа на човековите права или општествените науки.²⁰⁵ КЗД има низа надлежности²⁰⁶ кои се однесуваат на постапување по претставки, давање на мислења и препораки за конкретни случаи, информирање на подносителите на претставки за нивните права, покренување на иницијативи пред надлежни органи, информирање и едуцирање на јавноста, соработка со соодветни тела (национални и меѓународни). За својата работа КЗД поднесува годишен извештај до Собранието на Република Македонија.

Постапката за спречување и заштита од дискриминација пред КЗД лицето кое смета дека претрпело дискриминација ја започнува со поднесување на претставка, писмено или усно на записник, без плаќање на такси и надоместоци.²⁰⁷ Рокот за поднесување на претставка е три месеци од денот кога била сторена повредата или најдоцна една година од дознавањето за актот на дискриминација, но Комисијата може да води постапка и по истекот на рокот кога се работи за случај за кој би било неопходно и целисходно да се води постапката. Доколку за иста работа е веќе поведена судска постапка или правосилно завршена, Комисијата нема да постапува по претставката. Лицето против кое е поведена постапка пред КЗД мора да се изјасни за наводите во претставката и доколку се утврди дискриминација лицето мора да ја отстрани. Во спротивно, Комисијата може да покрене иницијатива за поведување постапка пред надлежен орган за утврдување одговорност.

Народен правобранител

Народниот правобранител е орган на РМ кој ги штити правата на граѓаните и на сите други лица кога им се повредени со акти, дејствија и пропуштања на дејствија од органите на државната управа и од органи и организации кои имаат јавни овластувања. Народниот правобранител презема мерки и дејствија за заштита на начелата на недискриминација.²⁰⁸ Тој е независен и самостоен во вршењето на функцијата, при што еден од механизмите за обезбедување на овие карактеристики се изборот од страна на Собранието со мандат од 8 години. Се избира со Бадентерово мнозинство, односно мнозинство од вкупниот број на пратеници, како и мнозинство од пратениците кои се припадници на заедниците кои не се мнозинство во РМ. Народен правобранител може да биде лице кое е дипломиран правник и работно искуство од над 9 години

²⁰² Член 14, Европска конвенција за заштита на човекови права.

²⁰³ Член 16, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²⁰⁴ Член 17, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²⁰⁵ Член 18, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²⁰⁶ Член 24, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²⁰⁷ Член 25, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²⁰⁸ Член 2, Закон за народниот правобранител.

на правни работи, со активност во областа на заштита на човекови права.²⁰⁹ Постапка за заштита на правата на граѓаните пред Народниот правобранител се покренува со поднесување на претставка. Народниот правобранител може да покрене постапка и по сопствена иницијатива доколку оцени дека на граѓаните им се повредени уставните и законските права. Народниот правобранител е должен по претставката да постапува совесно, ефикасно и одговорно, а постапувајќи по претставката може да не покрене постапка, да покрене постапка или да ја запре или прекине постапката.

Народниот правобранител не може да биде повикан на одговорност за дадено мислење, преземени дејства, мерки и активности во вршењето на својата функција.²¹⁰

Судска постапка (национални судови)

Судската заштита во однос на дискриминацијата е исто така предвидена во Законот за спречување и заштита од дискриминација. Во судската постапка соодветно се применуваат одредбите од Законот за парнична постапка, а постапката е итна што дополнително говори за тежината на оваа област. Она што е специфично кај оваа постапка е товарот на докажување. Имено, доколку странката тврди дека е повредено нејзиното право на еднакво постапување и ги изнесе сите факти и докази кои го оправдуваат нејзиното тврдење, товарот на докажување паѓа на спротивната страна.²¹¹

Европски суд за правата на човекот

Со цел да се обезбеди почитување на обврските што страните потписнички ги презеле со пристапувањето кон Европската конвенција за заштита на човековите права, се основа Европски суд за правата на човекот, кој функционира постојано.²¹² Судот се состои од онолкув број на судии колкав што е бројот на државите договорнички. Надлежноста на Судот се протега на сите прашања во врска со интерпретацијата и примената на Конвенцијата. Секоја страна договорничка може да се обрати до Судот за наводна повреда на одредбите на Конвенцијата од страна на друга држава договорничка.

Судот прима жалби од физички лица, невладини организации или група поединци кои се сметаат за жртва на повреда на правата признаени во Конвенцијата што ја извршила некоја од страните договорнички. Судот го прифаќа случајот само откако ќе бидат исцрпени сите домашни правни средства.

ЕСПЧ може да дава и советодавни мислења за правни прашања поврзани со интерпретацијата на Конвенцијата.²¹³

ПРАКТИЧНА РАБОТА НА ИНСТИТУЦИИТЕ И ОРГАНИЗАЦИИТЕ ЗАДОЛЖЕНИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ДИСКРИМИНАЦИЈАТА

Комисија за заштита од дискриминација

Анализирајќи ги годишните извештаи за работа на КЗД (2011-2015 година) коишто во моментот на пишување беа јавно достапни можеме да согледаме покачување на бројот на поднесени претставки до Комисијата до 2014 година, за во 2015 година, бројот на претставки да се намали за околу 30%, односно од 106 во 2014 година, на 70 во 2015.

²⁰⁹ Член 6, Закон за народниот правобранител.

²¹⁰ Член 38, Закон за народниот правобранител.

²¹¹ Член 38, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

²¹² Член 19, Европска конвенција за правата на човекот.

²¹³ Член 47, Европска конвенција за правата на човекот.

Со оглед на релативно краткиот рок на функционирање на Комисијата, тешко можат да се изведуваат квалитативни заклучоци во однос на работата. Меѓутоа она што може да се забележи во сите овие години е тоа што политичката дискриминација е застапена во сите години, а во 2011 година со дури 25% од вкупниот број на претставки поднесени до Комисијата. Често, политичката дискриминација е практикувана во однос на работните односи, па така во 2013 година, сите претставки за политичка дискриминација биле поврзани со работните односи.

Народен правобранител

Годишните извештаи за работата на Народниот правобранител укажуваат на особено внимание на Народниот правобранител во однос на дискриминацијата. Во 2012 година, омбудсманот констатира дека граѓаните сè уште во мал број пријавуваат дискриминација, а надлежните институции недоволно водат грижа за суштината на повредите. Делот каде што дискриминацијата е најизразена се работните односи. Во 2013 година, Народниот правобранител укажува на зголемување на политичката дискриминација, додека граѓаните продолжуваат да не го препознаваат овој вид на дискриминација и поради неинформираноста, најчесто не реагираат до соодветен орган. Народниот правобранител и во 2014 година продолжува со активна борба против политичката дискриминација и во оваа година постапувал против политичка дискриминација, која во органи на локална самоуправа, како и други јавни институции се појавувала во облик на психичко вознемирување. Политичка дискриминација се согледува и во годишниот извештај на Народниот правобранител за 2015 година.

Она што може да се извлече од анализата на овој период на работа на омбудсманот е тоа што укажува на континуирано зголемување на политичката дискриминација во работните односи на јавната администрација, особено кон лицата кои не се согласуваат со ставовите на владејачката партија, при што се изложени на вознемирување на работното место.

Исто така, не се испочитувани препораките на Народниот правобранител, кој од година во година упатува на поголема едукација и информираност на граѓаните на РМ во однос на препознавањето и справувањето со дискриминацијата, како и подобрување на судските и вонсудските постапки, како и на целокупната правна рамка која ја регулира оваа област.

Хелсиншки комитет за човекови права на РМ

Хелсиншкиот комитет за човекови права на РМ е невладин организација чијашто цел е почитување, заштита и промоција на основните човекови права и слободи.

Меѓу останатите активност, Хелсиншкиот комитет нуди бесплатна правна помош, меѓу другото и за дискриминација. Во текот на 2016 година, од мај до ноември оваа организација објавува месечни информатори кои дават приказ на тоа колку граѓани се обратиле до Хелсиншкиот комитет за помош, како жртви на одреден вид дискриминација.

Во истражуваниот период, Хелсиншкиот комитет регистрирал 42 случаи на дискриминација од кои 23 се однесувале на дискриминација од сферата на работните односи, што претставува повеќе од половина од пријавените настани.

Од вкупниот број на пријавени случаи, во 10 од претставките дискриминаторска основа била политичката припадност.

Перцепција на граѓаните за политичката дискриминација, особено за политичката дискриминација во работните односи

Со цел да се добие поголема и поконкретна слика во однос на истражуваната област, беше спроведена интернет анкета на којашто одговорија 100 испитаници, најчесто студенти, но и невработени, вработени во јавен сектор, вработени во приватен сектор како и вработени во невладин сектор.

Резултатите укажуваат на тоа дека 40% биле жртви на политичка дискриминација. 50% не биле, а 10% од испитаниците не знаат дали биле жртви поради својата политичка или партиска припадност. Меѓутоа, кога се работи за сознание за случај на друго лице кое било жртва на политичка или партиска дискриминација, речиси 80% од испитаниците се изјасниле позитивно. Во однос на тоа дали политичката или партиската припадност влијае врз засновањето на работен однос, само 5,1% сметаат дека не влијае воопшто, за разлика од останатите кои сметаат дека политичката припадност влијае, а на 8,16% директно влијаело врз нивното вработување. Како причина за престанок на работниот однос, политичката, односно партиската припадност ја согледуваат дури 70% од испитаниците, додека 51% ја гледаат како пречка за унапредување на работното место. Доколку би требало да пријават дискриминација, граѓаните на РМ покажуваат неинформираност во однос на институциите кои треба да се грижат за заштита и спречување од дискриминација, па така речиси и да не се споменуваат Комисијата за заштита од дискриминација, Народниот правобранител и судската заштита. Најчести одговори се дека се недоверба во државните институции, неинформираност за тело кое се грижи за заштита од дискриминација. Хелсиншкиот комитет за човекови права и Министерството за внатрешни работи се дел од начините на кои би се реагирало во случај на дискриминација.

Заклучок

Дискриминацијата е процес кој не само што трае, туку се развива во нови облици. Како млада демократија, исправена пред многу предизвици, наша должност е успешно да се справуваме со сите облици на дискриминација. Правната и институционалната рамка која ја имаме мора да биде унапредена, а граѓаните да добијат информации за заштита на своите права како во судските, така и во вонсудските постапки. Исто така, изборот на членовите на Комисијата за заштита од дискриминација мора да се ревидира, со што би се добила поголема професионалност, што би водело и кон поголеми ингеренции на едно такво професионално тело кое треба да обезбедува ефикасна заштита од дискриминација. Партизираноста е клучен проблем кој претставува кочница на функционирањето на државниот апарат и тоа претставува проблем кој мора да го решиме што поскоро.

Ослободувањето на институциите ќе продуцира поголема доверба од страна на граѓаните што ќе биде клучно во изградбата на еден функционален систем.

Користена литература

Старова, Г. (2009), Трудово право, Просветно дело – Скопје.
Котевска, Б. (2013), Водич за основи на дискриминација, ОБСЕ.
Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација за 2011 г.
Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација за 2012 г.
Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација за 2013 г.
Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација за 2014 г.
Годишен извештај на Комисијата за заштита од дискриминација за 2015 г.
Годишен извештај на Народниот правобранител за 2012 г.
Годишен извештај на Народниот правобранител за 2013 г.
Годишен извештај на Народниот правобранител за 2014 г.
Годишен извештај на Народниот правобранител за 2015 г.
Месечни информатори за дискриминација на Хелсиншкиот комитет за човекови права (мај 2016 – ноември 2016).

ПРИПАДНОСТА КОН ЕТНИЧКИТЕ ЗАЕДНИЦИ И ВЕРСКИТЕ УБЕДУВАЊА КАКО ОСНОВИ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈА ВО РАБОТНИТЕ ОДНОСИ

Апстракт: “Le droit du travail, c’est droit vivant” или на македонски „Правото на работа е право на живот“. Оваа реченица го става акцентот на трудот и работата како основни извори на егзистенција, а тоа е една од централните точки на овој труд. Важноста на работата како елементарен извор на егзистенција е исто така една од главните причини за пишување на овој труд, а и поради тоа што најголемиот број од претставките кои се поднесени до Комисијата за заштита од дискриминација, се токму од областа на работните односи. Третата причина за изготвување на овој труд е тоа што Република Македонија е „конституирана како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија“. Како една од задачите на овој труд е да дознаеме колкаво е влијанието на ваквата етничка разноликост во работните односи и како таа се манифестира во нив. Како предмет на овој труд покрај верските убедувања и припадноста кон етничките заедници ќе бидат разгледани и другите основи за дискриминација и тоа колку тие се застапени во работните односи, во споредба со дискриминацијата врз основа на етничка припадност и вера. Целта на овој труд не е да укаже на постоењето на дискриминацијата во работните односи, затоа што сите сме свесни дека постои, туку да ги изнајдеме соодветните (законски) решенија со кои би можеле да се заштитиме и да се бориме со дискриминацијата.

Клучни зборови: *единство, еднаквост, заштита, работа, труд.*

Вовед

“Le droit du travail, c’est droit vivant” или на македонски „Правото на работа е право на живот“. Оваа реченица го става акцентот на трудот и работата како основни извори на егзистенција, а сите знаеме дека трудољубивите и вредни работници се столбовите на секое општество.

Но треба и да ја сакаме работата која ја работиме. Уште од мали не учеа дека доколку ја избереме работата која ја сакаме, никогаш во животот нема да „мораме“ да работиме. Членот 32 од Уставот на Република Македонија ни ја дава можноста за слободен избор и ни вели дека секој има право на слободен избор при вработувањето и додава дека секому, под еднакви услови, му е достапно секое работно место. Што секако одговара на напишаното во преамбулата на истиот со кој Република Македонија е „конституирана како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија”.

Сепак колку и да звучи ова одлично, останува само на хартија, а причина за тоа се сè уште присутните предрасуди и стереотипи кои пак водат до поделби и нееднаков третман спрема поединци и одредени групи, односно водат до дискриминација. Според една од многуте дефиниции дадени за оваа појава: „Дискриминацијата претставува секое неоправдано правно или фактичко, непосредно или посредно правење разлика или нееднакво постапување, односно пропуштање (исклучување, ограничување или давање првенство) во однос на одредена

карактеристика на некое лице или одредени групи“. За жал, според статистиките, а и според најголемиот број на претставки кои се доставени до Комисијата за заштита од дискриминација, оваа појава е најмногу застапена во процесот на вработување и работните односи.

De jure секому (под еднакви услови) му е достапно секое работно место, ама de facto состојбата е сосема поинаква. Во процесот на вработување, работниците се бирани врз основа на пол, раса, етничка припадност, верско уверување, инвалидност, сексуална определба, а особено популарно во нашата држава е бирањето на работници врз основа на партиската определба. Уште од почеток кандидатите за вработување се ставени во нееднаква положба и покрај јасната забрана за дискриминација во член 6 од Законот за работни односи и во членовите 3 и 4 од Законот за спречување и заштита од дискриминација.

Користени методи

Целта на овој труд не е да се укаже на постоењето на дискриминација во работни односи (врз основа на етничка и религиозна припадност) затоа што факт е дека постои, целта на овој труд е да се изнајдат соодветните законски решенија со кои би можеле да се заштитиме и бориме со дискриминацијата. При изработката на овој труд е анализирана стручна литература и се прегледуваа соодветните законски прописи.

Литературата искористена во овој труд опфаќа повеќе извештаи и истражувања во врска со македонското и странски законодавства, а земени се предвид и пресудите во врска со дискриминацијата од судската пракса на Европскиот суд за човекови права и Судот на правдата на Европската Унија.

Исто така, анализирана е и постојната законска рамка за заштита од дискриминација во Република Македонија, која се состои од Законот за спречување и заштита од дискриминација донесен во 2010 година, со којшто се регулираат основите за дискриминација и нејзините облици како и постапката за спречување и заштита од дискриминација пред судовите и Комисијата за заштита од дискриминација. Предвид е земена и Анализата за примената на Законот за спречување и заштита од дискриминација, изготвена од страна на Институтот за човекови права.

Извршена е анализа и на претходните извештаи на Комисијата за заштита од дискриминација, како и на Законот за работни односи. Предмет на анализа е и работата на Народниот правобранител во поглед на заштитата од дискриминација.

Анализирани се и мерките преземени од страна на државата и резултатите од таквите мерки за што сведочат заклучоците и препораките упатени од Комитетот за елиминација на сите форми на дискриминација кои се содржани во извештајот поднесен на 87-та сесија и чиешто спроведување е предвидено во Националната стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020 на Министерство за труд и социјална политика.

Исто така, предвид се земени и повеќе објавени истражувања, трудови и книги на ОБСЕ во соработка со Комисијата за заштита од дискриминација и други органи и организации.

Резултати

Забраната за дискриминација е многу актуелна тема којашто е обработена во многу меѓународни и национални документи. Со универзалната декларација за човекови права се вели дека *„сите човекови суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права“*. Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) го забранува не еднаквото третирање во остварувањето на правата и слободите коишто се предвидени со неа по разни основи кои се наброени во чл.14 од Конвенцијата, но истата е проширена со праксата на Европскиот суд за човекови права, како и со протоколот со бр.12 на ЕКЧП со кое се проширува полето на правата и слободите по однос на оваа заштита.

Освен со Универзалната декларација за човековите права и со Европската конвенција за човекови права, во правната рамка со која се заштитуваат граѓаните од дискриминација спаѓа и

Уставот на Република Македонија. Чл.9 од истиот вели дека: „Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба“.

Со чл.32 од Уставот се регулира еднаквиот пристап до вработување и работа „Секој има право на работа, слободен избор на вработување, заштита при работењето ... Секому, под еднакви услови, му е достапно секое работно место...“

Дискриминацијата во работните односи е забранета и со став 1 чл.6 од Законот за работни односи со кој изрично се забранува ставањето на работникот во нееднаква положба поради расно или етничко потекло, боја на кожата, полот, возраста, здравствената состојба, односно инвалидност, религиозното, политичко или друго уверување, членување во синдикатите, националното или социјалното потекло, статус на семејството, имотната состојба, половата насоченост или поради кои било други лични околности.

Во Република Македонија дискриминацијата е регулирана и со посебниот Закон за спречување и заштита од дискриминација, но сепак во пракса се уште има дискриминација и дискриминаторско однесување, а како главни причини за нив се наведуваат сè уште присутните предрасуди и стереотипи кон одредени општествени заедници или пак кон поединци.

Важноста на работата како елементарен извор на егзистенција и влијанието на различните етникуми во Македонија врз работните односи, беа едни од главните причини за пишување на овој труд, а како што покажаа извештаите на Комисијата за заштита од дискриминација, оние на Народниот правобранител на Република Македонија и на сите други извештаи најчеста област во која се врши дискриминација се токму работните односи и вработувањето.

Иако сите извештаи покажуваат значаен напредок во застапеноста на различните етнички заедници во државната администрација (до 25% до крајот на 2009 година), дури 47% од населението сметаат дека некои етнички заедници се попривилегирани во вработувањето од други, а дури 81% не ја оправдуваат таквата ситуација.

Најголемиот број од претставките кои се поднесени до Комисијата за заштита од дискриминација, од нејзиното формирање па сè до денес, се токму од областа на работните односи, а најпопуларна основа е етничката припадност. Во годишниот извештај на Комисијата од 2012 година, од 78 претставки дури 28 биле од областа на работата и работните односи, а најголемиот број на претставки биле за дискриминација врз основа на Етничка припадност – 16. Слична е состојбата и во наредните години. Во извештајот на Комисијата од 2013 г., 45% или 36 претставки (од 83 поднесени) биле од областа на работните односи, повторно најголемиот број на претставки биле поднесени врз основа на етничка припадност (21 претставка). Во извештајот од 2014 година од 106 претставки, дури 42 биле од областа на работата и работните односи, а повторно „најпопуларната“ основа била етничка припадност со 26 поднесени претставки. Во последниот извештај на Комисијата за заштита од дискриминација од 2015 година се вели дека најголемиот број од поднесените претставки или 42% (30 претставки) биле од областа на работните односи и повторно „најпопуларната“ основа за дискриминација била етничка припадност (со 9 поднесени претставки). Ако може да се суди според извештаите на Комисијата сепак најзастапена основа на дискриминација е етничката припадност, а не политичката како што досега се мислеше.

Честата појава на дискриминација врз основа на етничка припадност во работните односи, како и можните последици од нејзиното присуство ја наметнаа потребата за попрецизно регулирање на оваа област, чија главна цел беше елиминирање на причините за постоењето на дискриминацијата и креирање на општество во кое не би постоела ваквата девијантна појава.

За жал и покрај постоењето на низа закони со кои се штити од дискриминација, дури во 2016 година е донесена првата пресуда со која се утврдува постоење на дискриминација во работен однос и истата се однесува за дискриминација и нееднаков третман во работен однос по основа на личен статус односно бременост. И покрај големиот број на претставки кои се поднесени до Комисијата за заштита од дискриминација и Народниот правобранител, до денес сè

уште нема пресуди за случаи за дискриминација во работен однос врз основа на етничка и верска припадност.

Што се однесува до соодветната и правична застапеност која е една од темелните вредности загарантирани со Уставот на Република Македонија, Народниот правобранител со годишниот извештај за 2015 година констатира дека има некавалитетна примена на ова начело. Со овој извештај Народниот правобранител изразува и јавна критика за состојбата во Секретаријатот за спроведување на Рамковниот договор (од вкупно 1.856 вработени, 86,2% се Албанци) и за состојбата во Народната банка на Република Македонија (од 437 вработени, 87,2% се Македонци). Препораката на Народниот правобранител за надминување на проблемот со соодветна и правична застапеност е институците да преземат конкретни и афирмативни мерки и реално да го имплементираат начелото на соодветна и правична застапеност за припадниците на сите етнички заедници кои живеат во Република Македонија.

Уште една основа за дискриминација кој станува сè „попопуларен“ низ светот, а исто така е застапен и во Република Македонија е религијата, односно верските убедувања. Религијата е еден од главните елементи со коишто се дефинира нацијата (барем на Балканот) и таа претставува атрибут за припадност кон нацијата, а религиските прашања доминираат во процесот на формирање на нациите.

Во Република Македонија дури 64% од населението се декларираат како православни христијани, а веднаш по нив следуваат граѓаните со исламска вероисповест со 33% (четврта по големина муслиманска популација во Европа по процент), додека помалку од 3% се католици, протестанти или друго. Со оглед на ваквата религиозна шареноликост не е воопшто изненадувачки што има претставки до Комисијата за заштита од дискриминација и по оваа основа.

Во 2012 г. од вкупниот број на претставки до Комисијата, три биле по основа на религија и верско уверување. Бројот на претставки по оваа основа се зголемува на пет во 2013 година, за во 2014 г. бројот на претставки по основа на религија и верско уверување да се зголеми на седум.

Важно е да се напомене дека поради големото преклопување на етничката припадност со верската на овие простори често се мисли дека и дискриминација по основа на верска припадност е доста голема, најмногу поради тоа што се поистоветува со дискриминација по основа на етничка припадност.

При истражувањето за изработка на овој труд најдовме на Одлука на Уставниот суд на Република Македонија од 2000 година, со којашто се одлучува за дискриминација во работен однос, а како основа беше наведена верската припадност, истата гласеше на одбивање на барањето на подносителот.

Механизми за заштита од дискриминација

- *Народен правобранител*

Со Законот за Народниот правобранител е воспоставена надлежност за Народниот правобранител со која тој презема дејствија и мерки за заштита од дискриминација во државните органи на централно и локално ниво.

Народниот правобранител постапува по сопствена иницијатива но и бесплатно по претставките на граѓаните кои можат да бидат поднесени писмено на образец, усно на записник или по електронски пат и на кој било од службените јазици во државата.

Доколку при постапувањето Народниот правобранител утврди дискриминација тој може да даде препорака, укажување, мислење или сугестија до органите на државната власт, единиците на локалната самоуправа или до органите со јавни овластувања.

- *Комисија за заштита од дискриминација*

Комисијата претставува самостоен и независен орган со својство на правно лице, истата е составена од седум комисионери и постапува во согласност со Законот за спречување и заштита од дискриминација.

Постапката пред Комисијата е бесплатна и се поведува со претставка писмено или усно со записник. Претставката може да биде поднесена од кое било физичко или правно лице кое смета дека било дискриминирано и за што мора да достави докази со кои би можело да се констатира постоењето на дискриминација.

Рокот за да се поднесе претставка е три месеци од денот кога била сторена повредата или најдоцна една година од дознавањето за дискриминацијата.

Откако Комисијата ќе констатира повреда таа може да даде препорака или мислење кое треба да биде испочитувано од страна на извршителот на дискриминаторското дејствие.

- *Уставен суд на Република Македонија*

И Уставниот суд може да врши заштита од дискриминација и истата ја остварува преку две надлежности:

- Апстрактна уставно-судска контрола (оценка на уставноста и законитоста на законите);
- Одлучување по барања на граѓаните за заштита од дискриминација.

Во член 110, алинеја 3 од Уставот се вели дека:

„Уставниот суд на Република Македонија:

- ги штити слободите и правата на човекот и граѓанинот што се однесуваат на слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, политичкото здружување и дејствување и забраната на дискриминација на граѓаните по основа на пол, раса, верска, национална, социјална и политичка припадност“.

Постапката пред Уставниот суд е утврдена со Деловникот на судот.

- *Судска заштита*

Во чл.34 од Законот за спречување и заштита од дискриминација се вели дека кога некое лице смета дека е дискриминирано истото е овластено да поднесе тужба пред надлежен суд. Постапката е итна, а докажувањето дека не постои дискриминација паѓа на товар на тужената страна.

Со тужбата странката може да бара да биде утврдено дека ѝ е повредено правото на нееднаков третман и со него може да бара забрана или утврдување на одредени дејствија со кои би се отстранила дискриминацијата.

Странката може да побара и надомест на материјална и нематеријална штета, како и објава на пресудата во медиумите (на трошок на тужениот).

Заклучок

Иако според многу анкети и истражувања граѓаните на Република Македонија сметаат дека најзастапени основи за дискриминација се партиската припадност и сексуалната определба, сепак искуството од практиката наговестува поинаку. Најголемиот број на претставки до Комисијата за заштита од дискриминација и до Народниот правобранител се однесуваат на дискриминацијата по основа на етничка припадност. Но повеќето анкети покажуваат дека граѓаните се во право кога сметаат дека областа во која најмногу се дискриминира се вработувањето и работните односи, ваквото размислување ја отсликува и фактичката ситуација во државата.

Иако граѓаните се свесни за постоењето на дискриминација, сепак загрижува фактот што тие не си ги знаат правата во случај на дискриминација и не се свесни за механизмите со кои

можат да ги заштитат своите права. Но факт е дека познавањето на правата расте пропорционално со степенот на образование.

Доколку сакаме општество без дискриминација, потребно ни е многу повеќе отколку добри закони и институции кои нив ќе ги спроведуваат. Потребни ни се и граѓани кои свесни за своите права, ќе ја препознаат и ќе реагираат на постоењето на дискриминација, а за тоа потребна е нивна едукација. Бидејќи, за жал, во праксата има многу повеќе случаи на дискриминација (по сите основи и во сите области), не се само оние евидентирани. Иако е важно да се надмине дискриминацијата во секоја област, од особено значење е да се надмине дискриминацијата во работните односи поради тоа што таа директно допира до egzистенцијата на граѓаните.

Само заедно можеме да ја надминеме дискриминацијата и да создадеме општество во кое сите граѓани би биле и de facto еднакви и рамноправни.

Користена литература

Устав на Република Македонија „Службен весник на РМ“, бр.52/1991.

Закон за спречување и заштита од дискриминација „Службен весник на РМ“ бр.177/2015 (пречистен текст).

Закон за работни односи „Службен весник на РМ“ бр.54/31 (пречистен текст).

Котевска, Б. (2013). Водич за основи за дискриминација. ОБСЕ – Скопје.

Кржаловски, А. Андреевска, Е. Љатифи, В. Чупи, Р.А. Камбери, М. Мисев В. (2010) ДИСКРИМИНАЦИЈА по основа на етничка припадност: Извештај од истражување. ОБСЕ – Скопје.

Попоска, Ж. Стојановски, С. (2016) Истражувачки извештај - Влијание на стереотипите и етничката дистанца за појава на дискриминација, говор на омраза и криминал од омраза. ОБСЕ – Скопје.

Михаиловска, Ј. Поповиќ, М. (2013) Барометар за еднакви можности. Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС) – Скопје.

Народен правобранител на Република Македонија. (2016) Годишен извештај за степенот на обезбедување и почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права: 2015. Народен правобранител на Република Македонија – Скопје.

Комисија за заштита од дискриминација (2012/2013/2014/2015). Годишни извештаи. Преземени на 19 декември 2016 г. <http://www.kzd.mk/>

Кржаловски, А. (2011, Март). Дискриминација во Македонија по основа на етничка припадност. MCMS. <http://www.mcms.org.mk/mk/za-nasata-rabota/istrazuvana-i-publikacii/istrazuvana/1037-diskriminacija-na-etnicka-osnova.html>

Беличанец, Р. (2013 Јули 15). Стереотипи, нивната употреба и нивното зацврстување преку медиумите (2). Окно. <https://okno.mk/node/16916>

РАСА, БОЈА НА КОЖА И ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ – ДОМИНАНТНИ ОСНОВИ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈА

Апстракт: Честите дискриминации во минатото и конфликтите кои настанале поради нивната тогашна оправданост оставаат длабоки траги во човештвото, заради кои и денес се уште се бориме да ги отстраниме, како и да го коригираме размислувањето на луѓето и отстраниме стереотипите и да воспоставиме одреден степен на толеранција и почитување. Низ овој стручен труд ќе биде прикажан нееднаквиот третман заснован врз раса, боја на кожа и етничка припадност, кои вооедно се и едни од доминантните основи на дискриминација. Кој е изворот од каде што потекнува ваквата дискриминација, во кои области од општествениот живот е највидлива и зошто сè уште не е надмината се едни од прашањата на кои ќе се посвети поголемо внимание. Преку анализа на мерките кои се преземени и резултатите од таквите мерки, компаративните искуства и претходни истражувања ќе ги потенцирам областите во кои што е потребно подобрување и нови техники и мерки за намалување на ваквата дискриминација. Целта на овој труд, покрај потенцирање на проблемите и можните решенија, ќе биде и посочување дека расата е општествено наметната категорија и поттикнување на свесноста за сериозноста на прашањето: зошто во 21 век сè уште викаме, а некои и веруваат дека има расна еднаквост, иако свесно или несвесно ја премолчуваме неправдата околу нас?

Клучни зборови: *нееднаквост, стереотипи, расизам, неправда, етничката дистанца.*

Вовед

На прашањето дали постои еднаквост каде било во светот често ќе слушнеме позитивен одговор без многу размислување, особено ако прашате некој правник или лице кое што го познава правото, веднаш ќе ви кажат дека според закон сите сме еднакви. Но, дали навистина е така?

Ако беше така, зошто тогаш на едно дете припадник на ромска, заедница често пати му е забранет влез во некој аква парк или базен? Зошто при преминување граница им се бараат дополнителни документи или во екстремни случаи пари, мито за да може „слободно“ да ја преминат границата лица кои имаат потемна боја на кожа? Овие лица се мета на расно профилирање. Многу често тие се таргетирани од страна на полицијата не поради нивното сомнително однесување, туку нивна припадност кон определена заедница. Етничка припадност, националност, па и религија се користат како доволна причина за тие да бидат сопрени, приведени или испрашувани.

Ова укажува на фактот дека еднаквоста само според закон не е доволна. Да, ние имаме закони, конвенции и редица други документи кои ја промовираат еднаквоста и забрануваат дискриминација. Формирани се органи и невладини организации кои ја промовираат еднаквоста, придонесуваат за зголемување на свеста кај населението за дискриминација и проблемите што таа ги предизвикува.

Меѓутоа, сè тоа е залудно, сè додека забраната не ја прифатиме во нашиот ум таа де факто не постои. Сè до тогаш правото е само законско право, а формалната еднаквост не е доволна за суштинска еднаквост.

Материјал и методи на работа

За изработка на овој стручен труд се користеше методот на преглед на литература/документи кој вклучува добро спроведено истражување и анализа. Литературата која беше земена предвид опфаќа, пред сè, анализа на домашните и меѓународните правните документи, домашни и странски трудови и истражувања од оваа област и судската практика.

Во правната рамка која ја регулира оваа област анализата опфати, пред сè, каква заштита нудат Законот за спречување и заштита од дискриминација и Конвенцијата за елиминирање на сите форми на расна дискриминација. Колку, всушност, тие се почитувани и применувани во секојдневниот живот во Република Македонија, како и колку граѓаните се свесни за своите права кои извираат од нив посочуваат статистичките податоци.

Предмет на анализа беа и мерките што беа преземени од страна на државата и резултатите од таквите мерки за што сведочат согледувањата и препораки кои ги упати Комитетот за елиминација на сите форми на дискриминација кои се содржани во извештајот поднесен од ова тело на 87-та сесија и чиешто спроведување беше предвидено во Националната стратегија за еднаквост и недискриминација 2016-2020 на Министерство за труд и социјална политика - Владата на Република Македонија.

Исто така беа анализирани повеќе објавени трудови, книги, извештаи и мислења и претходни истражувања од ОБСЕ во соработка со Комисијата за заштита од дискриминација и други органи и организации, пресуди во врска со дискриминација од судската пракса на Европскиот суд за човекови права и судската практика на македонските судови.

Резултати

Борбата против расизмот, етничката дискриминација и нетолеранцијата, како дел од заштита на основните човекови слободи и права, е долга борба. Денес определени категории на лица сè уште се подложени на дискриминација и маргинализација кои се широко распространети во секојдневниот живот, јавниот и приватниот, особено во делот на слобода на движење односно преминување граници, пристап кон јавни места, вработување, образование и домување.

Многу често под основот раса го подведуваме и основот боја на кожа или ги поврзуваме со етничка припадност, иако тие меѓусебно се поврзани сепак тие не се идентични. Во англиската литература за боја на кожа не ретко се употребува и зборот колоризам (colorism) кој според оксфордскиот речник се дефинира како предрасуди или дискриминација на индивидуите со тон на темна кожа, обично меѓу луѓето од иста етничка или расна група. Расизмот претставува предрасуди, дискриминација или антагонизам насочени против некој од различна раса врз основа на верувањето дека една раса е супериорна, не земајќи го предвид надворешниот изглед. Додека, пак, етничка припадност е факт или состојба на припадност на социјална група која има заедничка национална или културна традиција.

Дискриминацијата по етничка припадност е еден од најчестите видови дискриминација во Република Македонија, веднаш зад политичката. Граѓаните се жалат дека биле дискриминирани, но ретки се тие што истото ќе го пријават до Комисијата за заштита од дискриминација. Според последниот извештај на Комисијата за 2015 година, од вкупно 70 поднесени претставки, 9 од нив се за етничка припадност, 1 за припадност на маргинализирана заедница, личен и општествен статус 8, дури 17 се без наведена основа, 3 биле поднесени под основата раса, а само 1 под основа на боја на кожа. Додека во редовниот годишен извештај од 2014 година дури 26 претставки, од вкупно 106 поднесени, се врз основа на етничка припадност, под основата раса имало 3, а под основата боја на кожа 4, припадност на маргинализирана заедница исто така 4, личен и општествен статус дури 15, а без наведена основа 14.

Дискриминација во работа и работни односи

Најголем дел од претпоставките биле поднесени во врска со работата и работните односи, во 2014 г. дури 42 претставки, а во 2015 г. поднесени се 30. Ова е доста сериозно со оглед на тоа дека работата во човековиот живот е едно од најважните прашања, од платата зависи не само егзистенцијата на еден човек, туку и за егзистенцијата на целото негово семејство. Во споредба со прегледот од 31.1.2016 година бројот на невработени лица Албанци и Турци се намалил незначително, додека бројот на невработени Роми е пораснат. Најновиот преглед на невработени лица според национална припадност со состојба на 31.1.2017 година: 65.114 невработени лица се Македонци, 26.318 се Албанци, 3.964 се Турци, 6.269 се Роми. Во извештајот објавен од Институтот за човекови права и Ромскиот едукативен фонд се посочени бројни случаи на поплаки од Роми кои се соочиле со дискриминација при вработување. Како најчест изговор на работодавачите се користи дека тие го немаат потребното образование за да конкурираат на пазарот.

Владата во врска со вработувањето предвиде неколку мерки меѓу кои: Програма за условен паричен надоместок за субвенционирано вработување на лица во социјален ризик, субвенционирано вработување за невработени лица преку ослободување од придонеси/персонален данок на доход (Проект „Македонија вработува 2“), разни обуки за стекнување на потребните квалификации кои се бараат моментално на пазарот на труд како што се обуки за странски јазици, ИТ вештини и слично, исто така организирани се и многу семинари, трибини, работилници, тркалезни маси од страна на ОБСЕ во соработка со професори од универзитетите и судии од Основниот суд Скопје 2 Скопје, невладини организации на кои се дискутираше за проблемите со дискриминацијата и можните решенија и кои имаа за задача да ја поттикнат свеста за проблемите од областа на дискриминација во работните спорови.

Дискриминација во образованието

Невработеноста на припадниците од другите етнички заедници може да се поврзе, а воедно е и последица од проблемите со кои се соочуваат овие лица во областа на образованието, кои пак се поврзани со другите проблеми, како што е домувањето. Ќе наведеме неколку статистички податоци од последно објавените извештаи од Завод за статистика во врска со каква е состојбата денес во однос на минатото со цел да видиме како се движела дискриминацијата во основните, средните и високообразовните установи:

- Лица кои завршиле основно образование: 7.349 Албанци, 884 Турци, 608 Роми;
- Лица кои завршиле средно образование: 6.335 Албанци, 748 Турци, 324 Роми;
- Лица кои дипломираle односно завршиле додипломски студии: 1.318 Албанци, 148 Турци, 32 Роми;
- Број на претставки во областа на образованието во 2015 изнесува 3, а во 2014 г. изнесувал 8.

Може да се забележи како што се зголемува степенот на образование, така се намалува бројот на лица кои истото го завршиле. Причините може да бидат различни, но од аспект на релевантните причини за дискриминација кои го предизвикуваат ова би можеле да се наведнат: големите трошоци сврзани со процесот на образование (книги, сместување, партиципација), а со кои не располагаат маргинализираните групи, менталитетот кај лицата од другите припадности во руралните средини (во однос на тоа дека женските деца немаат потреба од образование, бидејќи нивната улога е да се грижаат за домот), неприфаќањето од страна на другите ученици, студенти на овие лица поради разни стереотипи и предрасуди итн.

Мерките коишто беа преземени во оваа област беа пред се насочени кон намалување на трошоците поврзани со книгите (бесплатни учебници во основното и средното образование), слободен јавен превоз за ученици и студенти на додипломските студии, предвидени стипендии за високо и средно образование, меѓу кои стипендии за студенти од социјално ранливи категории,

стипендии обезбедени од Ромскиот едукативен центар, USAID и други, организирани предавања и работилници за толеранција во средните и основните училишта со цел да се срушат стереотипите и предрасудите уште во раните години.

Дискриминација во правото на слободно движење

Како што и во извештајот на Комитетот за елиминација на сите форми на дискриминација е наведено - очигледно е дека државата не успева да ја подобри состојбата на Ромите како припадници на најмаргинализираната етничка заедница во Република Македонија. Најчест проблем со кои се соочуваат овие лица е расното профилирање при преминување на границите и пристапот до јавни места, а дополнително загрижувачки е фактот што овој вид на дискриминација постоел отсекогаш, а дури во 2014 година е донесена првата пресуда за дискриминација на Роми против Министерството за внатрешни работи (МВР), кое го спречило тужителот, лице припадник на ромската заедница слободно да ја премине границата и да ја напушти Република Македонија. Со тоа на лицето му било повредено правото на слободно движење и еднаквост кои се загарантирани права со највисокиот правен акт во државата, Уставот. Воедно бил повреден и членот 8 од Законот за гранична контрола кој гласи: „При извршувањето на граничната контрола полициските службеници се должни целосно да го почитуваат човековото достоинство“, а во ставот 3 е предвидено дека тие не смеат да прават дискриминација врз која било основа. Сепак оваа пресуда е значајна придобивка во борбата против дискриминацијата и заштита на основните слободи и права на човекот.

Дискриминација во другите области

Социјалната заштита е дејност од јавен интерес, систем на мерки, активности и политики за спречување и надминување на основните социјални ризици на кои е изложен граѓанинот во текот на животот. Ова е област која бара постојано следење и адаптирање на мерките кон вистинските потреби на корисниците. Голем дел од ромската заедница живее под прагот на сиромаштија, на самиот раб од општеството, често оставени сами на себе да се справат со разни проблеми како домување, исхрана, здравствена заштита, социјална сигурност.

Надворешниот изглед влијае врз мислењето и односот со другите луѓе. Бојата на кожа, која што прва се забележува, бидејќи припадноста нема надворешен изглед, е еден од честите основи врз кои се врши дискриминација во областа на пристап на добра и услуги, пример не се пуштаат лица припадници на ромска заедница или лица кои имаат многу темен тен на кожата кои по автоматизам ги сместуваме во групата на Ромите, сметајќи дека тие се валкани и невоспитани и недостојни за аква паркови, кафулиња и сл.), во областа на домување се јавува проблемот со поделба на населбите на „чисти населби“ и населби каде што има Албанци, Роми, Бошњаци и припадници на другите заедници, како и поделба во населбите на улици на кои живеат Македонци и улици населени од другите припадници како пример „циганска улица“ која всушност се вика „Скендербег“, меѓутоа позната во населбата како „циганската улица“ поради фактот што на неа има повеќе куќи во кои живеат Роми. Проблем претставува и тоа што многу лица живеат во бесправни објекти, а немаат средства да ги легализираат, тие немаат сопственост на својот дом. Како една од важните мерки во врска со домувањето е легализацијата на бесправно изградените објекти која нуди можност за урбанизирање на ромските и другите заедници, невладини организации нудат помош за изработка на елаборати како дел од тој процес на легализација.

И статистички податоци од годишните извештаи на укажуваат дека и денес е присутна дискриминацијата во областа на домување, социјална сигурност, пристап до добра и услуги. Во 2015 г. поднесени се 14 претставки во областа на социјална сигурност, домување 4, пристап до добра и услуги 4. Во областа пристап до добра и услуги е постигнато најголемото намалување од 22 претставки во 2014 г., симнат е бројот на 4 претстваки, што укажува дека има подобрување во оваа сфера од животот.

Ова се должи на големите напори да се искоренат тие длабоко вкоренети стереотипи во врска со припадници на другите заедници, бојата на кожата (која е најчест основ поради што е надворешна и неделива карактеристика на луѓето), усовршување на правната рамка и подобрување и зголемување на ефикасноста на институционалната рамка. Усвоени се Национална програма за развој на социјална заштита 2011-2021 во која се утврдуваат целите, приоритетите и правците на развој на социјалната заштита, на граѓаните на Република Македонија, со мерки на активна социјална политика, на среден (до 5 години) и долг рок (до 10 години), Национална стратегија за еднаквост и недискриминација по основа на етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и пол чија цел е наведена во почеток на стратегијата: „основна цел е да се подобри статусот на најранливите категории на граѓани во општеството и да се обезбеди континуиран развој во остварувањето на еднаквоста и недискриминацијата“, донесен е нов Закон за социјална заштита со кој се врши редефинирање на системот и организацијата на социјалната заштита, како и правата, финансирањето и постапката за остварување на правата од социјална заштита.

Заклучок

Проблемот со дискриминацијата е длабоко вкоренет и не може да се реши преку ноќ. Алармантно е тоа како нешто што нема врска со внатрешниот карактер на луѓето е толку пресудно за другите во одлуката за воспоставување на комуникација, пријателство и толеранција. Проблемот не е во правната рамка или во институциите кои прават напори да овозможат што е можна поголема заштита, проблемот е во луѓето и во нивната свест и неинформираност. Македонија нуди солидна заштита од дискриминација во сите области опафетни со многу закони и меѓународни договори, меѓутоа овие документи не се спроведуваат самите, нив треба да ги спроведуваат луѓе коишто се свесни дека дискриминацијата по која било основа е општествено наметната категорија, дека таа треба да се реши преку менување на менталитетот на луѓето.

Идните мерки не треба да бидат насочени кон освојување на документи па тие да се трупаат на некое биро, туку да се излезе на терен, да се анализира состојбата и да се преземат непосредни мерки (бесплатни обуки, тренинзи, работилници, да се пристапи до медиумите активно да спроведуваат кампања за борбата против дискриминација) сè додека не се избришат стереотипите дека овие лица не се доволно добри, образовани, воспитани, односно додека да ни биде срам и страв од осуда да одбиеме лице различно од нас поради неразумна и неоснована причина. Сè додека не сфатиме дека материјалната еднаквост не се задоволува само со формална еднаквост, односно еднаквост на лист хартија.

Користена литература

- Котевска, Б. (2013). Водич за основи за дискриминација. ОБСЕ – Скопје: Публикација, 70.
- Подготвил Поповска, Ж. Превод Брајковска, Д. и Стојанова, С. (2013). Пресуди во врска со дискриминација од судската пракса на Европскиот суд за човекови права и Судот на правдата на Европската Унија. ОБСЕ – Скопје: Публикација, 331.
- Кржаловски, А. Андреевска, Е. Љатифи, В. Чупи, Р.А. Камбери, М. Мисев В. (2010) ДИСКРИМИНАЦИЈА по основа на етничка припадност: Извештај од истражување. ОБСЕ – Скопје: Публикација, 104.
- Мрежата за заштита од дискриминација. Здружението на граѓани Реактор (2015). Извештај до Комитетот за елиминација на расната дискриминација. Преземено на 20 јануари 2017 г. <http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD>
- Комисија за заштита од дискриминација (2014 и 2015). Годишни извештаи. Преземени на 15 јануари 2017 г. <http://www.kzd.mk/>
- Државен завод за статистика (2014, 2015, 2016 и 2017). Извештаи. Преземени на 17 март 2017 г. <http://www.stat.gov.mk/>
- Кржаловски, А. (2011). Дискриминацијата во Македонија по основа на етничка припадност. МЦМС – Скопје: Истражувачки извештај, 26. Преземен на 16 декември 2017 г. <http://www.mcms.org.mk>
- Јордановска, М. (17 декември 2013). Кога името и бојата на кожата се пресуден фактор за работно место. Фокус. <http://fokus.mk/fokus-express/koga-imeto-i-bojata-na-kozata-se-presudni/>
- Hunter, M. (2007), The Persistent Problem of Colorism: Skin Tone, Status, and Inequality. *Sociology Compass*, 1: 237–254. doi:10.1111/j.1751-9020.2007.00006.x
- Oxford Dictionaries. (2017). Definition of racism, colourism and ethnicity. Преземени на 23 март 2017 г. <https://en.oxforddictionaries.com/>
- Министерство за образование и наука (2017). Стипендии. Преземено на 23 март 2017 г. stipendii.mon.gov.mk/
- Агенција за вработување на Република Македонија (2015). Годишни извештаи и прегледи на евидентирани невработени лица според национална припадност. Преземени на 20 март 2017 г. <http://www.avtm.gov.mk/>
- Министерство за труд и социјална политика (2017). Документи. Преземени на 10 февруари 2017 г. <http://www.mtsp.gov.mk/dokumenti.nsp>
- Устав на Република Македонија „Службен весник на РМ“, бр.52/1991
- Закон за спречување и заштита од дискриминација „Службен весник на РМ“ бр. 177/2015 (пречистен текст), 31/2016
- Закон за гранична контрола, „Службен весник на РМ“ бр.117/2010, 41/2014, 148/2015, 55/2016
- Закон за социјална заштита „Службен весник на РМ“ бр.79 / 2009, 148/2013 (пречистен текст), 164/2013, 187/2013, 38/2014, 44/2014, 116/2014, 180/2014, 72/2015, 104/2015, 150/2015, 173/2015, 192/2015 и 30/2016
- Закон за ратификација на Меѓународна конвенција за укинување на сите форми на расна дискриминација „Службен весник на СФРЈ“ бр.31/1967
- Закон за дополнување на Законот за ратификација на Меѓународната конвенција за укинување на сите форми на расна дискриминација „Службен весник на РМ“ бр.32/1999

ДИСКРИМИНАЦИЈА БАЗИРАНА ВРЗ ПОЛ

Апстракт: Дискриминацијата од денешен аспект не претставува само различен третман, таа генерално претставува масивен проблем со кој светот се соочува. Токму затоа со овој труд би придонела во борбата против дискриминацијата врз основа на пол во општеството. Преку компаративни анализи во нашата држава и веќе претходни истражувања овој труд ќе се ориентира околу неколку прашања во однос на причината која допринесува да постои овој тип на дискриминација во 21 век на човековото постоење. Предмет на истражување, исто така, ќе бидат и мерките што се преземени до сега, што треба да се преземе со осврт во полето на работните односи. Потенцирајќи на тоа зошто постои нееднаквоста и поделеноста во општеството каде што навидум сите граѓани се еднакви пред законот и кои ги уживаат истите права и слободи, но де јуре еднаквоста се коси со практиката. Со помош на родовата еднаквост и унапредување на правата како и институционално и оперативно вклучување на жените во политиката, општеството и практиката и зголемувањето на степенот на независност би се илустрирал модел преку кој би се намалила сиромаштијата во државата. Целта на трудот не е базирана на феминистичка агенда туку социјална политика преку која би се докажало дека со намалување на овој вид дискриминација и вклучување на сите полови подеднакво би се надминале определени општествени проблеми, но и повеќе од тоа создавајќи етички принцип кој би напишал историја.

Клучни зборови: солидарност, едукација, независност, проблем, решение.

Вовед

Дискриминацијата најдобро може да се проучи преку т.н. дискриминаторски основи врз основа на кои кон определена група различно се постапува, истата може да се дефинира како различен третман и определено ограничување на општествена група поради некоја заштитна карактеристика, со што го вклучува моментот на понеповолно постапување, како и можност за споредба со компаративен фактор.

Земајќи го предвид самиот Устав на РМ во неговите одредби се упатува на генерална еднаквост на граѓаните во поглед на правата и обврските. Правото на еднаквост како индивидуално право ја предвидува еднаквоста на граѓаните пред Уставот и законите која се гарантира со член 9 од Уставот на РМ, додека Законот за спречување и заштита од дискриминација претстаува закон *lex generalis* со кој се обезбедува спречување и заштита од дискриминација во остварувањето на правата, како бецови на разликување во член 3 се опфатени полот, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверување, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна и брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба. Дискриминацијата не треба да се гледа само низ призмата на ограничувањата и различниот третман, туку и како пречка во развитокот на општеството и искористување на потенцијалот на индивидуите.

Еден од почестите видови на дискриминација денес е токму половата дискриминација која како заштитна карактеристика го има полот. Полот ги опфаќа биолошките карактеристики, гени и хормони како примарни и секундарни полови карактеристики. Често пати категоријата пол се споредува со категоријата род, која претставува надворешна перцепција и како општеството не

гледа нас, но тие претставуваат две различни основи на заштита. Појавата на овој тип на дискриминација постои многу одамна, тоа се должи на стереотипите и предрасудите коишто егзистираат во поглед на положбата на жената во општеството, но и положбата на мажите во однос на строгата поделба на улогите.

Влијанието на патријархализмот се чувствува и во 21 век на човековото постоење, иако во намален интензитет, сепак менталитетот на голем дел од народот сè уште, за жал, е предводен од него. Во Римскиот период жената била третирана како објект и изедначувана со робовите, но и по тој период мажот бил предводник на семејството и останатите членови биле под негова „власт“ и заштита, така тој се закитувал со епитетот *breadwinner*, односно оној кој го носи лебот на маса и од кој останатите членови зависат, жената пак се здобивала со улогата на *caregiver*, односно онаа која се грижи за семејството, децата, куќата, каде ако главата на семејството бил мажот домаќинката е жената.

Патот од роб до домаќинка, од домаќинка до борбата за правото на глас, од право на глас до изедначување во однос на правата и обврските, со крајна цел еднакви можност и искористување на потенцијалот, надминување на „општествената преодреденост“ на жената и можност за експонирање на пазарот на трудот, сето тоа претставува долготраен процес, но нештата полесно се менуваат, нам ни следи нова ера во општеството насочена кон промени и потреба за менување на културната матрица и сузбивање на предрасудите и стереотипите за улогите на мажите и жените.

Користени методи

Преку компаративни анализи на законите кои ја опфаќаат дискриминацијата во нашата држава и веќе претходни истражувања овој труд се ориентира околу неколку прашања во однос на борбата против овој тип на дискриминација. Како предмет на истражување, исто така, се мерките што се преземени до сега, активноста на институциите, особено внимание се посветува на анализа на правната рамка во државата со цел компарација на де јуре и де факто еднаквоста.

Презентирање на потенцијални можни решенија, обид за моделирање и подигање на свеста и како тоа би влијаело во понатамошниот развој на општеството.

Во однос на правната рамка фокус се става на неколку регулативи и инструменти и тоа Законот за спречување и заштита од дискриминација, Законот за работни односи, Законот за еднакви можности на мажите и жените, Стратегијата за родова еднаквост 2013-2020 и Националниот план за акција на родовата еднаквост.

Резултати

Основни начини на кои се остварува заштитата е преку институциите и правната рамка, односно преку Уставот на РМ и законите, со чија помош се добива слика во контекст на повикување на одредби кои ги штитат човековите права, заштита од дискриминација и регулативи кои ги обврзуваат поединците на обезбедување на еднаков третман и недискриминаторско однесување. Односно на кои членови можат странките да се повикаат дискриминација на пол како заштитна карактеристика.

Појдовна основа во однос на правната рамка е највисокиот правен акт во државата – Уставот на РМ.

Член 9

„Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата, независно од полот, расата, бојата на кожата, национално и социјално потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба. Граѓаните пред Уставот и законот се еднакви“.

Законот за спречување и заштита од дискриминација каде што се опфатени основите на дискриминација претставува еден од основните закони со кои се спроведува заштитата на индивидуите од дискриминација согласно со член 3, каде што таксативно се наброени дискриминаторските основи, од кои и полот, на него може да се повикаат оние индивидуи чиешто право е повредено по основа на нееднакво постапување согласно со заштитените карактеристики со овој закон.

Основи на дискриминација

Член 3

„Се забранува секоја директна или индиректна дискриминација, повикување и поттикнување на дискриминацијата и помагање во дискриминаторско постапување врз основа на полот, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверување, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна и брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба или која било друга одредба која е предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор“.

На Законот за работни односи индивидуите можат да се повикаат кога им е поредено право од работен однос, но неслучајно е спомнат овој закон од причина што во член 6 од истоимениот закон предвидува забрана на дискриминација.

„(1) Работодавачот не смее барателот на вработувањето или работникот да го става во нееднаква положба заради расно или етничко потекло, бојата на кожата, полот, возраста, здравствената состојба односно инвалидност, религиозното, политичкото и друго убедување, членување во синдикатите, национално и социјално потекло, статус на семејството, имотна состојба, полова насоченост или заради други лични околности.

(2) На жените и мажите мораат да им бидат обезбедени еднакви можности и еднаков третман во врска со:

- 1) пристап до вработување, вклучувајќи унапредување и стручна и професионална обука во работата;
- 2) услови за работа;
- 3) еднаква исплата за еднаква работа;
- 4) професионални шеми за социјално осигурување;
- 5) отсуство од работа;
- 6) работно време и
- 7) откажување од договорот за вработување.

(3) Принципот на еднаков третман подразбира забрана за директна и/или индиректна дискриминација, во смисла на ставовите (1) и (2) од овој член“.

Доколку направиме обид за интерпретација на овој член, земајќи ги предвид став 1 и став 2 од истиот, ќе увидиме дека е во насока на заштита и потенцирање на еднаквите можности независно од полот.

Законот за еднакви можности на мажите и жените го третира прашањето на родовата еднаквост и заштитата од дискриминација по основа на пол. Согласно со член 2 од истиот закон „воспоставување на еднаквите можности е грижа на целото општество, односно на сите субјекти во јавниот и приватниот сектор и претставува отстранување на пречките и создавање услови за

остварување на потполна еднаквост меѓу мажите и жените". Со донесувањето на Законот се уреди прашањето за воспоставувањето на еднаквите можности и еднаков третман на жените и мажите.

Член 3 од ЗЕМ гласи: „Се забранува дискриминација врз основа на пол во јавниот и приватниот сектор во областите на вработувањето и трудот, образованието, социјалната сигурност, културата и спортот, согласно со овој или друг закон".

Ако малку застраниме од националната правна рамка и свртме на полето на меѓународните односи ќе увидиме дека значајна улога во борбата против дискриминацијата има Организацијата на Обединетите нации со донесување на значајни документи за заштита од дискриминација, впрочем во преамбулата се потенцира на рамноправноста меѓу мажите и жените.

Универзалната декларација за човекови права од 1948 г. упатува на тоа дека „секому му припаѓаат сите права и слободи од оваа декларација, без какви било разлики во однос на расата, бојата на кожата и полот".

Конвенција за дискриминација при вработување и професија (C111) од 1958 г. на Меѓународната организација на трудот, при што поимот дискриминација го опфаќа секое разликување, исклучување, ограничување, давање на првенство со цел постоење на нееднаквите можности и постапувања при вработување или професија.

Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жената од 1979 г. предвидува мерки за промена на општествената и културна матрица, потенцирање на еднаквоста меѓу мажите и жените, со што се отфрла идејата на инфериорен и супериорен пол, како и елиминирање на предрасудите и стереотипите за мажите и жените.

МТСП е одговорното министерство во чии рамки директно надлежни се Секторот за еднакви можности и државниот советник за еднакви можности.

Постои правен застапник за докажување на нееднаков третман по основа на пол кој е задолжен да води постапка за заштита од дискриминација, тој постапува по претставки, заради утврдување нееднаков третман меѓу мажите и жените.

Комисијата за еднакви можности на жените и мажите во Собранието на Република Македонија претставува еден од националните механизми за родова еднаквост како и Клубот на пратенички, овие тела претставуваат механизми за имплементација на родовата перспектива во највисокиот претставнички орган за креирање на политики и донесување одлуки.

На локално ниво во рамки на институциите се составени од следниве структури: комисии за еднакви можности на жените и мажите во рамки на советите на локалната самоуправа, составени од советници со мандат од 4 години и координатори за еднакви можности на жените и мажите.

Стратегијата за родова еднаквост 2013-2020 ги опфаќа прашањата за изедначување на мажите и жените, плански одредени активности за подобрување на положбата на граѓаните. Стратегијата содржи и Национален план за акција за родова еднаквост кој опфаќа краткорочни и долгорочни активности и оперативни планови.

Според Конвенцијата на МОТ за еднакво плаќање жените и мажите треба да добијат еднаков надомест за вршење работа со еднаква вредност, без оглед на природата на работата, компанијата, секторот или работното место.

Но и покрај широка палета на правни норми и активности на институциите половата дискриминација секојдневно зема замав. Ни се поставува прашањето колку се тие ефективни и добри?

Можеби добри се на хартија, но статистиката вели дека не доволно бидејќи практиката потфрлува и ефектни се само кога ја пополнуваат хартијата. Нам ни е потребен принцип над законот. Нешто при чие спроведување нема да го добиеме спротивниот ефект, да се гледа да се заобиколи законот од страна на работодавците при случај на бременост и сл.

Статистиките покажуваат дека сепак постои јаз помеѓу платите на мажите и жените. Разликата во плати беше 1.655 денари во 2000 година, 1.474 денари во 2001 година, 1.724 денари во 2002 година и 3.511 денари во 2006 година, што укажува на зголемување на родовиот јаз во плати со текот на годините.

Просечната нето-плата на жените може да се констатира дека приближно 7% повеќе деловни субјекти исплаќаат плата од 10.000 до 15.000 денари на жените во однос на мажите и приближно двојно помалку деловни субјекти исплаќаат просечна плата од 20.000 до 25.000 денари на жените во однос на мажите. Дополнително на тоа, средната вредност на просечната плата на маж изнесува 19.864 денари добиена врз основа на вкупно 4.804 мажи.

Средната вредност на просечната плата на жена изнесува 14.590 денари добиена врз основа на вкупно 3.536 жени.

Примарната цел е да се влијае на развивањето на меѓучовечките односи, а не слепа предводеност од патријархализмот и закржлавените гледишта. Изградба на етички кодекс кој ќе цели кон менување на културната матрица преку зајакнување на јачина на меѓучовечки односи, институциите.

Отфрлање на размислувањето за супериорен пол, еднакви услови, не поделба на мажи и жени, туку како потенцијален труд кој би се вложил, не на онаа што треба да раѓа и мажот, сепак тоа се должи на биолошките предиспозиции, но сите заслужуваме шанса и за професионален успех и кариера. Потребно е поголемо институционално и оперативно вклучување на жените во политиката, општеството и практиката и зголемувањето на степенот на независност, со што би се намалила сиромаштијата во државата, а зголемил домашниот приход.

Со модифицирање на образовната програма и имплементирање децата да се научат на еднаквост, толеранција и почитување и прифаќање на различното. Исто така, потребна е поголема соработка со невладиниот сектор, поддршка на проекти кои ќе влијаат на општеството преку неформалното образование. Уште еден начин на решавање на овој проблем би бил преку зголемување на соработката, партнерството и примената на начелото на партиципативност на сите чинители од економскиот, социјалниот и политичкиот живот за постигнување на еднаквост и рамноправност и можност за подеднакво вклучување во деловниот свет. Потребна ни е и солидарност за заедничко, рамноправно општество и еднакви можности без разлика на полот.

Заклучок

Половата дискриминација е проблем со којшто се соочуваме и денес, донесените регулативи, стратегии и планови како да потфрлаат, навидум срамежливо се вели дека сите граѓани се еднакви пред законот и сите уживаат истите права и слободи, но де јуре еднаквоста видно се коси со практиката, тоа го соогледуваме кај јазот во платите.

Постојат регулативи за заштита на правата, но исто така постои и можност за изигрување на законот.

Потребен ни е принцип над законот и зајакнување на свеста, само со развивање на ова чувство би станале подобри, а со тоа и самото општество чинејќи го подобра.

Со помош на родовата еднаквост и унапредување на правата, како и институционално и оперативно вклучување на жените во политиката, општеството и практиката создаваме оружје во борбата против сиромаштијата. Сите заедно без влијание на определени предрасуди и стереотипи за улогата на жената.

Постигнување на еднаквоста во сите сектори е важно, особено во вработувањето, бидејќи има големо влијание врз економската независност на женатата е можност за рамномерно препознавање, експонирање и вреднување на машкиот и женскиот потенцијал и труд.

Користена литература

- Устав на Република Македонија „Службен весник на РМ“, бр.52/1991
- Народен правобранител на Република Македонија. (2016) Годишен извештај за степенот на обезбедување и почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права: 2015. Народен правобранител на Република Македонија - Скопје
- Брошура: Жените и мажите во Република Македонија, Државен завод за статистика 2012, www.stat.gov.mk
- Закон за спречување и заштита од дискриминација „Службен весник на РМ“ бр. 177/2015 (пречистен текст), 31/2016
- Закон за еднакви можности на жените и мажите, Службен весник на РМ, бр. 66/06 од мај 2006;
- Проф. д-р Јован Ананиев, з.(2015), Истражувачки извештај „Разлика во плати врз основа на пол на национално ниво“, ОБСЕ – Скопје, 40
- Закон за спречување и заштита од дискриминација, *Службен весник на РМ* број 50/2010 од 13.04.2010 година;
- Котевска, Б. (2013). Водич за основи за дискриминација. ОБСЕ – Скопје
- Национална стратегија за вработување 2015, Министерство за труд и социјална политика, Скопје, www.mtsp.gov.mk

РОДОВА РАМНОПРАВНОСТ И ДИСКРИМИНАЦИЈА НА ЖЕНАТА

Апстракт: Иако идеалите за човековите права се на врвот во практиката на современата социјална работа и на интернационалниот политички дискурс, сепак сè уште не се постевени цврсти темели за родова рамноправност. Борбата на жените за нивното признавање како човечки битија и за стекнување на основните човекови права сè уште не е завршена. И покрај тоа што нивната положба е подобрена на многу начини глобално и покрај растечкиот процент на застапеност на жените во различни општествени сегменти, уште постои разлика меѓу половите во општеството и се јавува назадување во целосното остварување на човековите права на жените во целиот свет. Поделбата на трудот врз основа на родовата припадност е една од структурните димензии на сиромаштијата којашто влијае врз жените. Вака поставено, во ова научно дело се зборува за дискриминацијата на жената во политичко, економско, општествено, културно, граѓанско или друго поле, дава јасна слика за постоењето на родова нееднаквост и ја истакнува работата на меѓународните и национални органи за заштита, унапредување и имплементација на основните човекови права на жената и родовата еднаквост.

Клучни зборови: *рамноправност, дискриминација, жена, права, застапеност*

TRAJKOVA Aleksandra

GENDER EQUALITY AND DISCRIMINATION AGAINST WOMEN

Abstract: Even though ideals of human rights are on the top of the practice of the modern social work and international political discourse still firm grounds hasn't been set for gender equality. Women's fight for their acceptance as a human beings and having human rights is not done yet. Beside the fact that their status is better than before, beside the growing percent of woman in different societies, there is still a difference between sexes in society and there is a step backwards in the full realization of women's human rights worldwide. The division of effort based on the human gender is one of the structure dimensions of the poor that is among the women.

So with all being said in this scientific work we speak about discrimination of the women's in political, economical, social, cultural or other fields and it gives clear view clear picture of gender inequality and stands out the work of the international and national authorities for protection, promotion and implementation of the basic human rights of the women and gender equality.

Key words: *equality, discrimination, women, rights, participation.*

Вовед

„Сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви во достоинството и правата. Секој има право на живот, слобода и безбедност на личноста“. Станува збор за секое живо човечко суштество без разлика на пол, раса, боја на кожата, јазик, вера, политичко убедување, припадност на национално малцинство, материјална положба или кој и да е друг статус. Со тоа што и жените се човечки суштества, претпоставуваме дека и тие ги уживаат своите права. Де јуре тие ги уживаат своите права, затоа што постојат повеќе меѓународни договори за заштита на

правата на жената. Но, да се прашаеме, зошто постојат посебни договори за заштита на правата на жената? Зошто правата на жената се одделуваат како посебни права? Одговорот лежи во традиционалната практика, каде што се вкоренети стереотипите и наметнувањето на родовите улоги врз децата уште при раѓање.

Во традиционалното општество постоела строга хиерархиска поставеност во сите општествени односи. Жените биле целосно исклучени од јавниот живот. Во семејството мажот имал улога на патријарх, неприкосновен господар во својот дом. Патријархалната концепција за односите меѓу половите, присутна во стариот режим, се прифаќа како основа за регулирањето на односите меѓу мажите и жените и во Граѓанскиот законик на Наполеон од 1804 година. Наполеон ја поддржува идејата за доминацијата на мажот и вели: „*Жената треба да знае дека со излегувањето од таторството на семејството, таа влегува под таторство на мажот*“. Оваа моќ која мажот ја поседувал/поседува предизвикувала/предизвикува чувство на потчинетост кај жената, што резултирало и сè уште резултира со уништување на самопочитта и самодовербата и ограничување на своите амбиции. Оваа положба на потчинетост која жените ја искушувале секојдневно во минатото, но и сега се отсликува преку најразлични форми на дискриминација, потценување, контрола, насилство во семејството, на работното место и во општеството.

Моќта произлегува од контролата на ресурсите, а со тоа што мажот претставува глава на семејството, тој економски придонесува за семејството, со што бил единствениот кој можел да раководи со ресурсите. Веќе нагласената моќ на мажот, тој ја користи и за вршење контрола над жената. Преку контрола на нејзината мобилност, односно дали и кога смее да го напушти домот, дали смее да стапува во контакт со други лица од спротивниот пол. Се контролира работната сила на жената, во домот да се грижи за децата, сопругот и останатите членови во семејството. Честопати се случува жената да биде принудувана или спречувана да работи платена работа. Потоа, сексуалноста на жената е контролирана преку силувањето или закана за силување, преку присилување да се занимаваат со проституција од страна на маж и на други начини. Дури во голем број општества жените ја немаат ниту слободата да решат колку деца ќе имаат, кога ќе ги имаат, дали можат да користат средства за контрацепција и дали имаат право да ја прекинат бременоста.

Порано се загрозуваше и имотната состојба на жената со верувањето дека имотот и оставнината ги наследувале само машките деца. Покрај ова и религиозните ставови биле неминовни, се верувало дека жената била направена од ребро и поради тоа, всушност, била слуга на мажот. Денес, преку начелото на лаицитет кое претставува отстранување на влијанието на црквата во регулирањето на семејните и други општествени односи, овие ставови немаат големо значење. Поради долготременското угнетување на жените, лишувањето од сопствените права или наметнување на специфични права и обврски кои не биле својствени за мажите, се појавуваат феминистичките движења, кои се залагаат за ослободување на жената од сите традиционални ставови и верувања за нејзините вредности и способности како човечко битие, ослободување од долготрајната практика на угнетување и наметнување на понизни улоги со кои се одредува нејзиниот статус во општеството. Различни облици на феминизам нудат различни анализи и аспекти на сфаќање на состојбата во која се наоѓаат жената и женските деца, чии дејствија се насочуваат кон подигање на свеста.

Прво, будење на жените од зимски сон и укажување на нивните права и второ, прифаќање на таа еднаквост и рамноправност од страна на мажите, прифаќање на жените како комплетни личности со свои права и интереси, кои придонесуваат во подобрувањето на општеството. Седумдесеттите години го претставуваат периодот кога на жените им беше посветено значајно внимание. Поттикнати и предводени од феминистичките движења се одржува Првата светска конференција за жените во Обединетите нации и прогласување на 1975 година за Година на жената. Потоа следеа женските светски конференции и форуми на невладини организации од 1980 г. во Копенхаген, 1985 г. во Наироби, како и низа женски конференции и форуми на невладини организации во 1990 г., кои кулминираа со одржување на Четвртата светска женска конференција

во 1995 година во Пекинг. Жените открија и развија нови вештини и средства за зголемување на степенот на примена на женските права на локално, национално и глобално ниво. Како извори на женските права можеме да ги земеме во предвид многубројните меѓународни конвенции донесени од страна на Обединетите нации, меѓу кои најважна е Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жената од 1979 година, во која дискриминацијата врз жената е експлицитно забранета. За Република Македонија од големо значење е пекиншката платформа за акција преточена во одредбите на Националниот план за акција за рамноправност помеѓу половите на Република Македонија, усвоен од страна на Парламентот во мај 2000 година. Пекиншката декларација и платформа за акција е меѓународен договор усвоен на Четвртата светска конференција на жените во 1995 г.

Платформата има за цел да ја обезбеди родовата еднаквост, фокусирајќи се на 12 приоритетни области: жените и животната средина; жените во власта и донесување одлуки; женските деца; жените и економијата; жените и сиромаштијата; насилството врз жените; човековите права на жените; образование и обука на жените; институционални механизми за унапредување на жените; жените и здравјето; жените и медиумите; жените и вооружен конфликт; подробните меѓународни документи, всушност го прикажуваат резултатот од досегашната борба на жените, која сè уште не е завршена. Вистинското прашање ќе биде: Зошто, после толку години на инсистирање, барање, повикување „женските права се човекови права“, уште стоиме во место? Со глобализацијата и модернизацијата секојдневно напредуваме во политичко, економско, општествено, културно, граѓанско или друго поле. Сите сме свесни за состојбата на жените и потребата за нивно изедначување со мажите. Веќе се добиени оредени права за нормално битисување како независни личности, меѓутоа она што ја кочи, уназадува, оспорува оваа еволуција на добивање основни права на жената, се нашите идеи, претпоставки и очекувања за различните родови улоги на половите, кои не напредуваат. Уште потсвесно се прифаќаат традиционалните ставови. По враќањето од платежната работа која ја има една жена, од неа се очекува да ги заврши сите домашни обврски, да се грижи за сите членови на семејството, со што во суштина работните часови на жената не завршуваат. Таа е првата која ќе стане наутро и последна која ќе легне да спие навечер.

Поради овие очекувања во суштина и опстојува дискриминацијата. Дискриминација е ограничување, оспорување на правата на определена општествена група од страна на доминантна општествена група; правна нееднаквост. Со правна нееднаквост жените секојдневно се среќаваат, пример, на работното место. Имено за извршување на иста работа, жените се помалку платени во однос на мажите. Во 2011 година Светската банка објави дека жените сочинуваат 40% од светскиот пазар на труд, но поседуваат 1% од светското богатство. И при самото вработување често се среќаваат со прашања како: Дали е мажена? Дали има деца? Кога планира да има деца?, исто така и се случува жената да биде отпуштена од работа поради бременост. Слична е ситуацијата и во политиката. Ако хиерархиски ги гледаме функциите на државните службеници, јасно ќе видиме дека: колку се повисоки функциите, толку помалку жени има. Иако денес не се гледа силата, туку иновативноста, знаењето и умешноста за лидерство.

Биолошката разлика меѓу половите не можеме да ја негираме, таа постои и ќе постои. Од друга страна, социолошката разлика се учи. Сето она што го прават жените и мажите, и сето она што од нив се очекува, со исклучок на нивните полово определени разлики (раѓање деца и доење) може да се промени. Луѓето се родени како женски или машки, но тие учат да бидат девојчиња или момчиња кои ќе израснат во жени или мажи. Меѓутоа, во процесот на социјализација и во секојдневната интеракција се пренагласува таа разлика и се интерпретира како начин на подобрување на општеството. Проблемот со родовата припадност е тоа што ни припишува одредени улоги, ни припишува какви треба да бидеме и како е правилно да се однесуваме, отколку да ги препознае и прифати различните квалитети во поединецот, такви какви што се. Замислете колку посреќни и послободни би биле доколку на нашите раменици го немавме товарот од

родовите очекувања. Рушењето на ваквите очекувања и стереотипи е клучот за позитивни општествени промени. Бидејќи само така ќе изградиме генерации на прогресивни луѓе кои сфаќаат дека родовата рамноправност, правата и еманципацијата на жената имаат подобрувачки ефект врз мирот и стабилноста, одржливиот развој, економијата и човековите слободи и права.

Користена литература:

Весна Јованова, Јасминка Фришчиќ и Даниела Димитријевска. ЕСЕ. Жените тоа го можат
Љиљана Спировиќ Трпеновска, Дејан Мицковиќ и Ангел Ристов (2013). Семејно право. Скопје:
Културна установа Блесок

Марија Ивановска (2007). Водич во феминистичката и родовата терминологија. Скопје: Акција
Здруженска

Универзална декларација за човекови права; член 1 и член 3

ДИСКРИМИНАЦИЈА ВРЗ ОСНОВА НА ЕТНИЧКО ПОТЕКЛО

Анстракт: Во трудот на тема „Дискриминација врз основа на етничко потекло“ ќе биде опишана добро познатата ситуација за овој вид на дискриминација во нашето секојдневие. Не зависно дали се однесува за поединци со етничко потекло - Роми или Албанци, Турци и слично. Секако и обратно. Дискриминација врз основа на етничко потекло најчесто ја среќаваме во области на образование, вработување, здравство, медиуми, социјална заштита, добра и услуги и слично. Сметам дека една од најзагрозените категории на дискриминаторско однесување во нашето општество се токму лицата чие етничко потекло е различно од етничкото потекло на мнозинството во општеството. Во овој труд би сакала да истражувам студии на случаи, во врска со овој вид на дискриминација, и како таа се негува во нашето општество и компаративно во другите држави. Како резултат на овој труд очекувам на прво место да се подигне свеста на секој до кој ќе допрат тие зборови, како второ, со истражувањето би сакала начелно да ги опфатам областите каде што почесто се среќава овој вид на дискриминација, за кои делумно сме свесни. Дали нешто ќе се сфати како дискриминација или не, тоа е работа на лично субјективно чувство и зависи од личните сфаќања на секој човек. Но да го препознае, тоа е вештина која ја стекнува во текот на неговиот животен век.

Клучни зборови: *дискриминација, етничко потекло, еднаквост, области на дискриминација, рамноправност.*

CESTOJNOVA Pepica

DISCRIMINATION IN BASE OF ETHNICITY

Abstract: In the paperwork called Discrimination Based on Ethnicity, a well known situation will be described happening basically every day. This discrimination is made either consciously or unconsciously and it is directed towards individuals belonging to different ethical origin, such as Roma people, Albanians, Turks, etc. Vice versa is also possibility. We can also be witnesses of discrimination, being neither discriminated nor discriminator. Discrimination based on ethnicity is often present in the area of education, employment, health system, medi, social protection, goods, services, etc. The main topic and the goal of this paper work and reasearch projects is the fact that I personally am against dicrimination and my personal standpoint is that we are all born equal and as long as we are given equal opportunities, we can equally advance in the society. In accordance with the priciple of equality, all people are born equal, without preferences regarding their rights and responsibilities. I believe that one of the most exposed category on discrimination in our society are the people belonging to different ethnical group from the majority where they belong. In this research work I would like to make a research on case studies related to this type of discrimination, how it is treated in our society and to compare it with other countries. As a result from this research project, firstly, I expect to raise the consciousness to everyone reading it, which often face discrimination of this type, of which we are partially aware. Whether something will be taken as discrimination or not, it is a matter of personal considerations every person has. But to recognize it, that is a skill which is aquired during a person's lifetime.

Keywords: *discrimination, ethnicity, equality, areas of discrimination, equality.*

Вовед

Кога негативните ставови кон одредена група доведуваат до тоа членовите на групата воопшто да не можат да ги уживаат нивните човекови права или тоа да го прават во помала мерка од другите, во таков случај станува збор за дискриминација. Дискриминацијата претставува кршење на човековите права и може да се јави како резултат на расистички ставови или други предрасуди кои не се расистички по својата природа но се исто онолку негативни според последиците што ги оставаат врз директните жртви и врз општеството како целина. Под етничка дискриминација се подразбира секој вид дискриминација поради етничката припадност на едно лице. Таков вид дискриминација е пречка за пријателските односи меѓу народите. На почетокот мора да се напомене дека и Република Македонија, како и другите држави кои биле дел од другите политички системи, наследила една ситуација во областа на дискриминацијата која има влијание и во денешно време, посебно на полето на вклучувањето на немнозинските заедници во државните институции и тој дисбаланс трае до денес. Дискриминација поради етничка припадност може да се случи во разни области, какви што се: вработувањето, социјалната заштита, образованието итн.

Од 20-годишното искуство на независна и суверена Република Македонија може да се заклучи дека ако постои дискриминација врз етничка основа, таа може да ги наруши односите помеѓу етничките заедници и да биде сериозна пречка за севкупниот развој на државата. Токму поради ова во Република Македонија посебно значење се дава на политиките за недискриминација и се ратификуваат и меѓународни тратати и договори од оваа област. Важноста на спречувањето на дискриминацијата врз етничката основа се познава и во Уставот на Република Македонија и тој предвидува дека граѓаните на Република Македонија се рамноправни што се однесува на нивните права и слободи, без разлика на нивната етничка припадност. Низа други закони имаат одредби кои се однесуваат на дискриминацијата, како што се Законот за работни односи, Закони за државни службеници, Закон за социјална заштита итн.

Со донесувањето на Законот за спречување и за заштита од дискриминација се дава еден дополнителен и многу важен имплус за спречување на дискриминацијата. Важноста на овој Закон не е само во одредбите што се забрануваат секој вид дискриминација, туку и во неговата активна улога, без која антидискриминациски одредби нема да ја имаат истата сила во практичната примена. Законот предвидува процесни одредби за докажувањето на дискриминацијата. Значењето на овој Закон се потврдува со основањето на државен орган чија главна задача е спречувањето и заштитата од дискриминацијата – Комисијата за заштита од дискриминацијата. Владата на Република Македонија со цел зајакнување на антидискриминациските политики ја усвои Националната стратегија за еднаквост и за недискриминација чија основна цел е во општеството да се подобри статусот на најранливите категории граѓани и да се обезбеди континуиран развој во остварувањето на еднаквоста и на недискриминацијата.

Во стратегијата се прави посебен осврт на дискриминацијата врз етничка основа и се предлагаат конкретни мерки и активности, какви што се зајакнување на капацитетите на институциите, унапредување на правата на заедниците кои се под 20 % од вкупното население во Република Македонија. Спроведувањето на оваа стратегија е многу важно за антидискриминациските мерки што треба да се преземаат од страна на институциите.

Области на дискриминацијата

Дискриминација врз етничка основа според податоците на народниот правобранител и од досегашните истражувања направени во Република Македонија најчесто се појавува во следните области:

- Дискриминација по основа на етничка припадност во областа на вработувањето и на работните односи во јавната и во државната администрација се појавува дисбаланс на процентот на припадниците на етничките заедници во институциите. Досегашните случаи на претставки пред народниот правобранител го потврдуваат истото. Процентот на

припадниците во органите на државната управа и во јавните претпријатијата не го постигнал нивото од 25 %. Во законите со кои се регулираат вработувањата во јавната администрација ќе бидат содржани мерки со кои ќе се обезбеди правична застапеност на заедниците во сите централни и локални јавни тела и на сите нивоа на вработување во тие тела, истовремено почитувајќи ги правилата за компетентност и за интегритет според кои се раководи јавната администрација.

Во законите од областа на работните односи, како што се Законот за работните односи, Законот за државни службеници и Законот за јавни службеници има одредби со кои се уредува соодветната и правичната застапеност. Тоа е еден практичен начин како може да се спречи дискриминацијата при вработувањето во органите на државната управа и за јавните претпријатија. Трендот на позитивната дискриминација во областа на вработување во јавната и во државната администрација продолжува и понатаму. Секоја година од страна на институциите се подготвува Годишен план за правична застапеност и врз тие планови Секретаријатот за спроведување на Рамковниот договор, преку Агенцијата за администрација објавува огласи за вработување на државни службеници. Државните службеници примени на работа преку Секретаријатот, со Влада на одлука се распоредуваат во државната и во јавната администрација, овозможувајќи широк опфат на сите институции што е во согласност со определбите на државата за интеграција на припадниците на етничките заедници во институциите на системот. Во овие огласи за вработување им се дава предност на кандидатите од етничките заедници, нормално, притоа поминувајќи низ сите законски процедури. Во пракса, се сретнуваат случаи на огласи за вработување, во кој посебна предност им се дава на припадниците на помалите етнички заедници односно кои се под 20% со севкупното население во Република Македонија.

- Пристапот кон добра и услуги е една област во која можноста за дискриминација врз етничката основа е можна поради големиот опфат на областите кои се опфаќаат со овој поим. Таков вид дискриминација може да се појави во пристапот до информации, во јавниот превоз, во домувањето итн. Истовремено овој вид дискриминација е најтежок за докажување и токму поради тоа нема толку податоци за нејзината појава во Република Македонија. Законската регулатива во Република Македонија овозможува заштита и одбрана од дискриминацијата во пристапот кон доброта и услугите. Законот прецизира дека одредбите се применуваат од страна на државни органи, од органи на локалната самоуправа, од правните лица со јавни правни овластувања и од физички лица што овозможува заштита и спречување на дискриминацијата во сите области на јавниот живот. Дискриминацијата кон пристапот до добра и услуги се појавува и на индиректен начин, па припадниците на етничките заедници можат да не бидат свесни дека се дискриминирани.

Механизми за заштита од дискриминација во Република Македонија

- Народниот правобранител, согласно со Уставот на Република Македонија, посветува посебно внимание на заштитата на начелото на недискриминација во органите спрема кои надлежно постапува. Оваа уставна одредба е операционализирана во Законот за Народниот правобранител и со неа е востановена надлежност согласно која Народниот правобранител презема дејствија и мерки за заштита на начелото на недискриминација во органите на државната власт на централно и на локално ниво. Народниот правобранител постапува бесплатно по претставки поднесени од граѓаните, а може да постапува и по сопствена иницијатива. Јазикот на кој се поднесува претставката не претставува пречка за комуникација со Народниот правобранител. Со Народниот правобранител може да се комуницира на еден од службените јазици и неговото писмо, а Народниот правобранител одговара на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и службениот јазик и

писмото што го употребил подносителот на претставката. Претставката на Народниот правобранител може да се поднесе писмено на образец, усно на записник или по електронски пат. Доколку при постапувањето на Народниот правобранител востанови и констатира дека со одредени дејствија или акти постои дискриминација може да даде препорака, укажување, мислење и сугестија до органите на државната управа, единиците на локалната самоуправа и до органите и организациите со јавни овластувања. Покрај Народниот правобранител дејствија за заштита од дискриминација преземаат и Комисијата за заштита од дискриминација, Уставниот суд на Република Македонија и Правен застапник за еднаков третман помеѓу жените и мажите.

Примери од пракса на народен правобранител по повод дискриминација врз основа на етничко потекло

1. По препорака на Народниот правобранител запрено е иселување на ромски семејства. Секретаријатот на Фондацијата на декадата за вклучување на Ромите од Будимпешта, Република Унгарија, побара од Народниот правобранител да интервенира за заштита на правата на ромски семејства кои со Одлука на Советот на Општината Кавадарци требало да се иселат од нивните долгогодишни живеалишта во населбата Тенеке Маало и да се дислоцираат во контејнери обезбедени од Општината. Народниот правобранител спроведе постапка со увиди на самото место, при што во разговор со засегнатите граѓани утврди дека дислокацијата не е по нивна желба, туку по барање и притисоци од другите жители од ова место, како резултат на неприфаќање на Ромите кои дошле од други градови и се населиле во ова маало. Народниот правобранител достави Препорака до градоначалникот на Општина Кавадарци и до Советот на Општината за повреда на правото на домување со елементи на дискриминација по етничка основа кон припадници на ромската заедница, жители на Тенеке Маало во Кавадарци, прекршување на одредбите на Законот за домување, и стандардите кои се однесуваат на почитувањето на човековите права од областа на домувањето, укажувајќи дека контејнерите не претставуваат единици за домување кои би ги задоволиле минималните животни стандарди на засегнатите лица. Во тој контекст, меѓу другото, препорача да се преземат активности за преиспитување на постапката за дислоцирање на населбата и сместување на припадниците на ромската заедница во контејнери, со одложување на примената на донесената одлука укажувајќи дека преселбата на граѓаните од едно на друго место во Општината задолжително треба да се биде со нивна согласност за претходно обезбедената нова локација на територијата на Општината, каде што жителите од населбата Тенеке Маало би продолжиле да живеат, во нормални услови и соодветни единици за домување, без какво било чувство на дискриминација. Народниот правобранител беше известен дека не е започната постапка за набавка на контејнери, ниту пак Ромите се присилно преселени, односно одлуката на Советот на Општината не беше применета.
2. Конкурсот за доделување на стипендии за ученици – Роми не обезбедува подеднаков пристап на сите ученици – дискриминира. Народниот правобранител по сопствена иницијатива отвори постапка по објавениот Конкурс на Министерството за образование и наука за стипендирање на пет категории ученици Роми во јавните и приватните училишта во учебната 2014/2015 година, затоа што со овој Конкурс во условите за доделување на стипендија за петтата категорија – ученици со успех од 2.00 до 2.99, еден од критериумите е кандидатите да се редовни ученици запишани во прва, втора, трета и четврта години во приватните и државните средни училишта и да се официјално живеалиште од Општина Шуто Оризари, Прилеп, Тетово и Штип. Според Народниот правобранител со вака предвидените услови децата кои не се со место на живеење на горенаведените општини не може да конкурираат ниту во категоријата каде што се предвидува повисок просек ниту во

категијата со помал просек од успехот поради тоа што не се со официјално место на живеење во Шуто Оризари, Прилеп, Тетово и Штип. Поради ограничувањето на учениците Роми од други градови во државите кои не живеат во наведените општини да конкурираат Народниот правобранител оцени дека постојат елементи на дискриминација по основа на образование, поради што достави укажување до Министерство за образование и наука, Управа за развој и унапредување на образованието на припадниците на заедниците дека е потребно да се интервенира во содржината на објавениот Конкурс, односно истиот да се повлече или постојниот да се дополни, со можност за конкурирање на сите учесници Роми со што ќе се спречи појава на дискриминација. Прифаќајќи ја интервенцијата на Народниот правобранител, Управата за развој и унапредување на образованието на јазиците на припадниците на заедниците информираше дека укажувањето на Народниот правобранител ќе се имплементира во учебната 2015/2016 година, меѓутоа, истото не е реализирано.

Заклучок

Најшироко прифатена дефиниција за раса е онаа на Меѓународната конвенција за елиминација на сите форми на расна дискриминација. Во членот 1 оваа Конвенција ја дефинира расната дискриминација како секое разликување, исклучување или привилегирање врз основа на раса, боја на кожа, потекло или национално или етничко потекло кое има за цел да го оневозможи или да го отежни признавањето, уживањето или практикувањето на еднаква основа на човековите права и основните слободи во полето на политичкиот, економскиот, општествениот, културниот и во други полиња на јавниот живот. Во европскиот регионален контекст важна е и дефиницијата на Европската комисија против расизам и толеранција, според која расизмот и расната дискриминација се врзуваат за основите – раса, боја на кожа, религија, јазик, националност или национално или етничко потекло. Оттука, може да се заклучи дека основата раса во меѓународното право се смета дека вклучува цел збир на карактеристики кои произлегуваат од биолошки, економски, културни и историски, и општествени фактори. Расизмот не е заснован на објективни карактеристики, туку на односи на доминација и потчинетост, на омраза кон другиот, сторена или на прв поглед одобрена преку создавање на слика за другиот како инфериорен, одвратен, на крајот и како помалку – човек. Накратко, ова би значело дека расата е всушност општествена конструкција, а не вистински постојна разлика помеѓу луѓето. Основа на раса е првата основа која е заштитена со посебен правно – обврзувачки инструмент против дискриминација од ООН и која, покрај полот, е жива и најголема заштита во меѓународното право и во националните законодавства. Важно прашање на кое се осврнуваат инструментите за заштита од расна дискриминација е дистанцирањето од теориите за постоење на различни раси. Етничката припадност често се разгледува како дел од расната дискриминација.

Користена литература

Обележувачи – Борба против говор на омраза преку едукација за човекови права.

Водич за спроведување на националната стратегија за еднаквост и недискриминација врз етничка припадност, возраст, ментална и телесна попреченост и врз полова основа.

Народен правобранител во заштита од дискриминација – основни поими со законски текстови.

Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права.